

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav Etnologie

Diplomová práce

Bc. Jana Tomková

Rola hudby v revitalizácii a uchovávaní rusínskeho jazyka a kultúry (prípadová štúdia na SV Slovenska)

The role of music in the revitalization and preservation of the
Ruthenian language and culture (a case study in the NE of Slovakia)

Praha 2022

Vedoucí práce: Mgr. Matěj Kratochvíl, Ph.D.

Pod'akovanie

V prvom rade by som rada pod'akovala môjmu školiteľovi Mgr. Matějovi Kratochvílovi, Ph.D. za podporu mojich nápadov, zhovievavosť a pomoc pri písaní diplomovej práce, podnetné konverzácie a neoceniteľné pripomienky a komentáre k napísanému textu. Som mu nesmierne vďačná za to, že si na mňa vždy popri práci našiel čas, aj počas vlastného výskumu v zahraničí. Ďalej moje pod'akovanie patrí kolektívu Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry na Prešovskej univerzite v Prešove za vrúčne prijatie a príjemné prostredie na prácu. Menovite by som chcela pod'akovať Mgr. Michalovi Pavličovi, PhD., ktorý bol počas môjho pobytu v Prešove mojím neoficiálnym konzultantom a vždy našiel odpoveď na moje náročné otázky, alebo mi odporučil vhodnú knihu v knižnici. Samozrejme musím pod'akovať všetkým informátorom a informátorkám, bez ktorých by som nenazbierala dostatok materiálu pre túto prácu a bez ktorých by tým pádom ani nemohla vzniknúť.

V neposlednom rade patrí pod'akovanie mojej rodine, ktorá ma po celý čas podporovala v štúdiu a neúnavne nabádala k písaniu práce. Na tomto mieste musím pod'akovať mojej mame a sestre, ktoré po večeroch bystrými očami kontrolovali a redigovali moju prácu. Taktiež by som chcela pod'akovať mojím kamarátom a kamarátkami, že pri mne stáli a podporovali ma, a spolubývajúcim, že to so mnou vydržali, aj keď to nebolo ľahké. A nakoniec ďakujem kamarátovi a kolegovi Jayovi za pomoc a spoluprácu počas terénneho výskumu.

Čestné prehlásenie

Týmto prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 3. 8. 2022.

Jana Tomková

Abstrakt

Predkladaná diplomová práca je zameraná na rolu hudby v etnojazykových revitalizačných aktivitách. Cieľom práce je mapovanie a analýza vzťahu hudby a jazyka v prostredí etnojazykovej menšiny na Slovensku. Etnojazyková revitalizácia zahŕňa snahy o oživenie a udržanie zanikajúceho jazyka v minoritnom etniku a upevňovanie etnickej identity členov etnika. Vo svete sa stretávame s takýmito aktivitami čoraz častejšie. V práci tak autorka skúma využitie hudby a piesní v rámci privátnej a verejnej sféry života členov minoritného etnika, úlohy a funkcie hudby v kultúre konkrétneho minoritného etnika a mieru vplyvu hudby na etnojazykové revitalizačné hnutie. Konkrétne sú zmienené tendencie skúmané u etnika Rusínov na Slovensku, kde je pozorovateľný jazykový posun smerom k slovenčine. Pre potrebu práce bol vykonaný aj terénny výskum, z ktorého získaný materiál bol riadne spracovaný, analyzovaný a interpretovaný. Zároveň bolo počas výskumu prihliadané na širší spoločenský a historický kontext v porovnaní so súčasnou situáciou a závermi predchádzajúcich výskumov. Výsledky výskumu naznačujú, že hudba má u Rusínov najvýraznejší vplyv na formovanie etnickej identity a udržiavanie jazyka v etniku.

Kľúčové slová

Hudba, identita, etnická menšina, jazyková menšina, ohrozený jazyk, ohrozenie hudby, etnojazyková revitalizácia, Rusíni, Slovensko

Abstract

The presented thesis is focused on the role of music in ethnolinguistic revitalization activities. The aim of the work is to map and analyse the relationship between music and language in the environment of the ethnolinguistic minority in Slovakia. Ethnolinguistic revitalization includes efforts to revive and maintain a disappearing language in a minority ethnic group and strengthen the ethnic identity of members of the ethnic group. We encounter such activities more and more often in the world. In this thesis, the author examines the use of music and songs within the private and public sphere of the life of members of an ethnic minority, the role and function of music in the culture of a particular ethnic minority, and the degree of influence of music on the ethnolinguistic revitalization movement. Specifically, the mentioned tendencies are examined among the ethnic Ruthenians in Slovakia, where there has been an observable linguistic shift towards the Slovak language. For the purpose of the work, field research was also carried out, from which the obtained material was properly processed, analysed and interpreted. At the same time, during the research, the broader social and historical context was taken into account and compared with the current situation and the conclusions of previous research. The results of the research indicate that music has the most significant influence on the formation of ethnic identity and language maintenance among the Ruthenians in Slovakia.

Key words

Music, identity, ethnic minority, language minority, language endangerment, music endangerment, ethnolinguistic revitalization, Ruthenians, Slovakia

Obsah

Úvod.....	8
1 Jazyk.....	11
1.1 Základné teoretické koncepty	11
1.2 Jazyk ako objekt výskumu	14
1.3 Jazyk ako atribút etnickej identity.....	15
1.4 Minoritné a ohrozené jazyky.....	16
1.4.1 Minoritné a ohrozené jazyky v Európe.....	18
1.5 Jazyková revitalizácia	20
2 Hudba	21
2.1 Etnomuzikológia – hudba ako objekt výskumu	21
2.2 Prelínanie lingvistickej a hudobnej antropológie.....	22
2.3 Hudba ako atribút etnickej identity	23
2.4 Aspekt hudby v etnojazykovej revitalizácii	25
2.5 Ohrozené hudobné žánre.....	25
3 Rusíni.....	28
3.1 Náčrt dejín karpatských Rusínov	28
3.1.1 Otázka pôvodu a príchodu na Podkarpatie	28
3.1.2 Udalosti na prahu novoveku	29
3.1.3 Snahy o národné obrodienie a jeho dôsledky	32
3.1.4 Vývoj po prvej svetovej vojne	34
3.1.5 Vývoj po druhej svetovej vojne	37
3.1.6 Demokraticizácia spoločnosti po revolúcii v roku 1989	39
3.2 Etnická príslušnosť Rusínov – Kto je Rusín?	42
3.2.1 Geografické rozloženie – Karpatská Rus.....	44
3.2.2 Konfesionálny aspekt – Čo gréckokatolík, to Rusín?.....	45
3.2.3 Lingvistický aspekt – Latinka alebo cyrilika?	47
3.3 Hudobná kultúra Rusínov	50
3.3.1 Folklór na vidieku a v mestách.....	53
3.3.2 Tvorba na pomedzí folklóru a moderných žánrov, world music	55
3.3.3 Moderné žánre – pop, rap, rock, metal... ..	57
3.3.4 Náboženská hudba	58
3.4 Aktivity na poli revitalizácie rusínskeho jazyka a kultúry na Slovensku	59

3.4.1	Rozvoj etnického vedomia a postoja k jazyku.....	59
3.4.2	Zákonodarné ustanovenia a právna ochrana.....	61
3.4.3	Rusínčina ako úradný jazyk.....	61
3.4.4	Školstvo u Rusínov.....	63
3.4.5	Rusínsky jazyk v médiách.....	67
3.4.6	Kultúrna činnosť a kultúrne zariadenia Rusínov.....	69
3.4.7	Rusínsky jazyk v náboženskom živote.....	74
4	Výskum.....	76
4.1	História výskumov Rusínov a Ukrajincov na východnom Slovensku.....	76
4.1.1	Etnologický a folkloristický výskum.....	76
4.1.2	Lingvistický výskum.....	79
4.1.3	Sociologický a historický výskum.....	80
4.2	Terénny výskum.....	82
4.2.1	Prvá fáza: Príprava na výskum.....	82
4.2.2	Druhá fáza: Priebeh samotného výskumu.....	83
4.2.3	Tretia fáza: Spracovanie získaného materiálu.....	87
4.3	Výsledky výskumu.....	88
4.3.1	Diskusia výsledkov.....	93
	Záver.....	95
	Bibliografia.....	97
	Prílohy.....	111
	Príloha č. 1 – Otázky k rozhovorom.....	111
	Príloha č. 2 – Kontaktný online formulár k diplomovej práci.....	112

Úvod

Jazyk a hudba nás definujú ako ľudí. Tieto vlastnosti nájdeme v každej ľudskej kultúre bez ohľadu na to, či jej iné aspekty chýbajú. Jazyk a hudba majú mnoho spoločných ale i odlišných vlastností. Schopnosť tvoriť jazyk a hudbu, vzájomný vzťah medzi nimi a spôsoby, ktorými nás ich tvorba odlišuje od sveta zvierat, fascinujú vedcov a mysliteľov z rôznych disciplín od biológov, lingvistov, muzikológov po spisovateľov a skladateľov (Patel, 2010). V tejto práci je na jazyk a hudbu nahliadané z pohľadu antropologického. V posledných desaťročiach sa totiž mnoho kultúr zo sveta vytráca a s nimi aj ich rokmi zhromažďované kultúrne bohatstvo, ako napríklad znalosti o svete, dejiny, umenie, jazyk a hudba. Aktivisti a vedci sa snažia čo najviac z nich udržať vitálnych, zachrániť ich alebo oživiť, teda revitalizovať. Dôkazom toho, že je táto téma aktuálna a rezonuje aj medzi umelcami vo svete, je uvedenie britského vedeckého dokumentárneho filmu *We have no words* od Rose Prosserovej a Dominiky Baerovej na filmovom festivale Academia Film Olomouc v roku 2022 v rámci bloku „Camp 4Science“, ktorý je spracovaním rovnomennej knihy o umeleckej reakcii na úpadok gaelčiny (Umelecké centrum Univerzity Palackého, 2022).

Pri každej jazykovej revitalizácii je žiadúce mať teoreticko-vedný základ. Zčať abecedou, spísať slová a slovníky, poprípade frázy v danom jazyku a skončiť monografiou, ktorá by zachytávala ako lingvistické, tak aj historické špecifiká jazyka. Nesmieme zabúdať ani na umeleckú literatúru, ktorá dokáže dostať jazyk na vyššiu úroveň a tiež medzi ľuďmi. Kľúčom úspešnej záchrany je najmä rozšírenie jazyka medzi obyčajných ľudí, obzvlášť medzi mladú generáciu. V tomto kroku by mohla pomôcť práve hudba. Na celom svete nájdeme tradičných a moderných hudobníkov, ktorí tvoria svoje diela v ohrozených jazykoch či dokonca ohrozených hudobných štýloch. Prípadné spojenie týchto postupov predstavuje niečo iné, nové a preto atraktívne. Navyše vďaka moderným technológiám a internetu si dnes môže človek bez problémov vypočúť piesne z druhého konca zemegule. Tvorcovia tak nikdy nevedia, kde získajú priaznivcov pre svoju hudbu.

Prečo bol zvolený práve hudobný aspekt? Úlohu v tom hrajú, v podstate, neantropologické dôvody. Je všeobecne známe, že je pre človeka prospešné ak ovláda viac ako jeden jazyk, obzvlášť pre jeho mozog. Bolo tiež mnohými výskumami dokázané, že deti, ktoré sú vychovávané od útleho veku v dvojjazyčnom prostredí, majú lepšie intelektuálne schopnosti, abstraktné myslenie a zlepšuje sa im potenciál učiť sa neskôr v živote ďalšie jazyky. Keď sa pri

metódach učenia využije viacero spôsobov, medzi nimi aj učenie prostredníctvom hudby, čo aktivuje viac častí mozgu, môže to byť nielen zábavnejšie ale pre jedinca aj prospešnejšie do budúcnosti (Arleo, 2000; Patel, 2010; Šatava, 2009). Ak sú teda tieto metódy učenia sa účinné, prečo to nevyužiť aj pri učení ohrozených jazykov? Samozrejme, pre overenie tejto hypotézy by bol vhodnejší skôr psychologický výskum. Pre antropológa je skôr otázka, ako hudba udržuje jazyk nažive v konkrétnej etnickej skupine.

Predmetom diplomovej práce a terénneho výskumu k nej sú predovšetkým dva atribúty kultúry a etnickej identity - jazyk a hudba, ich vzájomné prelínanie sa a vplyvy v procese etnojazykovej revitalizácie. Tieto myšlienky sú skúmané u konkrétneho minoritného etnika - karpatských Rusínov, konkrétne časti žijúcej na Slovensku. Pre potreby diplomovej práce bol vykonaný aj terénny výskum súčasného stavu jazyka a kultúry. Ako už z názvu práce vyplýva, základnou výskumnou otázkou bolo zistenie úlohy a pozície hudby v revitalizačných aktivitách.

Karpatská Rus a Podkarpatie, v celej jej dĺžke od Tatier až po Marmaroš, je oblasťou vskutku rozmanitou. Je to preto, že cez ňu vedie alebo ju ohraničuje päť rozličných hraníc: geografická, politická, náboženská, etnolingvistická a spoločensko-klimatická. Karpaty sú prirodzeným geografickým predelom medzi strednou a východnou Európou. Dôsledkom toho obyvatelia severných svahov Karpát využívajú prírodnú a umelú komunikačnú výbavu povodí riek San a Visla, ktoré ústia do Baltického mora, zatiaľ čo obyvatelia južných svahov Karpát sú geograficky súčasťou povodia Dunaja (povodia Tisy, Laborca a Ondavy, ktoré sa vlievajú do Dunaja a následne do Čierneho mora), Východoslovenskej nížiny a maďarských nížin. Z politického hľadiska bola Karpatská Rus ako kompaktný celok súčasťou jedného štátneho útvaru (Rakúsko-Uhorskej monarchie) až do konca prvej svetovej vojny. Odvtedy je toto územie rozdelené medzi niekoľko štátov. Karpatská Rus leží na významnom pomedzí medzi východným a západným kresťanstvom, sférami, ktoré niektorí akademici pomenovali *Slavia Byzantina (Orthodoxa)* a *Slavia Romana (Latina)*. Väčšina karpatorusínskych obyvateľov tohto regiónu spadá do východokresťanskej sféry, ktorá sa relatívne rovnomerne delí na gréckokatolíkov a pravoslávnych. V Podkarpátí však žili a žijú aj rímskokatolíci, luteráni a židia. Je to tiež región, kde sú sústredené takmer všetky európske etnolingvistické skupiny - slovanské jazyky, ugrofínske, románske aj germánske jazykové vetvy (Magocsi, 2016).

Predkladaná diplomová práca je rozdelená do štyroch častí. Jadru práce predchádza slovník so stručnými vysvetleniami najpoužívanejších pojmov. V prvej kapitole je popísaný jazyk a jeho kultúrne súvislosti. Je tu popísaný stručný teoretický prehľad problematiky identity a etnicity; antropológický pohľad na jazyky; problematika minoritných a ohrozených jazykov;

súvis jazyka, etnicity a identity; a nakoniec problematika etno-jazykovej revitalizácie. Druhá kapitola je sústredená na hudbu jej kultúrne súvislosti. Je tu opísaná hudba a jej funkcia v kultúre a kultúrnych prejavoch, prelínanie lingvistickej a hudobnej antropológie a nakoniec rola hudby v etnojazykovej revitalizácii. Tretia kapitola sa venuje samotnému predmetu výskumu - Rusínom. Obsahuje teoretické informácie aj informácie získané počas výskumu od samotných respondentov. Podkapitola s názvom "Aktivity na poli revitalizácie..." je inšpirovaná koncepciou kapitoly "Co delat?" v knihe Leoša Šatavu *Jazyk a identita etnických menšín: Možnosti zachování a revitalizace* (2009). Vo štvrtej kapitole je rozobratý terénny výskumu. Prvá časť opisuje históriu výskumov Rusínov v disciplínach, ktoré sú relevantné pre ten náš. Druhá časť kapitoly obsahuje popis metód vlastného výskumu a je koncipovaná podobne ako kniha od Lisy Gilman a Johna Fenn *Handbook for Folklore and Ethnomusicology Fieldwork* (2019). V tretej časti kapitoly sú uvedené získané poznatky a výsledky výskumu, vyvodené závery z výskumu, ktoré sú tiež diskutované s inými prácami.

„Zoufalství zmocňuje se člověka při pohledu na tento vymírající lid. Již dnes lze předem určití den, kdy poslední Rusín uteče z této země. Dosud se však nenašli dva, tři lidé, kteří by se ujali techto proletářů.“ Takto cituje Cyril Kochannyj vo svojom malom diele *O Podkarpatské Rusi* (1929) uhorského úradníka Edmunda Egana, pôvodom z Írska, ktorý bol poslaný vládou koncom 19. storočia na vtedajšiu Uhrorus, aby preštudoval otázky života Rusínov pod Karpatami. Hoci dodnes všetci Rusíni spod Karpát neutiekli a my antropológovia ich môžeme aj naďalej študovať, jeho slová žiaľ nemajú ani v súčasnosti ďaleko od pravdy...

1 Jazyk

V spoločenských vedách vzniklo v priebehu rokov mnoho definícií jazyka. Vcelku jednoducho môžeme povedať, že jazyk je systém znakov, primárne zvukových a sekundárne písaných, ktoré slúžia na vyjadrovanie, dorozumievanie a na komunikáciu v určitej spoločnosti. Táto definícia nepopiera, že komunikácia existuje aj na subhumánnej úrovni, ale explicitne upozorňuje na znakový a symbolický charakter ľudskej komunikácie. Jazyk tvorí symbolickú bázu každej kultúry a je základom kognitívnych systémov, ktoré príslušníci určitej spoločnosti používajú na interpretáciu sociálnej skúsenosti a vytvorených vzorcov správania. Jazyk, eventuálne verbálna komunikácia, je charakteristickým atribútom Homo Sapiens a jeho spoločenského spôsobu života. Prostredníctvom jazyka si ľudia predávajú znalosti a zručnosti, popisujú veci, javy a činnosti, verbalizujú myšlienky a interpretujú realitu (Malina, 2011a; Hůrková, 2017).

1.1 Základné teoretické koncepty

Než sa dostaneme k rozboru hlavných tém diplomovej práce, je vhodné objasniť si význam niekoľkých pojmov, ktoré sú v práci často používané. Vzhľadom na to, že hlavne k prvým dvom termínom je dostupné značné množstvo literatúry, v tejto kapitole je podaná ich stručná forma, aby čitateľ pochopil hlavnú myšlienku.

Pojem *identita* je v súčasnej neustálej potrebe deklarovania vlastnej totožnosti veľmi často používaným pomenovaním, hovorí sa priam až o nadužívaní. Všeobecne sa dá z pohľadu spoločenských vied definovať ako uvedomenie si človeka, ktorý žije v špecifickej skupine, spolupatričnosť k nej, všímanie si jej spoločných vlastností, ale aj odlišností, ktoré si táto skupina vybuodovala voči iným komunitám. Pojem identita sa vyskytuje v dvoch pre človeka najpodstatnejších vzťahoch - vzťah k sebe samému a k iným ľuďom. Táto podstata človeka môže byť formovaná množstvom rôznych faktorov: biológiou, sexualitou, vekom, kultúrou, sociálne-ekonomickými vplyvmi a i. V antropologických kruhoch je najčastejšie tento pojem spojený s identitou etnickou, respektíve národnou. Vedľa iných, neetnicky konštruovaných spoločenských vzorcov môže byť etnická identita jednou z podôb situačnej identity (Berger, 1999; Hroch, 2009; Malina, 2011b; Šatava, 2009).

Etnicita je jeden z najskloňovanejších pojmov v sociálnej antropológii a etnológii. Prinajmenšom od 60. rokov 20. storočia mu bola venovaná značná pozornosť, hoci princípy jej

novodobej podoby nájdeme už v 19. storočí. Tým pádom je vytvorenie jednoznačnej definície značne náročné. Jednoducho povedané, ide o súhrn zdieľaných znakov a predstáv o spoločnom priestore, hodnotách, o spoločnej pamäti, ktoré charakterizujú etnikum a odlišujú ho od iných etník. Je to abstraktné vytvorenie hranice medzi tým, čo je „naše“ a čo je „ich“. Na základe týchto znakov si človek uvedomuje vlastnú súňaležitosť k etniku. No bez ohľadu na chaos v definíciách môžeme tvrdiť, že etnicita jednou zo základných ľudských identít (Eriksen, 2008; Šatava, 2013).

Koncepty teórií etnicity sa pohybujú v širokej škále názorov medzi dvoma hlavnými a zároveň protichodnými smermi. Na jednej strane stojí tzv. *primordializmus*, populárny najmä v 19. storočí (teda v čase národných hnutí) a v prvej polovici 20. storočia. Tento smer považuje etnicitu na objektívnu, prirodzenú, nemennú a odvekú kategóriu. Priamo súvisí s koncepciou „bud'-alebo“. Človek je teda príslušníkom jednej etnickej pospolitosti, alebo druhej, pričom tretia „stredná“ cesta je prakticky nemožná. Ďalšími označeniami týchto konceptov sú *esencializmus* či *objektivismus*. Na druhej strane škály stoja smery súhrne zvané *konštruktivismus*, ktorý je dominantný od druhej polovice 20. storočia až po súčasnosť. Tieto smery chápu etnické vedomie ako abstraktný, umelý, kultúrne reprodukováný sociálny konštrukt, ktorý vznikol len relatívne nedávno v súvislosti s inými kultúrnymi a sociálnymi činiteľmi a vplyvmi. Pojmy ako „národ“ a „etnikum“ sú pre zástancov týchto konceptov imaginárnou kategóriou, ktorá existuje len v našich myšliach. Súvisí teda s koncepciou „nielen-ale aj“, ktorá stojí na liberálnych a multikulturalistických princípoch a snahách o koexistenciu majoritnej a minoritnej zložky spoločnosti ako na súčasť jej spoločného bohatstva. Môžeme sa stretnúť aj s inými pomenovaniami ako *modernizmus* a *inštrumentalizmus*. Za niečo medzitým, akýsi kompromisný medzistupeň, je považovaná teória *perennializmu*. Zástancovia tejto teórie neodvodzujú národ od odvekých atribútov, ale od predmoderných etnických a politických väzieb, ktoré sú založené na pocitoch duchovnej a kultúrnej súňaležitosti. Ďalšie označenia pre túto teóriu sú *eticizmus* a *evolucionizmus* (Šatava, 2009; 2013).

Každá zo zmienených skupín teórií si našla svojich priaznivcov a prešla aj ostrou kritikou. Napriek odlišnosti pohľadov je ich spoločným bodom snaha o pretrvanie etnickej pospolitosti a jej kultúry. Isté formy teórií sú praktizované v každodennom živote. Všetdný nacionalizmus¹, teda rutinné utvrdzovanie latentne prítomnej reality národnej existencie, je v práci európskych národných štátov v podstate najbežnejším automatickým modelom objektivismu každodenného

¹ ang. banal nationalism

života. Naproti tomu sa veľká časť ľudstva snaží ísť do budúcnosti cestou kultúrneho pluralizmu, čoho odzrkadlením je globalizácia a vzájomné prelínanie kultúr. Vzhľadom na existenciu „štátnych“ a „neštátnych“ národov tento proces nemá v súčasnosti vhodné podmienky. Celkovo je tak etnicita vnímaná len ako jedna z možných podôb kolektívnej identity (Šatava, 2009; 2013).

Etnická identita každého etnického spoločenstva je zvyčajne deklarovaná na základe konkrétnych atribútov, teda symbolov jeho vnútorného stotožnenia sa so sebou samým a vymedzenia sa voči iným. Ich korene siahajú už k vzniku prvých spoločenských formácií. K najstarším symbolom patrí teritoriálne vymedzenie skupiny, teda symbol “vlastneného teritória” či “domova”, a heraldické symboly, na základe ktorých sa etniká identifikovali už v stredoveku. Už vtedy boli v Európe výrazne ovplyvnené kresťanskou symbolikou. Postupne sa objavila potreba ďalších symbolov etnickej príslušnosti. K symbolu erbu sa pridala vlajka, patrónu štátu, vyzdvihnutie významu mytologickej postavy z legiend a povestí, aj historických postáv a udalostí. Ďalej to sú prvky duchovnej a materiálnej kultúrnej povahy, ako hudba, odev, pokrm, literatúra, zvyky kalendárneho cyklu a mnohé iné v závislosti od geograficko-ekonomických podmienok v oblasti daného etnika. Týmto atribútom je pripisovaný dôležitý symbolický význam, ktorý bol vytvorený zväčša na posilnenie vedomia etnickej identity (Šatava 2009, 2013).

Pre mnohé väčšie etnické spoločenstvá, ktoré už dosiahli ciele svojich národných snáh, strácajú od istého momentu tieto symboly do určitej miery význam. Odlišná je však situácia u tých “malých” etník, ktoré ešte aj na sklonku 20. storočia zostali pozícií minoritného štátneho etnika. Keďže často malé etniká prežívajú minimálnu intenzitu politického života, prizvukuje sa u nich kultúrna stránka života. Tradičné vžitú znaky a symboly sa tak rozvíjajú a upevňujú, a súčasne sa dopĺňajú a modernizujú ďalšie. Dnes tak etnickým symbolom môže byť úspešný športovec, či herecké, hudobné a iné umelecké hviezdy (Šatava, 2013).

Materinský jazyk (ang. *mother tongue*) sa ako termín používa v niekoľkých významoch: 1) jazyk, ktorý nás naučila matka; 2) prvý naučený jazyk, bez ohľadu na to, kto nás ho naučil; 3) silnejší jazyk v priebehu života; 4) jazyk, ktorý osoba najčastejšie používa;... (Šatava, 2009)

Jazyková menšina je jazyková komunita, alebo osoba, ktorej jazyk je iný ako dominantný jazyk danej krajiny. Je to skupina, hovoriaca jazykom s nízkou spoločenskou prestížou, slabá alebo tvoriaca menej početnú zložku spoločnosti. Samozrejme je to relatívne vzhľadom na krajinu, v ktorej sa daná menšina nachádza. Napríklad, hoci sú Katalánci v Španielsku

menšinou, čo do počtu je ich viac ako je celkový počet obyvateľov niektorých pobaltských štátov .

Jazyková vitalita (ang. *language vitality*) je miera, v ktorej jazyková menšina uchováva živý jazyk, rozsah jeho bežného používania a šírku jeho funkcií. Vitalita môže byť posilnená inštitucionálnou podporou, ekonomickým statusom aj počtom užívateľov jazyka (Fishman, 1991; Šatava, 2009).

Jazykový posun/jazyková výmena (ang. *language shift*) je prechod od používania jedného jazyka k druhému u jedinca či jazykovej skupiny. V jazykovej skupine sa najčastejšie hovorí a prerušení medzigeneračného predávania jazyka najmladším generáciám (Fishman, 1991; Šatava, 2009).

Jazykový zánik (ang. *language death*) je stav, keď miznúci jazyk stratí poslednú osobu, ktorá ním hovorí. Môže to byť spôsobené smrťou aj prechodom k inému jazyku. Reč tak naďalej neexistuje ako komunikačný prostriedok v žiadnej jazykovej doméne (Šatava, 2009).

Jazyková revitalizácia (ang. *language revitalization*) je proces obnovenia jazykovej vitality formou podpory užívania jazyka v čo najväčšom rozsahu jeho funkcií v určitom spoločenstve (Šatava, 2009).

Uchovanie jazyka (ang. *language maintenance*) označuje kontinuálne užívanie jazyka, najmä medzi jazykovými menšinami. Termín býva často používaný v súvislosti s politikou na ochranu a podporu menšinových jazykov (Šatava, 2009).

1.2 Jazyk ako objekt výskumu

Jazyk, ako produkt ľudskej kultúry, je možné študovať s viacerých perspektív. Primárna spoločenská veda, ktorá skúma jazyk, sa nazýva *lingvistika*. Rôzne subdisciplíny lingvistiky skúmajú jednotlivé znaky jazyka. Hraničné disciplíny, ako napríklad *sociolingvistika* a *psycholingvistika*, sa zaoberajú jeho súvislosťami v širšom sociálnom a kultúrnom kontexte. Subdisciplíny lingvistiky sa tiež delia podľa zamerania výskumu na konkrétnu jazykovú rodinu. V kontexte tejto práce sa subdisciplína lingvistiky, ktorá sa zaoberá slovanskou jazykovou rodinou, nazýva *slavistika* (Pokorný, 2010).

Z mimolingvistických odborov sa v medziach antropológie skúma jazyk vo vzťahu s myslením a kultúrou v rôznych sociokultúrnych systémoch. Presnejšie je predmetom skúmania *lingvistickej antropológie*. Tá študuje väzby medzi jazykom a systémom hodnôt,

normami a ideami, ktoré sú charakteristické pre určitú kultúru, vplyv jazyka na formovanie osobnosti v procesoch socializácie a enkulturácie a vzťah jazyka ku kognitívnym procesom a vzorcom chovania, ktoré sú typické pre členov skúmanej kultúry. V americkej antropológii základy lingvistickej antropológie položil svojim empirickým výskumom Franz Boas, otec modernej antropológie. Túto myšlienku ďalej rozvinul jeho žiak Edward Sapir, ktorý navrhol používanie lingvistických metód v antropológii. Zaslúžil sa tiež o prvotné načrtnutie hypotézy, podľa ktorej jazyk vystupuje ako aktívny činiteľ pri utváraní obrazu sveta. Dnes ju označujeme ako *teóriu lingvistického relativizmu*. Podrobnejšie túto myšlienku rozpracoval zase jeho žiak Benjamin Lee Whorf, preto sa tiež označuje ako *Sapir-Whorfova hypotéza*. Whorf komparatívnym výskumom došiel k záveru, že je to predovšetkým gramatika, ktorá ovplyvňuje vnímanie a interpretovanie vonkajšieho sveta. Hoci bola neskôr táto teória kritizovaná a nahradená novými, dodnes predstavuje teoretický základ lingvistickej antropológie a nadobudla opätovný význam práve v súvislosti s miznutím jazykov. Dôvod je v tomto prípade jasný – stratí sa jeden jazyk = stratí sa jeden „svet“ (Pokorný, 2010; Soukup, 2004; Šatava, 2009).

1.3 Jazyk ako atribút etnickej identity

Jazyk býva označovaný za hlavný znak etnicity, za „kultúrny kapitál“, aspoň čo sa európskeho priestoru týka. Nájdeme tu však aj etniká, ktorých jazyk nie je významným stavebným prvkom ich etnicity, ako napr. írčina v Írsku, ale sú pre nich podstatnejšie iné činitele. V prípade malých etník súčasnosti je často jedným zo základných kameňov. Na jazyk býva odkazované ako na základný odlišujúci kultúrny prvok identity (Šatava 2009, 2013, Hroch 2009). Prečo je teda jazyk v kontexte etnicity taký dôležitý? Je nositeľom kultúrneho dedičstva a histórie a tiež nositeľom mnohých iných atribútov etnickej identity. Konkrétne môžeme hovoriť o národnom jazyku, nosnom prvku literatúry, legend a povestí, hovorenej tradície a iných. Ak by sme išli na úroveň identity jednotlivca, tak jeho stelesnením je idiolekt, teda jazyk jednotlivca, ktorý sa prejavuje individuálnym výberom slovnéj zásoby, gramatiky a výslovnosti národného jazyka (Pokorný, 2010).

Hoci názory na rolu jazyka a etnickej identity v národotvorných procesoch sa líšia, vytvorenie národného jazyka, ako symbolu národa, bol jeden zo základných cieľov väčšiny národných hnutí v 19. storočí. Aj v súčasnosti to býva kľúčový bod snáh minoritných etník pri odvrátení jazykovej asimilácie, teda hovoríme o procesoch jazykového plánovania (napr. snahy Rusínov v karpatskom priestore) (Hroch, 2009; Šatava, 2013).

V súvislosti s etnickou identitou býva problematické určenie pomyselnej hranice medzi dialektom a jazykom. Často podlieha dobovým, kultúrnym, politickým, lingvistickým a iným súvislostiam. Nehovoriac o vymedzení pojmov ako etnolekt² a sociolekt³ (Pokorný, 2010; Šatava, 2009). V prípade rusínskeho jazyka je táto hranica výrazne nejasná, pretože každodenné používanie jazyka bežným užívateľom je výrazne etnolektické, a zatiaľ málo ovplyvnené kodifikovanou spisovnou rusínčinou (Kráľová, 2021).

1.4 Minoritné a ohrozené jazyky

Hoci presný počet jazykov na svete je problematické určiť, vedci odhadujú ich počet na 6 000-7 000. Podľa odhadov 3 zo 7 miliárd ľudí hovorí iba 40-timi z nich. A čo ostatných 6 960 jazykov? Viac ako 43% z nich je existenčne ohrozených. Zväčša nimi hovorí iba zopár stoviek ľudí a hrozí im skôr či neskôr zánik. *Organizácia spojených národov* (OSN)⁴ odhaduje, že približne každé dva týždne stratíme jeden hovorený jazyk (UN, 2016). To je dosť znepokojujúca bilancia. Prenesene teda v duchu teórie jazykovej relativity môžeme hovoriť o tom, že každé dva týždne ľudstvo stratí jeden svet.

Jazyková asimilácia nie je v histórii žiadnym novým javom. V priebehu storočí vždy zanikali a vznikali nové jazyky, alebo sa jazyky miešali medzi sebou. Po druhej svetovej vojne sa vo svete značne rozšíril a urýchlil trend jazykového posunu. Asimilačné procesy môžu mať niekoľko podôb, ako nahradenie jazyka jazykom kultúrne agresívnejšej populácie, odsun jazyka do kultúrne podradiených a nevýznamných funkcií, či výrazné ovplyvnenie slovnej zásoby a štruktúry jazykom kultúrne agresívnejšej populácie. Zmienené procesy môžu vyústiť do erózie jazyka a viesť prudkému obmedzeniu slovnej zásoby. V takom prípade dochádza k znižovaniu jazykových kompetencií. Podľa rozsahu jazykových kompetencií rozlišujeme rodeného hovoriaceho (ang. full native speaker), stredne pokročilého hovoriaceho (ang. intermediate native) a nerodného hovoriaceho (non-native speaker) (Šatava, 2009; 2013). Jazyková asimilácia však nemusí nevyhnutne skončiť smrťou jazyka. Vplyvom jazykových kontaktov môžu vzniknúť zmiešané jazyky, teda môže prebehnúť proces pidžinizácie⁵ alebo kreolizácie⁶ (Pokorný, 2010; Šatava, 2013).

² zväčša teritoriálne, etnický či kultúrne vymedzený dialekt

³ charakteristická jazyková varieta istej sociálnej skupiny

⁴ Anglicky: United Nations (UN)

⁵ splynutie slovnej zásoby a gramatiky aspoň dvoch jazykov

⁶ proces, keď sa pidžin stáva prirodzeným jazykom určitej skupiny

Vzhľadom na časté využívanie minimálne dvoch jazykov (majoritného a minoritného) u príslušníkov jazykových menšín je dôležité si ozrejmiť dva naoko podobné pojmy – *bilingvizmus* a *diglosia*. Súbežné a pravidelné používanie dvoch jazykov, predovšetkým na individuálnej úrovni, býva označované ako bilingvizmus. V prípade požívania viacerých jazykov hovoríme o multilingvisme. Diglosia označuje situáciu, keď v spoločnosti existujú dva jazykové varianty s rôznym hierarchickým postavením, a tým pádom aj funkčnými doménami. Jazyk je teda využívaný v závislosti od spoločenského alebo situačného kontextu. Tieto dva javy môžu, ale nemusia existovať v spoločnosti súbežne (Pokorný, 2010).

Pre ochranu práv pôvodných obyvateľov bolo vytvorených a ratifikovaných niekoľko dokumentov. Hlavným iniciátorom je v tomto prípade Organizácia spojených národov a dcérska *Organizácia OSN pre vzdelávanie, vedu a kultúru* (UNESCO)⁷. Jedným zo základných dokumentov je *Deklarácia o právach domorodého obyvateľstva*⁸, ktorá bola prijatá v roku 2007. Deklaruje rovnosť pôvodných obyvateľov, priznáva im právo na zachovanie svojich vlastných inštitúcií a kultúrnych i duchovných tradícií, a právo na riadenie svojho vlastného vzdelávacieho systému, vrátane možnosti výuky v ich rodnom jazyku. Konkrétne v Článku 13 je uvedené: „*Domorodé obyvateľstvo má právo revitalizovať, používať, rozvíjať a prenášať budúcim generáciám svoje dejiny, jazyky, ústne tradície, filozofie, písmo a literatúry a určovať a zachovávať svoje vlastné mená pre komunity, miesta a osoby.*“ (UN, 2007; TASR, 2007). Ešte skôr, roku 1996, UNESCO vydalo *Atlas ohrozených jazykov sveta*⁹. Projekt atlasu je v podstate ekvivalentom Červeného zoznamu ohrozených druhov (živočíchov a rastlín). Atlas je výsledkom spolupráce medzinárodného tímu lingvistov, ktorí mapujú a študujú vitalitu jazykov v každom kúte sveta. Nateraz posledná 3. verzia z roku 2010 je dostupná v tlačenej aj online verzii. Celkovo je v nej zaznamenaných približne 2500 existenčne ohrozených jazykov (Moseley, 2010).

V roku 2003 vydal tím lingvistov UNESCO dokument z názvom *Language Vitality and Endangerment*, v ktorom definuje 9 faktorov, z toho 6 hlavných, ktoré ovplyvňujú jazykovú vitalitu. Sú to nasledujúce: 1) Medzigeneračný jazykový prenos, 2) absolútny počet hovoriacich, 3) podiel hovoriacich v rámci celkovej populácie, 4) posuny v doménach používania jazyka, 5) reakcia na nové domény a médiá, 6) dostupnosť materiálov

⁷ Anglicky: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

⁸ Anglicky, orig: Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP)

⁹ Anglicky, orig: Atlas of the World's Languages in Danger

pre vzdelávanie v jazyku a gramotnosť. Štádiá vitality na základe medzigeneračného prenosu sú uvedené v tabuľke (Moseley, 2010; UNESCO, 2011).

	Degree of endangerment	Intergenerational Language Transmission
	Safe	Language is spoken by all generations; intergenerational transmission is uninterrupted
	Vulnerable	Most children speak the language, but it may be restricted to certain domains (e.g., home)
	Definitely endangered	Children no longer learn the language as mother tongue in the home
	Severely endangered	Language is spoken by grandparents and older generations; while the parent generation may understand it, they do not speak it to children or among themselves
	Critically endangered	The youngest speakers are grandparents and older, and they speak the language partially and infrequently
	Extinct	There are no speakers left >> Included in the Atlas if presumably extinct since the 1950s

Obrázok č. 1: Stupne vitality jazyka podľa kritéria medzigeneračného prenosu (UNESCO, 2011)

Národnostné menšiny sú právne chránené aj na európskej úrovni. *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín* je jedným najkomplexnejším dohovorom Rady Európy a jeho účelom je ochrana práv národnostných menšín. Podpisom a ratifikovaním sa štáty zaviazali podporiť rovnosť osôb patriacich k národnostným menšinám vo všetkých oblastiach spoločenského života a umožniť im ochraňovať a rozvíjať ich kultúru a identitu. Druhým dokumentom je *Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov*. Charta poskytuje štátom množstvo nástrojov ako ochraňovať a rozvíjať historické, regionálne alebo menšinové jazyky (Šatava, 2009; Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny, 2022). Aj keď to na papieri vyzerá dobre, reálna aplikácia týchto práv sa môže v jednotlivých štátoch líšiť.

1.4.1 Minoritné a ohrozené jazyky v Európe

V Európe aj inde vo svete nájdeme mnoho minoritných jazykov, ktorým ohrozí zánikom. Za minoritné jazyky sú označované tie, 1) ktoré sú úradným jazykom určitého štátneho útvaru a hovorí sa nimi aj v inej krajine (napr. maďarčina na Slovensku) a 2) jazyky etník bez vlastného národného štátu (Bretónci, Kašubi,...). Niekedy sú tieto jazyky označované ako *mikrojazyky*, pričom prvá časť tohto slova odkazuje na malý počet používateľov. Najčastejšie

používa tento termín A. Duličenko v spojitosti so slovanskými mikrojazykmi, ako napríklad na označenie variánt rusínčiny, či pre burgenlandskú chorvátčinu (Duličenko, 2018; Šatava, 2009).

Popri označení „minoritné“ či „menej používané“ jazyky sa môžeme stretnúť aj s pojmom *regionálne jazyky*. Tie stoja niekedy na pozícii nárečia či na pomedzí nárečia a samotného jazyka. Istým spôsobom je to snaha o povýšenie dialektu na úroveň jazyka. Nie je však úplne ľahké nájsť jasný rozdiel v poňatí regionálneho a minoritného jazyka, pretože obe termíny sú používané aj v úradných dokumentoch. Väčšinou ako regionálne bývajú označované výrazne lokálne subvariety niektorého už predtým stabilizovaného jazyka, ktoré zároveň usilujú o oficiálne uznanie a možnosť rozvoja. Dôležitým faktorom je aj početnosť používateľov jazyka a počet domén používania jazyka. Väčšinou však aktivisti a propagátori regionálnych jazykov zostávajú na úrovni kultúrno-regionálnych snáh s minimálnymi politickými aspiráciami. Aj tak sa to však líši od kontextu v tom ktorom štáte a príklady snáh o presadzovanie regionálnych jazykov nájdeme vo väčšine európskych jazykových rodín – z ugrofínskej je to tornedalská fínčina, z germánskej rodiny dialekty severnej frízštiny, z keltských jazykov bretónčina atď (Šatava, 1994; 2009).

Obrázok č. 2: Mapa ohrozených jazykov v Európe (Moseley, 2010)

1.5 Jazyková revitalizácia

Existujú jazyky, ktoré neodvratiteľne spejú k zániku aj napriek túžbam najväčších optimistov, ale tiež prípady, kedy sa dá jazyk zachrániť a udržať „pri živote“. Mnohé etniká po celom svete podporujú rôznorodé aktivity, len aby takémuto scenáru zabránili. Za posledné desaťročia tak do slovníkov pribudli frázy ako *jazykové znovuzrodenie* (ang. language revival), *revitalizácia jazyka* (ang. language revitalization), či *zvrátenie jazykového posunu* (ang. reversing language shift). Tejto problematike sa venuje množstvo odborných prác. Jednoznačne kľúčovou je dielo Joshua A. Fishmana s názvom *Reversing language shift* (1991), ktoré sa venuje teoretickým aj praktickým stránkam tejto problematiky.

Revitalizácia jazyka je náročný a dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje množstvo úsilia a iniciatívy skrz celú spoločenskú hierarchiu. Podpora zhora vo forme podporných zákonov a priaznivo naklonenej menšinovej politiky sú výrazne pozitívnym faktorom v týchto procesoch. Prvotná iniciatíva však musí vychádzať od samotných aktérov, teda zvnútra danej jazykovej skupiny. Inak aktivity nemajú veľkú šancu na úspech. Každý prípad má iné východiskové podmienky, na ktorých musia zástancovia stavať celé jazykové plánovanie. Pre nich tak nie je etnická identita iba abstraktný pojem, ale vedomá súčasť ich každodennej reality (Hagège, 2009; Šatava, 2009).

Aj napriek častému skepticizmu je úspešná revitalizácia možná a realizovateľná. Učebnicovým príkladom je hebrejčina, ktorá to doteraz ako jediná dotiahla na úroveň jazyka štátneho a úradného. Zo sveta je známy príklad Maoriou na Novom Zélande, ktorí s programom začali už v 80. rokoch, či snahy pôvodných obyvateľov Severnej Ameriky a Austrálie. Z Európy stoja sa zmienku mnohé úspešne prebiehajúce procesy revitalizácie, ako napríklad Sámovia a sámčina v Škandinávii, bretónčina vo Francúzsku, či židovský jazyk Jidiš (Hagège, 2009; Šatava, 2009).

2 Hudba

2.1 Etnomuzikológia – hudba ako objekt výskumu

Na začiatok páľčivá otázka – je hudba univerzálnym jazykom ľudstva? Odpoveď znie áno i nie. Na jednej strane každá doteraz známa kultúra má nejaký hudobný prejav, ale na druhej strane každá kultúra hudbu inak definuje, interpretuje a pripisuje jej iný význam a rolu. To, čo pre Európana znie ako pieseň, je pre moslima forma prednesu modlitby. Alebo to, čo pre Európana znie veselo, je pre ... melancholickou obradnou piesňou. Myslím, že výstižne to porovnal Ralph V. Williams v eseji *Should Music be National* (1987): „*Nie je ani pravda, že hudba má univerzálnu slovnú zásobu. Aj keby to tak bolo, je to používanie slovnej zásoby, ktoré sa ráta a nikto teda nepredpokladá, že angličtina a francúzština sú rovnakým jazykom len preto, že majú dvadsaťpäť z dvadsaťšesť písmen abecedy spoločných.*“¹⁰

Ako teda môžeme definovať hudbu? Z antropologickej perspektívy je hudba zvuk, ktorý je organizovaný do spoločensky akceptovaných vzorcov a tvorbu hudby možno považovať za formu naučeného správania. Hudobné štýly sú tak založené na tom, čo si ľudia vybrali z prírody ako súčasť svojho kultúrneho prejavu, a nie na tom, čo príroda uložila do hudobných systémov. Ale je to tiež schopnosť človeka byť muzikálny, teda hudbu samotnú tvoriť a pochopiť (Blacking, 1995a; Rice, 2020). Široké spektrum hudobných žánrov je odrazom ľudskej fantázie, a preto si každý vie vybrať, čo najviac lahodí jeho uchu (Blacking, 1995b).

Etnomuzikológia, alebo antropológia hudby, je antropologické štúdium kultúrnych a spoločenských aspektov hudby a ľudí, ktorí hudbu tvoria. Vo svojich metódach teda okrem zvukovej zložky zdôrazňuje význam kultúrnej, sociálnej, biologickej, kognitívnej stránky hudobnej tvorby. Ako každá vedná disciplína, tak aj etnomuzikológia si prešla svojim vývojom. Prvotne vzišla koncom 19. storočia z muzikológie a folkloristiky, ako komparatívny výskum európskych a neeurópskych hudobných kultúr. K týmto výskumom značne dopomohol technologický postup, predovšetkým vynález fonografu. Začiatkom 20. storočia sa začalo na podnet antropológa Fransa Boasa s výskumom domorodej hudby v Severnej Amerike. Postupným rozširovaním metód a perspektív na hudbu po druhej svetovej vojne sa rozširoval aj okruh tematických oblastí etnomuzikologického výskumu. Začalo sa prihliadať na vzťah hudobnej estetiky, hodnôt a spoločenskej moci, vzájomné pôsobenie medzi hudbou a jazykom, či problematiku organizácie hudobníkov v spoločnosti (Malina, 2011c; Rice, 2020).

¹⁰ Preklad a parafrázovanie autorkou

V súčasnosti sa už výskum neobmedzuje len sa folklórnu či „domorodú“ hudbu, ale skúma všetky druhy a aspekty hudby vo všetkých častiach sveta (Nettl, 2017; Rice, 2007; Rice, 2020). V priebehu vývoja etnomuzikológie boli vytvorené jej rôzne definície podľa momentálneho prevládajúceho vedeckého diskurzu. Pre podrobnejší rozbor definícií a tém etnomuzikológie pozri Rice (2020).

Hudba dokáže často vyjadriť to, čo je slovami nevyjadriteľné. Hudba však nevyjadruje len emócie spojené s momentálnou situáciou. Piesne môžu, okrem iného, zakódovať znalosti o genealógiách a mytológiách, záznamy o predkoch a menách klanov, znalosti o vesmíre a krajine, lekárske a kulinárske znalosti, spoločenské normy, tabu, históriu a kultúrne zručnosti a praktiky (Grant, 2014). Hudba je tiež forma komunikácie. Všeobecne umenie je špeciálna forma komunikácie, ktorá má integračnú funkciu – integruje a spája členov sociálnych skupín, ale aj integruje individuálne ja a ja so svetom. Napríklad môže vystupovať ako prostriedok komunikácie pri obradoch a rituáloch spojených so vstupom do nových životných etáp alebo so striedaním ročných období, ako prostriedok komunikácie s božstvom, ako prostriedok vyjadrenia individuálnej aj kolektívnej identity (Rice, 2020).

2.2 Prelínanie lingvistickej a hudobnej antropológie

Čo majú jazyk a hudba spoločné a čo odlišné? Oboje má rytmus, teda systematický vzorec načasovania, akcentu a zoskupenia, melódiu, teda štruktúrovaný pohyb výšky zvukov usporiadaných v čase, syntax, teda princípy usporiadania a kombinácie nespojitých prvkov, význam a emocionálny vplyv na človeka. Hoci majú jazyk a hudba na fundamentálnej úrovni tieto vlastnosti podobné, spôsob ich použitia môže byť odlišný a kultúrne podmienený. V rámci systému jazyka sa tieto vlastnosti navzájom môžu ovplyvňovať inak ako v systéme hudby, čo následne ovplyvňuje aj celkovú výpovednú hodnotu. Hoci rytmus reči a hudby označuje to isté, osve sa rola každého z nich líši. Ak zmeníme rytmus reči, význam vyjadreného sa zmeniť nemusí, pretože sú dôležitejšie prvky, ako význam slova a syntax. Ak zmeníme rytmus v hudbe, môže sa význam diametrálne zmeniť. Rovnako to platí aj pre melódiu. Kým v niektorých jazykoch melódia len modifikuje vyznenie celkového vyjadrenia, v iných jazykoch zmena melódie môže úplne zmeniť význam slov (Schellenberg, 2012). Jedna melódia môže zároveň rôzne emocionálne vplyvať na členov rôznych kultúr. Celkovo sú tak tieto vlastnosti ako zdrojom podobnosti, tak aj odlišnosť medzi jazykom a hudbou (Arleo, 2000; Jackendoff, 2009; Patel, 2010).

Hlavný aspekt, ktorý spája jazyk a hudbu v kultúre, je reprezentovanie nehmotného kultúrneho dedičstva a orálna tradícia. Mnoho kultúr vo svete totiž, hoci mali storočia udržiavaný jazykový systém v písomnej podobe, hudbu a jej produkty udržiavali len v ústnej podobe alebo praktickej tradícii, a vice versa. Hudba aj jazyk predstavujú osobitné systémy znakov, ktoré sú špecifické pre jednotlivé kultúry. V mnohých prípadoch tak využívali etnomuzikológovia a lingvisti podobné metodiky skúmania (Grant, 2018; Rice, 2020).

Po desiatky rokov etnomuzikológovia a lingvisti spolupracovali na mnohých výskumných projektoch zahrňujúc tie, ktoré sa zaoberali kultúrnou vitalitou a životaschopnosťou a ktoré potvrdzovali užitočnosť interdisciplinárnej spolupráce. Niekedy vo vlastných výskumoch si etnomuzikológovia požičiavali výskumné metódy lingvistov (Feld, 1974; Feld, 1994; Grant, 2018) alebo naopak.

2.3 Hudba ako atribút etnickej identity

V prvom rade je hudba dôležitým prvkom tvorby identity ako takej. Reflektovanie vzťahu hudby a identity je jedna z kľúčových tém etnomuzikológie už od 80. rokov 20. storočia. Škála základných ľudských identít sa začína individuálnou identifikáciou vlastného ja. Hudba hrá v tomto prípade úlohu pri sebareprezentácii a posilňovaní vlastnej identity, napríklad formou rozvoja hudobných kompetencií. Ďalšou úrovňou je kolektívna identita. Identita je vo väčšine týchto prípadov o kolektívnom seba porozumení, ktoré predstavujú rôzne charakteristiky, činnosti a zvyky, vrátane hudby. Ako bolo spomínané, kultúrne vzorce každého etnika podmieňujú to, čo je považované za hudbu, čo ju určuje za dobrú alebo za zlú, alebo pre danú spoločenskú situáciu za vhodnú. Môžeme teda konštatovať, že aj etnická identita ovplyvňuje individuálny hudobný vkus. Podobne sa zdá, že hudba ako komplexná semiotická forma s viacerými črtami (melódia, rytmus a metrum, zafarbenie a forma), ktoré sú jej vlastné, je ideálnym znakom pre symbolizáciu viacerých aspektov identity súčasne a dočasne (Rice, 2007; 2020; Turino, 2008).

Hudba a jej produkty figurujú ako kultúrny symbol etnickej identity v niekoľkých rovinách. Prvou rovinou je nezastupiteľná úloha a funkcia národnej hymny, a to ako pre štátne útvary, tak aj pre väčšinu malých etník. Hymna poskytuje azda najsilnejšie a najjasnejšie vyjadrenie národnej identity. Jej hlavným účelom je propagovať konkrétnu formu nacionalizmu a podvedome vštepovať zmysel pre národnú identitu. V hymnách sú často ospevované a vyzdvihované krásy daného kraja, hrdinstvá predkov v bojoch, či volanie po slobode. Národné hymny sa podieľajú na spojení medzi oficiálnou a neoficiálnou kultúrou na jednej strane,

a medzi skutočnou a pomyselnou sieťou moci a identity na strane druhej. Pre úplné naplnenie významu hymny v praxi plní počas predvedenia hymny kľúčovú rolu zborový spev, ktorý má hlavne posilniť význam melódie a slov hymny (Kyridis, 2009; Šatava, 2013; Turino, 2008).

Druhú rovinu zastupujú popri hymne iné konkrétne piesne a hudobné diela. Tie môžu byť staršieho i novšieho dáta. Výrazné postavenie má v tomto prípade hudobný folklór. V závislosti od spoločenského a geografického kontextu môže svojim textom a melódiou posilniť nielen vedomie národnej, ale aj regionálnej identity. V súvislosti s folklórom sú to často aj konkrétne hudobné nástroje, ktoré získali výrazný charakter etnického symbolu. Pre udržanie alebo oživenie ich významu, hlavne pre malé etniká, bývajú organizované početné folkloristické slávnosti a festivaly. Národným hudobným symbolom môžu byť tiež autorské hudobné diela, ako symfónie či skladby z oper a operiet, ktoré v čase svojho vzniku natoľko rezonovali v spoločnosti, že sa z nich stali národné hymny alebo zľudovené a hymnické piesne (Šatava, 2013; Vaughan Williams, 1987).

Treťou rovinou sú, v prenesenom zmysle slova, osobnosti – speváci a hudobníci. Oni sú totiž nositelia vyššie uvedených foriem etnickej hudobnej symboliky. Sú tými, ktorí dávajú textom a partitúram na papieri reálnu podobu. Výsledkom ich aktivít, verejného vystupovania a spoločenského postavenia môže byť samotné povýšenie ich osoby na úroveň etnického symbolu, ktorý je súčasne využívaný v iných formách, napr. výtvarných a literárnych (Šatava, 2013).

Problematickým bodom vo vzťahu hudby, identity a etnicity je autenticita. Otázkou hľadania „autentických“ stôp etnickej identity v hudbe sa zaoberala hlavne nacionalisticky orientovaná folkloristika a etnografia predovšetkým v 19. a 20. storočí. V súčasnosti prichádzajú do popredia skôr otázky, ako sociálni aktéri využívajú v špecifických situáciách hudbu na vytvorenie hranice medzi „naše“ a „ich“, ako ju udržiujú, a akým spôsobom termíny ako „autenticita“ z ich perspektívy ospravedlňujú tieto hranice. Na autenticitu môže byť nahliadané ako na mocenský diskurz, ktorý sa zameriava na spôsob rozprávania o hudbe a na spôsoby, ktorými je pre ľudí vnútri aj mimo komunity poukazované na to, v čom je konkrétna hudba pre „nás“ dôležitá a v čom „nás“ táto hudba odlišuje od „iných“. Táto perspektíva umožňuje zainteresovaným antropológom vidieť hudbu ako širokú škálu praktík a významov s niekoľkými významnými a spoločensky relevantnými priesečníkmi. Zároveň bez pochopenia miestnym podmienok, jazyka a väzieb nie je možné vedieť, aké tieto praktiky a významy sú (Stokes, 1997).

2.4 Aspekt hudby v etnojazykovej revitalizácii

Hudba v etnojazykových revitalizačných aktivitách môže zastávať pozíciu sprostredkovateľa. Prostredníctvom piesní je prezentovaný jazyk v archaickej aj súčasnej podobe. S prvotným zámerom osloviť mladšie generácie môže tiež hudba prezentovať históriu moderným, často nekonvenčným, spôsobom (Šatava, 2013). Mnohokrát sú takéto kroky pozitívne prijímané aj generáciou staršou. Ďalšia forma využitia hudba je obohatenie hodín hudobnej výchovy o miestnu tradičnú hudbu. V rámci etno-revitalizačných aktivít to nie je vo svete žiadnou novinkou. Forma výuky a vyučované hudobné žánre sa líšia v závislosti od kultúrneho kontextu. Spájajú to zväčša aj s učením tradičných tancov daného etnika. V mnohých prípadoch sa takéto aktivity stretávajú s pozitívnou odozvou a podnecujú tvorbu nových piesní v danom ohrozenom jazyku, nielen teda učenie sa starších piesní (Grant, 2014).

Vzhľadom na častú absenciu alebo minimálnu mieru politického života sú u malých etník výrazne preferované aktivity na kultúrnej báze. Kľúčovým bodom pri takýchto aktivitách je nájdenie priaznivej rovnováhy medzi úzko provinčným ospevovaním krás rodného kraja a snahou vytvoriť plnohodnotné diela, ktoré majú presah aj mimo cielej región k inonárodnému čitateľovi a poslucháčovi a pritom zostať nezameniteľne etnické (Šatava, 2013).

2.5 Ohrozené hudobné žánre

Súčasne s ohrozením jazyka sa dostáva do povedomia aj ďalší problém – ohrozenie hudby v kultúre (ang. *music endangerment*). Pri celkovom vytrácaní kultúry je hudba rovnako zraniteľná ako ostatné aspekty kultúry. Po hromadnom zbieraní a zaznamenávaní vymierajúcich hudobných prejavov kultúr muzikológmi predovšetkým v 19. a začiatkom 20. storočia s cieľom zachovať ich pre ďalšie generácie, nastal v druhej polovici 20. storočia úpadok, pretože na tieto snahy bolo nazerané ako na príliš romantizované a nekoloniálne (Grant, 2014). Približne od 60. rokov však môžeme sledovať prvé formy etnického znovuoživenia (ang. *ethnic revival*) v euro-americkéj spoločnosti (Šatava, 2009; Šatava, 2013), čo ovplyvnilo rovnako silný trend hudobného oživenia (ang. *music revival*) medzi hudobníkmi. Príkladom môžu byť pokusy o autentické interpretovanie starej európskej hudby, v Čechách a na Slovensku by sme mohli hovoriť o intenzívnom folklórnom hnutí¹¹. Celkovo tak simultánne prebiehalo úsilie zachovať tradičnú hudbu spolu s trendom inšpirovať sa starou či miznúcou hudbou (Grant, 2014; Turino, 2008). Pokiaľ však hovoríme o hnutí, ktoré by sa snažilo oživiť

¹¹ k tejto téme vyšla v tomto roku, 2022, monografia Daniely Stavělovej a kol. s názvom "Tíha a beztíže folkloru: Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století v českých zemích"

vytrácajúcu sa hudbu jednotlivých etník na svete podobným spôsobom ako v prípade jazyka, tak v súčasnosti tento proces ešte nedosiahol takú celosvetovú úroveň a inštitucionálnu podporu, ako je to v prípade jazyka. Každopádne sa v posledných rokoch doň zapája čoraz viac výskumníkov a aktivistov. Svoju pozíciu využívajú na učenie sa z úspechov a chýb pri revitalizácii jazyka, na vhodný výber metód revitalizácie pre konkrétny hudobný kontext, a tiež na prehĺbenie spolupráce medzi odborníkmi z oblasti lingvistiky a muzikológie, ako benefit pre celkový výsledok oživenia kultúry. Celosvetovo na tom spolupracujú etnomuzikológovia hlavne s UNESCOm a vytvárajú projekty na národnej alebo regionálnej úrovni s celoštátnym presahom (Grant, 2014).

Podobne ako lingvisti, tak aj etnomuzikológovia a folkloristi sa zaujímajú prečo niektoré hudobné tradície prosperujú a iné miznú. Catherine Grant (2014) po dôkladnom štúdiu literatúry z oboch disciplín vytvorila Rámec hudobnej vitality a ohrozenia¹², v ktorom definovala 12 faktorov ovplyvňujúcich vitalitu hudobných žánrov. Je to 1) medzigeneračný prenos, 2) zmena počtu skúsených hudobníkov, 3) zmena počtu ľudí venujúcich sa žánru, 4) zmena v hudbe a hudobnej praxi, 5) zmena kontextu a funkcie prevedenia, 6) odozva na masové médiá a hudobný priemysel, 7) infraštruktúra a zdroje pre hudobnú prax, 8) vedomosti a zručnosti v hudobnej praxi, 9) vplyv vládnej politiky, 10) postoj členov komunity k žánru, 11) relevantné názory ľudí mimo komunitu na žánr, a 12) množstvo a kvalita dokumentácie žánru.

Hudobné oživenie zahŕňa snahu hrať, učiť hrať a propagovať hudbu, ktorá je hodnotená ako stará alebo historická a zvyčajne vnímaná ako ohrozená alebo vymierajúca. Na to je však potrebné vytvoriť dostatočne kvalitnú infraštruktúru. Ako aj pri jazyku, ide o komplexný proces, ktorý si vyžaduje uskutočňovanie množstvo simultánne prebiehajúcich aktivít. Tie začínajú prvotnou iniciatívou o zmenu, ďalej identifikáciou hudobných prvkov a praktík ako starých, historických alebo tradičných, pre ich adekvátny presun z minulosti do súčasnosti je potrebná dekontextualizácia, rekontextualizácia a následná legimitizácia prvkov pre danú kultúru, vývoj nových metód a infraštruktúry na prenos, propagáciu a šírenie oživej hudby a nakoniec v ideálnom prípade vytvorenie nových hudobných subkultúr či implementácia do mainstreamovej kultúry. Zapojení sú v tom členovia danej kultúry, aktivisti, odborníci a samozrejme hudobníci (Grant, 2014).

Hudba môže byť v niektorých prípadoch v komplikovanejšom postavení ako jazyk, pretože môže nastať situácia, že zatiaľ čo jazyková tradícia pretrváva, hudobná sa pretrháva.

¹² ang. Music Vitality and Endangerment Framework (MVEF)

Vo väčšine prípadov tak ide skôr o vedomé a organizované snahy o udržanie kontinua medzigeneračného prenosu kultúry. Vzhľadom na nové spracovanie hudobných prvkov dochádza často k ich transformácii alebo inovácii, napr. vo forme nového hudobného štýlu, nových spôsobov prenosu a interpretácie, či nových významov a funkcií. Čo však väčšmi môže komplikovať snahy o oživenie, je nedostatok materiálnych zdrojov, napríklad potrebných hudobných nástrojov (Grant, 2014).

Prečo teda na osвете ohrozenia hudby záleží? V mene ľudstva, diverzity, kultúry či spoločnosti? V prvom rade by nemala byť ochrana hudby ako živej tradície len akademickým predpokladom, ale kultúrnou a politickou nevyhnutnosťou. Zánik hudobného žánru pravdepodobne predstavuje aj stratu prejavu ľudského intelektu a kreativity. So stratou rozmanitosti kultúrnych praktík a hudobných žánrov sa uberáme o šance, že nové kombinácie a permutácie umožnia kultúram úspešne sa prispôbiť meniacim sa podmienkam v budúcnosti. Udržiavanie hudobných žánrov minoritných etník môže posilniť ich zmysel pre identitu pre budúce generácie. V neposlednom rade živé a životaschopné hudobné žánre môžu tiež posilniť sociálnu súdržnosť vnútri kultúr aj medzi nimi (Grant, 2014).

3 Rusíni

3.1 Náčrt dejín karpatských Rusínov

3.1.1 Otázka pôvodu a príchodu na Podkarpacie

Okolnosti okolo príchodu predkov Rusínov na južné svahy Karpát nie sú dodnes úplne vyjasnené. V staršej i novšej literatúre môžeme nájsť rozporuplné odpovede na túto otázku. Niektorí uvádzajú, že tu boli už v 9. storočí (konkrétne sa píše rok 860), kedy vraj prijali kresťanstvo ako prví z východných Slovanov, respektíve ich pôvod odvodzujú od kmeňa Bielych Chorvátov, ktorí mali ako prví Slovania osídliť Karpaty a značnú časť historickej Haliče približne v 6.-7. storočí (Magocsi, 1994; 2016). Ďalší zase tvrdia, že vzišli z ruských strážnych osád na severovýchodnej hranici Uhorska, ktoré zakladali na území niekdajšej Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej župy v priebehu 12.-13. storočia (Haraksim, 1961). Drvivá väčšina odborníkov sa však zhodne na verzii o ich príchode v období Valašskej kolonizácie horných Uhier v 14. storočí. Kým Valasi prichádzali z južnej časti karpatského oblúka, Rusíni pravdepodobne prešli do Podkarpattia z historickej Haliče, ktorá sa rozprestierala na severnej strane východných Karpát. Chronologicky staršie a súvislé osídlenie Podkarpattia je ťažko možné aj z pohľadu lokálnych geografických podmienok (hornatý terén, chladnejšia lokálna klíma, a i.). Túto teóriu podporujú i doklady usadení sa Valachov a Rusínov na strednom Slovensku v danom období. Ide predovšetkým o obce Šumiac, Telgárt a Vernár a ich okolie na Horehroní. Hoci rokmi splynuli s okolitým obyvateľstvom, špecifické kultúrne javy sa tu v archaickej podobe zachovali (viac v kapitole o hudobnej kultúre) (Magocsi, 2016).

Prešovský región, ako aj Podkarpacie, boli začiatkom druhého tisícročia pomerne riedko osídlenou pohraničnou oblasťou medzi Uhorskom na juhu a provinciou Kyjevskej Rusi, neskôr haličským kráľovstvom na severe. Až v priebehu 12. storočia obsadzovali uhorskí králi územia na sever od Panónskej nížiny, čiže od západu na východ dnešné Slovensko až po východné Karpaty. Neskôr prešli na ich severnú stranu do Haliče, ktorú ovládala s prerušeniami od 12. do 14. storočia a potom od jej opätovného získania v roku 1772 až do rozpadu Rakúsko-Uhorska. Prešovský región a Podkarpatská Rus však boli nepretržite súčasťou štruktúr uhorského kráľovstva od 12. storočia až do spomínaného rozpadu v roku 1918. Z pohľadu uhorského administratívneho župného systému spadol prešovský región do severných oblastí Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy (Magocsi, 1994; 2016)..

Prvé zmienky o Rusínoch na východnom Slovensku sú v archívnych dokumentoch datované do 11. až 12. storočia. Avšak nie z hornatých severných častí, ale z rovinných južných oblastí. Tieto údaje sa zdieľajú o niekoľkých obciach, ktorých názov je odvodený od slova „Rus“ (Ruskov, Veľký a Malý Ruskov). Vo vtedajších dokumentoch sú označovaní ako „Ruthéni“. Ako už bolo spomínané, prvá väčšia vlna Rusínov prišla do prešovského regiónu v druhej polovici 14. storočia na základe tzv. Valašského práva. Najpočetnejšie prisťahovalectvo zo severu sa datuje od 16. storočia, kedy vzniklo na severovýchode Slovenska najviac nových osád. Novousadlíkov lákali okrem riedkeho osídlenia i mnohé ponúkané osobitné privilégia a výsady. Prihodivší Valasi sa postupne asimilovali z usadenejším rusínskym obyvateľstvom. Keď sa postupom času presúvali smerom na západ po hrebeni Karpát, ponechali si pomenovanie Valach, ktoré je dodnes synonymom pre pastiera. Rusíni i Valasi si totiž počas kolonizácie severných oblastí Uhorska priniesli i vlastný spôsob života. Živili sa chovom oviec, výrobou produktov z toho plynúcich (mliečne výrobky, kožušiny). Priniesli si zo sebou aj náboženstvo východného (slovanského) obradu, ktoré dnes označujeme ako pravoslávne náboženstvo (Haraksim, 1961).

3.1.2 Udalosti na prahu novoveku

Dynamické udalosti v Európe počas 16. a 17. storočia mali dopad aj životy Rusínov na severovýchode Uhorska. Konflikt medzi Habsburgovcami a uhorskou šľachtou zo Sedmohradska ich ovplyvnil hlavne z konfesijného hľadiska. Pravoslávni Rusíni sa ocitli medzi dvoma mlynskými kameňmi – katolíckymi Habsburgovcami, ktorí mali pod kontrolou prešovský región, a protestantskou šľachtou Sedmohradska (hlavne kalvíni a luteráni), ktorí ovládali Podkarpacie vrátane pravoslávnej biskupskej diecézy v Mukačeve. Z tohoto dôvodu chceli zosilniť kontakty s pravoslávnym biskupstvom v Przemysli v Haliči. Tým pádom nebola situácia pre pravoslávnych veriacich o nič jednoduchšia, pretože boli pod silným tlakom poľskej rímskokatolíckej cirkvi. Nakoniec sa v roku 1596 stretli pravoslávni duchovní z Haliče a Bieloruska a vyhlásili úniu, teda spojenie sa s pápežskou stolicou v Ríme. Výsledkom bolo vytvorenie tzv. Uniatskej cirkvi (neskôr gréckokatolíckej), v ktorej sa zachovali slovanské obrady a iné tradície pravoslavia a zároveň uznali pápeža za najvyššiu hlavu cirkvi. K podobným krokom pristúpili aj šľachtici v Uhorsku. Medzi prvými sa o zjednotenie Rusínov s katolicizmom pokúsil šľachtic Juraj Druget III., ktorý vlastnil hrad v Humennom a priláhalú oblasť až po Halič. Hoci mal podporu rímskokatolíckeho biskupstva v Jágri a už gréckokatolíckeho biskupstva v Przemysli, jeho úsilie v roku 1614 maril neobľomný opačný postoj pravoslávneho biskupstva v Mukačeve. Vyšiel až druhý pokus,

neskôr po Drugetovej smrti, konkrétne dňa 24. apríla 1646 sa v Užhorode stretlo 63 pravoslávnych duchovných a prisahali vernosť Rímu. Tento akt je považovaný za založenie Užhorodskej únie¹³. V prešovskom regióne sa gréckokatolicizmus ujal bez väčších problémov. Hoci krátkodobo v niektorých dedinách prevažoval protestantizmus, väčšina neskôr uprednostnila gréckokatolícku vieru než návrat k rímskokatolíckej cirkvi. Situácia sa v tomto ohľade stabilizovala a od 18. storočia, až na malé výnimky, pretrvala až do roku 1918. Do Podkarpattia, ktoré bolo pod väčším vplyvom protestantského Sedmohradska, prenikal gréckokatolicizmus pomalšie. V najvýchodnejších oblastiach, v Marmarošskej župe, pôsobil posledný pravoslávny biskup ešte v polovici 18. storočia (Magocsi, 1994; 2016)..

Severovýchodu Uhorska sa nevyhli ani protihabsburské povstania. Pre nespokojnosť so životnou situáciou a neúnosné finančné zaťaženie roľníkov sa mnoho z nich do týchto povstaní aktívne zapojilo. Počas posledného povstania vedeného Františkom II. Rákocim tvorili Rusíni z Podkarpattia a prešovského regiónu väčšinu jeho pôvodných podporovateľov. Rákoci im totiž sľúbil oslobodenie od všetkých robôt a iných dávok. Hoci sa mu spočiatku tieto sľuby darilo plniť a oslobodzovať poddaných, ba i celé obce na svojich panstvách, nakoniec sa neubránil presile vojsk Habsburgovcov a v roku 1711 bol prinútený podpísať prímerie. Dôsledkom povstaní na východe bolo spustošené územie, vyľudnenie až tretiny obcí a vysťahovalectvo na tzv. Dolnú zem (do Bačky a Vojvodiny v dnešnom Srbsku a Chorvátsku), na západ medzi Slovákov a na sever cez Karpaty do Haliče (Magocsi, 1994; 2016)..

Novonadobudnutá politická stabilita pod vládou Habsburgovcov v 18. storočí priniesla aj socio-ekonomickú prosperitu Uhorska, a to dokonca aj okrajových oblastí, akým bol prešovský región. Prirodzený demografický rast obyvateľstva a príchod prisťahovalcov z Haliče čiastočne vykompenzoval straty z predošlého storočia i emigráciu Rusínov do južnejších a úrodnejších častí monarchie. Odchádzali Rusíni nielen zo severných hornatých častí východoslovenských žúp, ale aj z južnej časti Zemplínskej a Boršodskej župy, napríklad z okolia Trebišova a Michaloviec na juhovýchode Slovensku, či okolia mesta Nyíregyháza na severovýchode dnešného Maďarska. Dedina Bački Kerestur, neskôr Ruski Kerestur, ktorú po príchode do Vojvodiny v roku 1745 založili prví rusínski kolonisti z týchto oblastí, je dodnes spolu so susednou dedinou Kucur hlavným strediskom vojvodinských Rusínov (Magocsi, 1994; 2016)..

Vďaka politickej a ekonomickej stabilite sa zlepšilo i postavenie uniatského duchovenstva, ktoré predstavovalo významnú a vzdelanú zložku rusínskeho obyvateľstva. To umožnilo napredovanie kultúrneho života. Vydávali sa knihy určené pre budúcich kňazov, ktorí študovali

¹³ Pre detailnejší rozbor vzniku únie pozri "The Union of Užhorod" (Lacko, 1976)

na teologickej škole v Mukačeve, ako knihy a prvý šlabikár pre základné školy vo vidieckych kláštoroch, napr. v Krásnom Brode a Bukovskej Hôrke. V tom čase bol práve baziliánsky kláštor v Krásnom Brode najvýznamnejším kultúrnym strediskom prešovského regiónu. Aj napriek kultúrnemu pokroku a zlepšeniu svojho postavenia duchovenstva, uniatska cirkev naďalej zostávala spoločensky menejcennou a právne podriadenou uhorskej rímskokatolíckej cirkvi. Zmenilo sa to až počas vlády Márie Terézie a jej syna Jozefa II., ktorí zaviedli množstvo reforiem, ktoré značne ovplyvnili život všetkým vrstvám spoločnosti. Výsledkom viacerých z nich bolo zrovnoprávnenie katolíckych cirkví rímskeho, gréckeho a arménskeho obradu. Biskupstvo v Mukačeve získalo v roku 1771 nezávislosť od jágerského. Z ich vlastných radov vzišla iniciatíva, aby sa od roku 1774 zmenil názov cirkvi z uniatskej na gréckokatolícku, pretože pôvodné označenie sa považovalo za znevažujúce. Sídlo biskupa sa onedlho preložilo do Užhorodu, kde sa vybuďovalo gymnázium, teologický seminár a biskupský chrám. V Košiciach bol v roku 1787 zriadený zvláštny vikariát pre gréckokatolíkov zo Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej, Gemerskej a Boršodskej župy, ktorý potom v roku 1805 preložili do Prešova (Magocsi, 1994; 2016; Szeghy, 2009).

V danom období sa zmenila aj vzdelanostná úroveň gréckokatolíckeho kléru. Udialo sa to vďaka školskej reforme Márie Terézie zvanej *Ratio Educationis*. Postupne sa vytvoril kompletný vzdelávací systém od siete základných vzdelávacích zariadení v rodnom či miestnom jazyku po kňazský seminár v Užhorode a vo Lvove. Na ľvovskej univerzite bol tiež zriadený prvý svetský „rusínsky“ inštitút vyššieho vzdelávania, Studium Ruthenorum, ktorý fungoval v rokoch 1787 až 1809. Tlačiareň vo Viedni tiež získala na základe cisárskeho dekrétu povolenie tlačiť knihy v cyrilike pre východných kresťanov v Rakúsko-Uhorskej monarchii. Vďaka ďalšiemu cisárskemu dekrétu z roku 1815 bol vikariát v Prešove povýšený na biskupstvo a stalo sa nezávislým od Mukačeva. Tieto aktivity podnecovali hlbšiu spoluprácu vzdelaných Rusínov na oboch stranách Karpát, dokonca gréckokatolícke biskupstvá uvažovali nad myšlienkou zjednotenia pod jedno arcibiskupstvo. Aj napriek nezdaru, vzájomné kontakty pretrvali a rozšírili sa viac na východ, kam odišlo mnoho vzdelaných Rusínov. Väčšina z nich však nemala v pláne život v duchovenstve, preto hľadali iné miesta pre svoje uplatnenie. Tu už môžeme pozorovať prvé náznaky proruských sympatií, keďže Rusko, ako „bratia Slovania“, predstavovalo silnú východnú kresťanskú kultúru (Magocsi, 1994; 2016)..

Pre bežné obyvateľstvo sa toho však veľa nezmenilo. Drvivú väčšina z nich predstavovali roľníci, ktorí sa živili poľnohospodárstvom a pastvinárstvom. To malé percento, ktoré sa venovalo remeselným prácam, sa však vedelo celkom dobre uchýtiť. Tak napríklad rusínski drotári z obce Kamienka boli vychýrení v celom Uhorsku i za jeho hranicami. Všeobecne však

nemali veľké možnosti vzdelávania a zároveň boli vystavení snahám uhorskej vrchnosti pomáhať ich. Kým iné slovanské národy v okolí mali už plne rozvíjajúce sa hnutia národných obrození, myšlienky na rozvinutie národného povedomia medzi rusínskym obyvateľstvom len sťažka prichádzali v úvahu (Magocsi, 1994; 2016)..

3.1.3 Snahy o národné obrodienie a jeho dôsledky

Vzhľadom na slabé národné povedomie Rusínov, oproti stavu iných obrození v Európe, je z uvedených dôvodov prekvapujúce, že sa ich vzdelanci pripojili k revolučnému hnutiu v Uhorsku, ktoré vyvrcholilo v rokoch 1848-1849. V tomto čase sa opäť zviditeľnili odlišné pohľady na politiku, a to prouhorský, ktorého čelným predstaviteľom bol kňaz Viktor Dobriansky a ktorý si osvojila väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva, a na druhej strane prorúsínsky (resp. provýchodný), ktorého najväčšími zástancami bol poslanec uhorského parlamentu Adolf Dobriansky a kňaz Alexander Duchnovič. Kým prvá skupina presadzovala používanie maďarčiny ako komunikačného prostriedku vzdelancov, zatiaľ čo druhá skupina inklinovala k používaniu ruštiny, respektíve „jazyčia“ vo verejnom styku. Dobriansky napríklad pracoval na vytvorení rusínskej národnostnej autonómie spojením žúp v Podkarpátí a o ich následné spojenie s Rusínmi na Prieševščine a v Haliči, no ani samotný užhorodský „rusínsky dištrikt“ nemal dlhé trvanie (Magocsi, 1994; 2016).. Celkovo obrodienie dosiahlo len málo významné úspechy, preto sa dá polemizovať o tom, či možno nazvať národným hnutím (Hroch, 2009, s. 93).

O väčších úspechoch z daného obdobia môžeme hovoriť jedine na rovine kultúrnej. Alexander Duchnovič bol predovšetkým literárne činný, založil prvú rusínsku kultúrnu organizáciu, *Prešovskú literárnu spoločnosť*¹⁴, vydal prvý šlabikár v miestnom nárečí i učebnicu metodiky výuky a mnoho ďalšieho. Práve z jeho pera vyšla báseň *Vručanije*, ktorej úvodný verš – „Ja Rusyn byl, jesm i budu“ – sa neskôr stal národným krédom Rusínov. Aj napriek mnohým ďalším úspechom sa však Duchonovičovi a jeho súčasníkom nepodarilo v nasledovných rokoch vyriešiť 2 základné problémy: 1. otázka spisovného literárneho jazyka; a 2. Problém národnej identity. V oboch prípadoch totiž nevedeli dospieť k jednotnému názoru. A hoci ich aktivity nabudili menší počet národných dejateľov, žiaľ tieto myšlienky nenašli v nasledujúcej generácii dostatočne motivovaných pokračovateľov (Magocsi, 1994; 2016)..

Kým ešte začiatkom 60. rokov 19. storočia doliehali medzi Rusínmi ozveny revolučných hnutí, rok 1867 bol pre nich, a iné etnické menšiny v Uhorsku, prevratným, no nie dobrom

¹⁴ orig. Literaturnoje avedenije prjaševskoje

zmysle slova. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní začali vrcholní predstavitelia Uhorska presadzovať politiku jednotného uhorského (=maďarského) národa. Pre všetky ostatné národnostné menšiny v Uhorsku znamenalo toto obdobie postupný úpadok kultúrneho a národnostného života. Bolo to obdobie tvrdého presadzovania maďarčiny vo všetkých sférach verejného života, od škôl, cez úradné a náboženské záležitosti až po činnosť kultúrnych organizácií. Len malá hŕstka gréckokatolíckych kňazov a zároveň spisovateľov, ako napríklad Alexander Pavlovič a Július Stavrovský-Popradov, písali svoju vlastenecky ladenú tvorbu v nárečí miestneho obyvateľstva alebo v upravenej ruštine. Všeobecne však bola rusínska inteligencia v prešovskom regióne malou, izolovanou skupinou a navyše rozdelenou na tých, ktorí podporovali asimilačné procesy s maďarskou kultúrou a tých, ktorí si síce zachovali svoje národné povedomie, no väčšmi používali ruštinu. Proces postupnej maďarizácie obyvateľstva tak pretrvával na celom území Uhorska až do prvej svetovej vojny (Magocsi, 1994; 2016).

Preto toto obdobie je charakteristický jeden ďalší fakt – pracovné vyst'ahovalectvo do zámoria. Ako už bolo spomínané, väčšinu miestneho obyvateľstva tvorili drobní roľníci a poľnohospodári. V regióne nebol rozvinutý žiadny technický priemysel. Hospodárska nestabilita, vysoký demografický prírastok a tým pádom aj tlak na ekonomiku podnietili približne 150 000 Rusínov z Uhorska, z toho asi polovica z prešovského regiónu, do zahraničia za prácou. Spolu s inými odchádzali hlavne do USA. Prví jednotlivci odchádzali už v 70. rokoch. Časť z vyst'ahovalcov nasledovala ich rodina a natrvalo sa tam usadili. Iní posielali zarobené peniaze domov, za ktoré si po návrate do domoviny kúpili viac pôdy. Vďaka navrátilcom a ich „moderným“ myšlienkam sa postupne začala medzi Rusínmi upevňovať vlastná národná identita. No aj napriek mnohým snahám upadol miestny národný život pred prvou svetovou vojnou na minimum (Magocsi, 1994; 2016)..

Hoci prvá svetová vojna bola pre Európu konfliktom, ktorý dovtedy nemal obdoby, pre národnostné menšiny v Uhorsku, Rusínov nevynímajúc, jej výsledok predstavoval oslobodenie spod uhorskej nadvlády. Východné Karpaty boli priestorom náročných bojov, ktoré značne zdevastovali krajinu. Na sklonku prvej svetovej vojny, keď už bol na dohľad jasný rozpad Rakúsko-Uhorska, aj predstavitelia Rusínov začali riešiť otázku, čo a ako ďalej. Prvé počiny však nevzišli z domácich radov, ale z vyst'ahovaleckých komunít v Spojených štátoch amerických. Najvplyvnejšou skupinou bola Americká národná rada uhorských Rusínov, ktorá vznikla v júli 1918 na čele s mladým právnikom z Pittsburghu Gregorom Žatkovičom. Žatkovič pracoval na pripojení Karpatskej Rusi a Haliče (obývanej Lemkami) k novovznikajúcej Československej republike. Kvôli tomu sa stretol s viacerými americkými politikmi, vrátane prezidenta Woodrowa Wilsona, ako aj s emigrantmi z radov Slovákov a Čechov v USA,

napríklad budúcim prezidentom ČSR Tomášom G. Masarykom. Pripravoval aj vyslanie delegácie na Parížsku mierovú konferenciu, aby oficiálne docielil to, čo si s kolegami predsavzali. Spolupracovali na tom aj s miestnymi činiteľmi prešovského regiónu. Hoci na domácej pôde panovali rôzne nálady a na oko lákavé ponuky od iných štátov, ako pripojenie sa k Maďarsku alebo boľševickému Rusku, či myšlienky úplnej nezávislosti, nakoniec sa oblasť Podkarpattia predsa len pripojila k Československej republike. Dňa 10. septembra 1919 dohoda v St. Germain-en Laye uznala začlenenie „Ruthenov južne od Karpát“ do územia Československa. Tým pádom vznikla jeho tretia provincia – Podkarpatská Rus, tentokrát už pod oficiálnym názvom. Aj napriek mnohým návrhom do nej nebola zahrnutá ani Halič (resp. Lemkovská Rus), ani Prešovská Rus. Halič pripadla zjednotenému Poľsku a po vytýčení vnútornej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou pozdĺž rieky Uh spadla prešovský región pod slovenskú administratívu (Magocsi, 1994; 2016).

3.1.4 Vývoj po prvej svetovej vojne

Medzivojnové obdobie v Československu prinieslo mnohé úspechy i nezdary, ako obdobia pred ním i po ňom. Všeobecne ho možno považovať za renesanciu národného a spoločenského života Rusínov. Zakladalo sa mnoho organizácií a spolkov, ktoré vydávali knihy a časopisy, ktoré si kládli za úlohu robiť národnú a spoločenskú osvetu. Najdôležitejším míľnikom bolo rapídne zvýšenie základnej gramotnosti medzi Rusínmi na slovenskej i podkarpatskej strane (Kušteck, 2018; Magocsi, 2016).

Na politickej rovine predstavovala dlhodobý problém otázka východného Slovenska, obzvlášť prešovského regiónu. Rusínski politici na čele s prvým guvernérom Podkarpatskej Rusi, Gregorom Žatkovičom, požadovali pripojenie regiónov obývaných Rusínmi, t. j. severné oblasti Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej župy, k autonómnej Podkarpatskej Rusi. Slovenská strana to však odmietala. Po dlhoročných rokovaniach československý parlament v roku 1928 schválil zákon, ktorým rozdelil republiku na 4 administratívne územia: Čechy, Morava-Sliezsko, Slovensko a Podkarpatská Rus. Tým pádom sa z „dočasnej“ demarkačnej línie medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou stala pevná hranica. Pred druhou svetovou vojnou nebola ani pre Podkarpatskú Rus dosiahnutá taká miera autonómie, aká bola pôvodne dohodnutá mierovými zmluvami (Magocsi, 1994; 2016).

Naštrbeným vzťahom medzi Slovákami a Rusínmi nepomáhala ani zhoršujúca sa hospodárska situácia. Hornatý prešovský región patril k najmenej ekonomicky rozvinutým oblastiam Československa. Prevažnú väčšinu Rusínov tvorili roľníci s malými výmerymi pôdy.

Poľnohospodárstvo nebolo dostatočne produktívne na to, aby uživilo miestne obyvateľstvo a zároveň odpadla možnosť práce na žatvách na juhu na uhorskej nížine. Ďalším východiskom bolo vystaňovanie do zahraničia. Nedosiahlo však predvojnovú úroveň a počas svetovej hospodárskej krízy v 30. rokoch sa úplne zastavilo. Mnohé rodiny kvôli nedostatočným zárobkom zbankrotovali a ich majetok sa musel dražiť. Často dražby sprevádzali nepokoje roľníkov, čo malo za následok odcudzovanie obyvateľstva od slovenskej správy a posilňovanie protivládnych postojov (Magocsi, 1994; 2016).

Medzi základné slobody občanov patrila aj slobodný výber náboženského vyznania a identity. V medzivojnovom období prevládal trend „návratu k pravosláviu“, keďže sa gréckokatolícka cirkev spájala s predchádzajúcim režimom v Uhorsku. K pravosláviu prešla postupom rokov len malá časť farností v regióne. Jedným z kľúčových problémov bolo teda postavenie gréckokatolíckej cirkvi v Československu. Kvôli negatívnym vonkajším vplyvom a vnútorným rozkolom v cirkvi sa situácia stabilizovala až po vymenovaní nového biskupa v roku 1927 Pavla Gojdiča, rodáka z prešovského regiónu. V národnostnej otázke biskup svojimi aktivitami podporoval rozvoj miestnej kultúry, odmietajúc proruské zámery niektorých činiteľov a zároveň proslovenské tlaky mnohých vládnych politikov (Magocsi, 1994; 2016).

Náboženská otázka je úzko spojená s problémami národnej identity. Bežní obyvatelia regiónu dovedy tieto identity neoddeľovali. V náboženskej otázke označenie Rusnák znamenalo príslušníka gréckokatolíckej cirkvi, zatiaľ čo v národnostnej otázke sa prihliadalo na materinský jazyk. Ten bol kameňom úrazy hlavne v školstve. Je pravdou, že československý zákon umožňoval výuku na školách v materinskom jazyku. Už sa ale nevedeli v prípade Rusínov dohodnúť, aká spisovná forma materinského jazyka by to mala byť – ruština, ukrajinčina alebo miestne rusínske nárečie (resp. jazyčie). Rusíni na slovenskej strane tiež bojovali s nedostatkom škôl s vyučovacím jazykom rusínskym, alebo jeho obdobou. V prešovskom regióne pretrvávali dva smery: ruský a miestny rusínsky. Hoci prví podporovali výučbu na školách v ruskom jazyku a druhý v miestnom „karpatoruskom“ jazyku, zhodli sa na odmietaní „umelého ukrajinského nárečia“ z Haliče používanom na Podkarpátí. Každá z vtedajších kultúrnych organizácií sa k niektorému z týchto smerov vo svojich aktivitách prikláňala (Magocsi, 1994; 2016).

Rok 1938 je rokom, ktorý sa neblaho zapísal do histórie Európy, Československa a v konečnom dôsledku aj Rusínov. Po konferencii v Mníchove v septembri 1938, známej ako Mníchovská dohoda, bolo Československo nútené zmeniť svoju vnútornú štruktúru na

federatívny štát, ktorý pozostával z Čiech a Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Slovenskí i rusínski politici požadovali širšiu kultúrnu autonómiu. Rusínskym predstaviteľom šlo predovšetkým o pripojenie Rusínov na východnom Slovensku k Podkarpatskej Rusi. Dokonca získali aj širokú miestnu podporu. Situácia sa však menila zo dňa na deň. V novembri boli proruský a promaďarsky orientovaní členovia prvej podkarpatskej autonómnej vlády prinútení opustiť úrad. Novozvolená vláda presadzovala proukrajinskú orientáciu, ktorú však prešovská strana nepodporovala. Jedine gréckokatolícka cirkev na čele s biskupom Gojdičom bola schopná brániť národné záujmy Rusínov v prešovskom regióne. Ani to však nebolo ľahké, pretože Gojdič a jeho aktivity bol trňom v oku nejedného slovenského fašisticky zmýšľajúceho politika. Zásadný zlom nastal 15. marca 1938, keď sa uskutočnili tri územné zmeny: 1. Čechy a Morava sa stali protektorátom Tretej ríše, 2. Slovensko sa stalo samostatným štátom a spojencom Nemecka, pričom jeho južné územia anektovalo Maďarsko, a 3. Maďarsko zároveň zabralo aj Karpatskú Ukrajinu (Magocsi, 1994; 2016).

Boje druhej svetovej vojny sa Slovensku viac-menej vyhýbali až do roku 1943. Vtedy už bolo jasné, že vtedajšia fašistická aliancia štátov, spolu so Slovenskom, vojnu nevyhrá. Postupne aj v obciach v prešovskom regióne medzi Rusínmi začali vznikať prvé partizánske jednotky. Mnohé sa neskôr pripojili k Slovenskému národnému povstaniu a pomáhali Červenej armáde a československým vojenským jednotkám počas oslobodzovania krajiny. Rusínska obec Kalinov sa 20. 9. 1944 stala prvou obcou na území Československa, ktorú oslobodili sovietsko-československé jednotky. Karpatsko-Dukelská operácia si žiaľ vyžiadala mnoho ľudských obetí a materiálnych škôd (Magocsi, 1994; 2016).

Na sklonku vojny silnel vplyv komunistickej strany v Československu a ukrajinská národná orientácia. Obyvateľov prešovského regiónu považovali za Ukrajincov bez ohľadu na to, ako sa oni sami nazývali. 1. marca 1945 vytvorili v Prešove zástupcovia miestnych výborov *Ukrajinskú národnú radu Prjaševščiny* (ďalej UNRP). Novú československú vládu žiadali o priznanie plnej politickej a kultúrnej autonómie a o zjednotenie s bratmi na Podkarpatskej Rusi, medzitým premenovanej na Zakarpatskú Ukrajinu. Nestalo sa tak, pretože 26. júna 1945 pod nátlakom z východu podpísal prezident Edvard Beneš deklaráciu o „darovaní“ niekdajšej Podkarpatskej Rusi sovietskej Ukrajine. V priebehu najbližších rokov, za základe dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom o Sovietskym Zväzom z júla 1946, odišlo približne 12 000 Rusínov z prešovského regiónu do Sovietskeho zväzu v nádeji na zlepšenie svojich životných podmienok (Magocsi, 1994; 2016).

UNRP sa omnoho viac darilo v kultúrnej oblasti. Pomohla vytvoriť Ukrajinské národné divadlo, vydavateľstvo, organizáciu mládeže, pravidelne vydávali noviny a knihy, a rozšírili školský systém. Paradoxná je však skutočnosť, že hoci vo všetkých názvoch novín a organizácii sa nazývali sami seba ukrajinskými, ako kontaktný a vzdelávací jazyk používali ruštinu. Nehovoriac o tom, že sa väčšina miestnych obyvateľov považovala za Rusínov alebo Rusnakov (Magocsi, 1994; 2016).

3.1.5 Vývoj po druhej svetovej vojne

Ako už bolo spomínané, po druhej svetovej vojne sa veľmi rýchlo dostávali v krajinách oslobodených sovietskou armádou do politického popredia Komunistické strany. Československo patrilo k posledným z okolitých krajín, kde sa uskutočnilo násilné prevzatie moci komunistami, tzv. puč. Vo februári 1948 sa počas niekoľkých týždňov, známych ako *Februárová revolúcia*, začalo podľa sovietskeho modelu budovať nové socialistické Československo. Zo všetkých politických a sociálnych zmien nasledujúcich rokov, 3 z nich ovplyvnili Rusínov prešovského regiónu najvýraznejšie: kolektivizácia, dekatolizácia a ukrajinizácia. Všetky predstavovali prudkú ranu do života bežného obyvateľstva, a poväčšine sa s nimi nevedeli stotožniť do konca života. Všetci tí, ktorí s danými zmenami nesúhlasili alebo vyjadrili kritiku, boli umlčaní, zbavení funkcie, uväznení alebo iným spôsobom „uprataní“, tak aby sa zabezpečil hladký priebeh všetkých procesov (Magocsi, 1994; 2016; Pažout, 2018)..

S kolektivizáciou sa začalo v roku 1949 a nestretla sa s veľkou podporou. Rusínski roľníci zväčša neboli ochotní dobrovoľne odovzdať svoju pôdu do družstva, aj napriek nátlak či organizovaným kampaniam za kolektivizáciu. Problémom bola i malá efektívnosť a úrodnosť hornatých terénov. Do 60. rokov bolo združstevnených približne 63% poľnohospodárskej pôdy. Proces dekatolizácie bol ešte rýchlejší. Vrchní marxistickí ideológovia považovali gréckokatolícku cirkev za nástroj Vatikánu, ktorý mal latinizovať východný obrad a katolizovať pôvodne pravoslávnych východných Slovanov. Z ich perspektívy šlo o nápravu stáročnej krivdy. Na cirkevnom sneme v Prešove 28. apríla 1950 rozhodli československé úrady o likvidácii gréckokatolíckej cirkvi. Biskup Gojdič a ďalší boli uväznení, všetky kostoly a farnosti pripadli pravoslávnej cirkvi a celá štruktúra cirkvi bola zreorganizovaná (Magocsi, 1994; 2016).

Otázka národnej identity bola tiež odbavená zásahom zhora. O obyvateľoch sa hovorilo ako o Ukrajincoch, v školách sa vyučovalo po rusky a v novinách a kultúrnom živote sa používala ruština. V júni 1952 však Komunistická strana rozhodla, po vzore z východu,

o výhradnom používaní ukrajinčiny na školách i vo verejnom priestore. Markantná väčšina povojnových organizácií, vrátane UNRP, bola zrušená a bola jej ukončená akákoľvek činnosť, či už inklinovali alebo neinklinovali k rusofilii. Na podporu novej národnej orientácie bola založená nepolitická organizácia *Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich* v Československu (ďalej KZUP). Jeho úlohou bola predovšetkým kultúrna a vlastenecká agitácia. Začal vydávať rôzne periodiká, zastrešoval ľudové súbory v celom prešovskom regióne, sponzoroval organizovanie športových, divadelných a folklórnych festivalov, pričom najväčší z nich sa koná dodnes každoročne vo Svidníku od roku 1956. Podporili vznik Múzea ukrajinskej kultúry v Krásnom Brode (neskôr presídlené do Svidníka) v roku 1956, potom založenie Katedry ukrajinského jazyka a literatúry na Univerzite P. J. Šafárika v Prešove a taktiež Poddukelského ukrajinského ľudového súboru ako súčasť Ukrajinského národného divadla v Prešove (Magocsi, 1994; 2016).

Dôsledky násilnej asimilácie sa najlepšie odzrkadlili v sčítaniach a školských štatistikách. Každým cenzom sa menej a menej ľudí hlásilo k ukrajinskej národnosti a viac preferovalo identifikáciu ako Slováci. Aj rodičia uprednostňovali výuku na školách v slovenčine. Z toho vyplynulo zníženie dopytu po školách a vyučovacím jazykom ukrajinským a následnému poklesu v regióne (Magocsi, 1994; 2016).

Situácia sa mala zlepšiť v roku 1968, keď v januári nastúpil na pozíciu tajomníka Komunistickej strany Československa Alexander Dubček, ktorý mienil zavádzať demokratické reformy do režimu. Rusíni sa opäť chopili šance a požadovali politickú, hospodársku a kultúrnu autonómiu prešovského regiónu. Táto požiadavka však bola ústredným výborom komunistickej strany v Bratislave zmietnutá zo stola. Úspešnejší bol zato vývoj náboženskej otázky. V júni 1968 bola činnosť gréckokatolíckej cirkvi opäť zlegalizovaná. Hoci nebola inštitucionálne schopná sa vrátiť k niekdajšej sile, väčšina farností sa k nej vrátila. Avšak musela riešiť mnohé otázky súvisiace s jej návratom, ako napríklad právo využívania kostolov východného obradu alebo otázku jazyka bohoslužby. Opäť sa riešila aj otázka oficiálnej národnej identifikácie. V sčítaní v roku 1970 sa mohli opäť občania identifikovať ako Rusíni, ak si to želali. Aj napriek kampani bol však počet ľudí hlásiacich sa k Rusínom, Ukrajincom alebo Rusom prekvapujúco nízky (niečo cez 36 000) oproti predpokladu, ktorý bol takmer štvornásobný (Magocsi, 1994; 2016).

Všetky snahy o demokratizáciu režimu boli spomalené a zastavené po príchode vojsk Varšavskej zmluvy v noci z 20.-21. augusta 1968 na územie Československa. Jedným z tých, ktorí podpísali „pozyvaciu listinu“, bol politik rusínskeho pôvodu Vasil Biľak, prvý tajomník

Komunistickej strany Slovenska. Jeho činy vrhli zlé svetlo na Rusínov prešovského regiónu. Miestne kultúrne organizácie ako Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich, Múzeum vo Svidníku či Katedra v Prešove ostali publikačne a spoločensky činné len vďaka silnej finančnej podpore. Mnohí významní spisovatelia a vedci museli odísť z pôsobiska a bola im zakázaná publikačná činnosť. Postupnú asimiláciu Rusínov však už nebolo v ich silách zastaviť. V nasledujúcich desaťročiach mnoho mladých ľudí odchádzalo za prácou do väčších miest na juhu a západe, kde boli v ešte väčšom kontakte do Slováckmi, častejšie sa uzatvárali interetnické manželstvá a v dedinách na severovýchode Slovenska tak ostali už len starší ľudia. Niektoré obce boli vysídlené a zničené a našlo sa im „produktívnejšie využitie“. Ukážkovým príkladom je vysídlenie 7 obcí v Starianskej doline a následné vytvorenie vodnej nádrže Starina. Budúcnosť tunajších Rusínov vyzerala dosť neútešne (Magocsi, 1994; 2016).

Koniec osemdesiatych rokov sa niesol v znamení reforiem socializmu v celom východnom bloku a výnimkou nebolo ani Československo. Po masových demonstráciách v celej republike, počnúc Prahou 17. novembra 1989, komunistické vedenie bez vážnejšieho odporu odstúpilo zo svojich pozícií. Bol to deň konca totality a začiatku demokratického vývoja (Magocsi, 1994; 2016).

3.1.6 Demokratizácia spoločnosti po revolúcii v roku 1989

Po udalostiach v novembri 1989 nastalo obdobie mnohých politických i spoločenských zmien. Po štyridsiatich rokoch znovu vyplávali na povrch otázky a problémy, ktoré boli dlhodobo zamietané pod koberec. Jednou z nich bolo právo na plnohodnotný spoločenský, kultúrny a národno-emancipačný život etnických menšín. V našom prípade život Rusínov a Ukrajincov. Skoro po Zamatovej revolúcii sa obe časti menšiny prihlásili k slovu. Avšak každá so svojou vlastnou perspektívou porevolučného vývoja. Je to predovšetkým dôsledok niekoľkých umelých zásahov zhora do prirodzeného etnického vývoja ľudu. Ide o rusínsku, ukrajinskú a karpatoruskú orientáciu. Každá z nich je reprezentovaná vlastnou organizáciou – rusínska Rusínskou obrodou (RO), ukrajinská Zväzom Rusínov – Ukrajincov SR (ZRUSR), a karpatoruská Spoločnosťou Rusínov – Karpatorusov (SRUKA). Tretí z uvedených smerov nemal na seba identifikačné cítenie obyvateľstva markantný vplyv, preto sa rokmi stiahol do úzadia. Medzi uvedenými organizáciami a ich predstaviteľmi je už od ich vzniku neustále napätie a spory. Hoci bola vyvinutá snaha o upokojenie situácie a nájdenie spoločnej reči, tieto pokusy neboli úspešné a nezhody pretrvávajú i v súčasnosti (Magocsi, 1994; 2016).

Takýto vnútorný rozkol etnoemancipačného hnutia národnostnej menšiny je vskutku špecifickým úkazom. Možno ho vnímať v rôznych oblastiach a úrovniach spoločenského života. Stúpenci rusínskeho smeru už v 90. rokoch vyjadrili obavy z možných mocenských snáh zo strany bývalého ZSSR a Ukrajiny a rovnako aj z (pokračovania) politiky ukrajinizácie rusínskeho obyvateľstva. Cieľom Rusínskej obrody je rozvoj a propagácia kultúry, zvykov a histórie v rusínskom jazyku prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov formou kultúrno-osvetovej práce. Prvým míľnikom ich činnosti bolo zorganizovanie prvého Svetového kongresu Rusínov v marci 1991 v Medzilaborciach, ktorý viedol vtedajší predseda Rusínskej obrody Vasil' Turok. Po prvý raz sa tak stretli zástupcovia Rusínov z Poľska (reprezentovaní Spoločnosťou Lemkov z Legnice), z Vojvodiny v Juhoslávii (organizácia Ruska Matka z Ruskeho Kerestura), zástupcovia vyst'ahovalcov zo Severnej Ameriky (Karpato-rusínske výskumné stredisko z USA) s Rusínmi v Česko-Slovensku a prekvapivo aj s delegáciou zo Zakarpatska (v zastúpení Spoločnosti karpatských Rusínov z Užhorodu). Odvtedy sa predstavitelia krajín, v ktorých žijú Rusíni, stretávajú na kongrese každý druhý rok. Medzitým sa k nim pridali aj predstavitelia Rusínov z Maďarska a Rumunska (Magocsi, 1994; 2016). Posledné zasadnutie sa uskutočnilo v poľskom meste Krynica na jeseň roku 2021 a najbližšie bude budúci rok 2023 v Novom Sade v srbskej Vojvodine.

Azda najdôležitejším predsavzatím tejto prorusínskej vetvy bolo kodifikovanie spisovnej formy rusínskeho jazyka. V rámci príprav bol v roku 1992 v Bardejovských kúpeľoch zorganizovaný medzinárodný kongres, ktorý sa venoval problematike rusínskeho jazyka v stredoeurópskom priestore. Po dôkladnom výskume a diskusiách bol vybraný dialekt z oblasti „Labyrčšyny“ (teda z okolia Medzilaboriec). Rusínsky spisovný jazyk bol oficiálne kodifikovaný 27. 1. 1995 na kongrese v Bratislave. Tieto kroky boli v rozpore s názormi opačného, teda proukrajinského, smeru. Odmietali predovšetkým požiadavku rusínskej národnej orientácie bez nadväznosti na ukrajinský národ. ZRUSR zastával pozíciu pokračovateľa odkazu a činnosti KZUP, ktorý bol rozpustený začiatkom roku 1990 (Magocsi, 1994; 2016).

Ďalším kameňom úrazu je rozhodujúce slovo v dôležitých inštitúciách kultúrneho a spoločenského života menšiny. V počiatku išlo o vplyv v Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku a v Rusínsko - ukrajinskej redakcii štúdia Slovenského rozhlasu v Prešove či otázku osobitného univerzitného pracoviska Rusínistiky na vtedajšej jedinej východoslovenskej univerzite – Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. V súčasnosti má každá skupina svoju vlastnú organizáciu. Pod Slovenským národným múzeom je vo Svidníku zriadené Múzeum ukrajinskej kultúry a v Prešove Múzeum rusínskej kultúry; v rámci rozhlasovej redakcie RTVS

Rádia Patria je rusínska aj ukrajinská sekcia; a na Prešovskej univerzite funguje pod Filozofickou fakultou Inštitút ukrajistiky a pod Centrom jazykov a kultúr národnostných menšín Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. Zjavná podpora rusínskeho smeru vzišla i zo strany umelcov, keď padlo rozhodnutie premenovať Ukrajinské národné divadlo na Divadlo Alexandra Duchnoviča a Poddukelský ukrajinský ľudový súbor, v ktorom sa vymenilo ukrajinský za umelecký aby sa zachovala skratka súboru – PULS (Magocsi, 1994; 2016).

V jednom sa však relatívne zhodnú. Všetky skupiny pociťujú neprímeranú pozornosť zo strany štátu voči ich požiadavkám. De facto sú vzhľadom na svoju malú početnosť na Slovensku oproti iným etnojazykovým menšinám často prehliadaní. Popri riešení problematiky omnoho početnejšej maďarskej menšiny, žijúcej najmä v južných regiónoch Slovenska, sa najvyššie štátne orgány venujú otázkam Rusínov a Ukrajincov len sporadicky. Aj napriek relatívne rovnocennej podpore oboch skupinám, nedostatok štátnych dotácií i vlastných financií značne komplikuje základnú činnosť organizácii oboch smerov (Magocsi, 1994; 2016).

Hoci ide o spor predovšetkým rusínskej a ukrajinskej elity, jeho dôsledky najviac negatívne vplývajú hlavne na radových občanov, ktorých tieto „žabo-myšie vojny“ len a len mätú. Respektíve nepriamo vyvolávajú konflikty naprieč regiónom, dedinami ba dokonca aj rodinami. Paradoxne sa totiž obe strany boja rovnakého scenára, a to etno-jazykovej asimilácie smerom k slovenčine. K nej súčasnosti dochádza viac-menej prirodzene bez administratívneho nátlaku zhora. Podľa výsledkov sčítaní za posledných 30 rokov sa síce viac a viac ľudí hlási k rusínskej národnosti a menej k ukrajinskej, no zároveň klesá počet obyvateľov, ktorý uvádzajú ako svoj materinský jazyk rusínsky (či ukrajinský) (Magocsi, 1994; 2016).

Väčšmi však vzťahy Rusínov medzi sebou ovplyvňujú spory na náboženskej úrovni. Ako z kontextu vyplýva ide o spor medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou. Počas predchádzajúceho politického zriadenia bolo u Rusínov akceptované jedine pravoslávie a po 1968 boli gréckokatolíci len ticho tolerovaní. Aj tu nastala zmena v priebehu prvých porevolučných týždňov. V prvom rade bola gréckokatolícka cirkevná obec bez vedúceho predstavitel'a, teda biskupa. Vtedajší pápež Ján Pavol II. preto bezodkladne vymenoval na túto funkciu dovtedajšieho administrátora Jána Hirku. Po schválení nových zákonov bolo ďalším krokom navrátenie majetkov, ktoré boli komunistickým režimom skonfiškované a prislúchali pravoslávnej cirkvi, gréckokatolíkom. Na strane pravoslávneho duchovenstva a farníkov to vyvolalo vlnu nevôle, pretože mnohí odmietali „svoje“ kostoly vrátiť. Najčastejšie šlo len o osočovanie a slovné výmeny názorov, no občas došlo aj k fyzickým útokom. Nakoniec vďaka právnej i finančnej spoluúčasti štátu boli farnosti spravodlivo a zodpovedne rozdelené medzi

obidve cirkvi. No nič to nemení na tom, že aj tento konflikt sa vryl do kolektívnej pamäte Rusínov na Slovensku. Pretože napriek pretrvávajúcemu osočovaniu z používaných praktík na ovplyvňovanie veriacich, v oboch cirkvách dochádza k (ne)chcenému poslovenčovaniu obradov (Magocsi, 1994; 2016).

Ako sú je na tom Rusínska menšina z pohľadu čísel a štatistík? Tie dávajú od vzniku samostatnej Slovenskej republiky viac za pravdu prorúsinskej strane. Stále však výsledky sčítaní nedosahujú také výsledky, aké by si niektorí predstavitelia želali. Prehľad výsledkov sčítaní je v nasledujúcej tabuľke (Matlovič, 2020).

	Rusínska národnosť	Ukrajinská národnosť	materinský jazyk rusínsky	materinský jazyk ukrajinský
1991*	17 197	13 281	49 099	9 480
2001	24 201	10 814	54 907	7 879
2011	33 482	7 430	55 469	5 689
2021**	63 556 (23 746+39 810)	11 037 (9 451+1 586)	38 679	7 608

*sčítanie v čase Československej federatívnej republiky

**v tomto roku bola možnosť uviesť hlavnú a vedľajšiu národnosť

Tabuľka č.1 : Prehľad výsledkov sčítaní obyvateľov po roku 1989 (Matlovič, 2020; Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2022)

Celkovo je severovýchod Slovenska dlhodobo ekonomicky aj hospodársky podhodnoteným regiónom. S ťažkosťou si aj v súčasnosti ľudia hľadajú prácu, preto odchádzajú do väčších miest alebo do zahraničia za prácou a kraj sa pomaly vyľudňuje. Respektíve, čo do počtu, rusínsku menšinu nahrádza menšina rómska. Dôsledkami tohto odlivu pracovnej sily je menšia atraktivita regiónu, rušenie škôl a škôlok, aj náročné zabezpečenie niektorých základných životných potrieb (Cantin, 2013; E-rusynFORUM, 2022a).

3.2 Etnická príslušnosť Rusínov – Kto je Rusín?

Objektívne zhodnotiť etnické sebaurčenie Rusínov z pohľadu pozorovateľa a na základe písomných prameňov je značne komplikovaná záležitosť. Tejto problematike, či už okrajovo alebo cielene, sa venuje množstvo odborníkov, predovšetkým historikov a etnológov. Netvrdím, že nižšie vymenované vlastnosti sú pre “typického Rusnaka” jediné a definitívne,

jednoznačné a determinujúce, pretože každá z nich v sebe obsahuje širšie spoločenské a kultúrne súvislosti, ale o Rusínoch je možné si vytvoriť relatívne spoľahlivý obraz na základe troch faktorov – geografický, konfesiónálny a lingvistický. V nasledujúcej kapitole si každý z nich rozoberieme. Hudobný aspekt je včlenený do všetkých troch znakov identity. Z hľadiska náboženstva je nosným prvkom všetkých obradov. Pieseň môže uchovávať jazyk v jeho špecifickej dobovej i geografickej podobe. Ako povedal jeden z respondentov počas nášho rozhovoru: “hudba má krídla, len slová sú iné”, preto môže spájať aj desiatky kilometrov od seba vzdialených ľudí.

Často sa môžeme stretnúť aj s etnickou nevyhranenosťou či nízkou mierou etnickej identity u členov rusínskeho etnika. Prispel k tomu zložitý vývoj v etnokultúrnej oblasti no i ďalšie výrazné faktory. Jedným z nich je fenomén migrácie rusínskeho obyvateľstva. Ide o dobrovoľné vysťahovalectvo do Severnej Ameriky a politicky nariadené opcie v rámci územia Sovietskeho zväzu a pohraničných oblastí bývalého Československa po odsune Nemcov a Maďarov (Pažout, 2018; Szedláková, 1991; Zeľová, 1991). Ďalším historickým špecifikom Rusínov na Slovensku bolo nerovnomerné rozloženie ich sociálnej štruktúry. Prejavovala sa v absencii mestského obyvateľstva, keďže ani v jednom meste netvorili Rusíni väčšinu obyvateľstva, a zároveň boli minimálne zastúpení medzi hospodárskou a kultúrnou elitou štátu. Tento stav sa pomaly začal meniť až v období medzivojnovovej Československej republiky. Výraznejší zlom nastal po roku 1948, kedy sa ľudia z vidieckych oblastí sťahovali do väčších miest za prácou a natrvalo sa tam usadili. Takéto pozvoľné rozptyľovanie etnika viedlo k oslabeniu vnútorných kultúrno-etnických väzieb. Hlavným faktorom porevolučného obdobia na Slovensku je polarita rusínskych elít v otázke ďalšieho smerovania v samostatnej Slovenskej republike. Uvedené skutočnosti dodnes ovplyvňujú celkovú modernizáciu rusínskeho etnika a teda i jazykovú otázku v procese tretieho národného obrodzenia (Magocsi, 2016; Szedláková, 1991; Šoltés, 2004).

V literatúre sa stretávame s rôznymi pomenovaniami členov tohto etnika - Rusín, Rusnak, Rutén - v závislosti od dobového kontextu. V anglickej literatúre donedávna prevažovalo pomenovanie Ruthen alebo Ruthenian, no kvôli vplyvu slovanských jazykov sa v súčasnosti vyskytuje aj pomenovanie Rusyn. Dôvody pre nejednotné pomenovanie sú vysvetlené v nasledujúcej časti kapitoly.

3.2.1 Geografické rozloženie – Karpatská Rus

Historické územie obývané prevažne rusínskym obyvateľstvom sa nazýva Podkarpatská Rus. V zahraničnej literatúre autorov zo západnej časti Európy a severnej Ameriky nájdeme označenie Karpatská Rus (eng. Carpathian Ruthenia/Rus´) alebo Transcarpathia. Autori z východnej časti Európy toto územie najčastejšie označujú ako Zakarpacie (ukr. Закарпаття). V historických prameňoch by sme však termín „Karpatská Rus“ asi hľadali márne, pretože bol vytvorený odborníkmi práve na základe štruktúry obyvateľstva. Následkom toho bol vytvorený aj termín “karpatský Rusín”, ktorý konkretizuje termín “Rusín” len na túto geografickú oblasť. Etnonym “Rusín” je totiž používané aj v iných súvislostiach, ako je ďalej v práci vysvetlené¹⁵ (Magocsi, 1994; 2016; 2021). Technicky názov regiónu „Podkarpatská Rus“ vznikol až pri formovaní Československej republiky po 1. svetovej vojne. Ide o oblasť pozdĺž východných Karpát, ich južných svahov a priľahlých nížin. Historicky si toto územie prešlo zložitým vývojom a patrilo pod rôzne štátne útvary. Ak by sme si Karpatskú Rus premietli na mapu dnešného administratívneho členenia, zasahovala by na západe od Poľska (juh Maľopoľského a Podkarpatského vojvodstva, tzv. Lemkovská Rus alebo Lemkovčina¹⁶) a Slovenska (v severovýchodnej časti Prešovského kraja, tzv. Prešovská Rus alebo Prjaševčina¹⁷, a enklávy na pomedzí Prešovského a Košického kraja), cez Ukrajinu (celá Zakarpatská oblasť, jadro Podkarpaskej Rusi) po Rumusko (prihraničná oblasť Marmarošskej župy) s niekoľkými enklávami v Maďarsku (Magocsi, 2016).

Mapa č. 2: Etnické zloženie Zakarpatskej oblasti – tyrkysová Rusíni, zelená Maďari, červená Rumuni, fialová – Slováci, modrá – Nemci (autorkou upravená mapa podľa Magocsi 2014, s.

16)

¹⁵ vznikol z toho slovný obrat “každý karpatský Rusín je Rusín, ale nie každý Rusín je karpatským Rusínom.”

¹⁶ historické územie Haliče

¹⁷ severné časti historických regiónov Zemplína, Šariša a Spiša

Na rozdiel od ostatných etník (pôvodný) sídelný priestor Rusínov sa na Slovensku obmedzuje len na územie východného Slovenska, presnejšie na jeho severovýchodné okresy. To do veľkej miery determinuje odlišnú mieru vnímavosti voči problémom tejto menšiny v kontaktnej oblasti a na ostatnom území štátu. Presnejšie sú to okresy (zo západu na východ) Kežmarok, Stará Ľubovňa, Sabinov, Prešov, Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Humenné, Snina, Michalovce a Sobrance. Tiež je to niekoľko obcí, tzv. juhospíšské enklávy, na pomedzí Košického a Prešovského kraja - Závadka, Poráč, Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce, Úhorná, Pača (v Gemeri) a Hačava (v Above). Niekdajšie rusínske obce na strednom Slovensku (Šumiac, Telgárt a Vernár) sú dnes už plne asimilované a so zvyšnými rusínskymi obcami ich dnes spája, okrem kultúrnych podobností, jedine náboženstvo. Za najzápadnejšiu (pôvodne čisto) rusínsku obec sa považuje Osturňa v okrese Kežmarok. Na východe rusínske osídlenie plynulo prechádza na ukrajinskú stranu, preto by sme najvýchodnejšou obcou mohli označiť Novú sedlicu v okrese Snina, ktorá je zároveň aj najvýchodnejšie položenou obcou Slovenska. Tieto údaje vieme odvodiť na základe najnovších výsledkov posledného sčítania obyvateľstva na Slovensku v roku 2021 a zároveň ich porovnať s predchádzajúcimi sčítaniami. Samozrejme, Rusínov môžeme nájsť aj v iných regiónoch Slovenska, predovšetkým v hlavnom meste Bratislava a jej okolí, ktorí tam odišli na vysoké školy alebo za prácou a natrvalo sa tam usadili (Magocsi, 2016; Šoltés, 2004).

Zaujímavosťou i neblahým dôsledkom histórie je fakt, že mnohé z obcí na severovýchode Slovenska patria k najmenším z hľadiska počtu obyvateľov. Dlhodobu si prvenstvo drží obec Príkra v okrese Svidník, ktorá má podľa posledného sčítania 12 obyvateľov, pričom v predchádzajúcom ich bolo iba 8. Nasledujú obce Ondavka (okres Bardejov) a Havranec (okres Svidník) s 15 obyvateľmi, obec Šarbov (okres Svidník) so 17 obyvateľmi a obce Oľšinkov (okres Medzilaborce) a Parihuzovce (okres Snina) s 20 obyvateľmi. Najčastejšie ide o koncové obce s minimálnym podielom detí a s väčšinou obyvateľstva v produktívnom a postproduktívnom veku (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2022). Paradoxné však je, že v minulosti tu žilo rádovo v desiatkach viac obyvateľov (Mušínska, 2011).

3.2.2 Konfesionálny aspekt – Čo gréckokatolík, to Rusín?

Hoci náboženské vyznanie mnohokrát nie je pre výskumníkov i príslušníkov etnika determinujúcim faktorom ich identity, pre väčšinu Rusínov predstavuje dôležitý aspekt ich života. Počas Valašskej kolonizácie Uhorska v 14. a 17. storočí si so sebou priniesli Rusíni zo severnej strany karpát svoje zvyky a tradície vrátane konfesie. Prvým spoľahlivým cirkevným dokladom o existencii veriacich východného obradu na východe dnešného Slovenska je bula

pápeža Bonifáza IX. z 1. marca 1402. V tejto listine sú priamo spomínaní Valasi (Olachorum) a Rusíni (Ruthenorum), ktorý navštevovali farský kostol sv. Alžbety v Košiciach (Szeghy, 2009). Rusíni (Ukrajinci) boli od 17. storočia¹⁸ v podstate až do roku 1950 etnikom jednej konfesie - gréckokatolíckeho vyznania. Až modernizácia spoločnosti, prinášajúca sekularizáciu a prenikanie pravoslávia (po prvej, ale najmä po druhej svetovej vojne) narušili homogénnu konfesijnú štruktúru rusínskeho etnika (Šoltés, 2004; 2009). Koncom 18. storočia vznikla v Košiciach aj samostatná gréckokatolícka farnosť, ktorá začiatkom 19. storočia už spadala pod Prešovské biskupstvo (Szeghy, 2009). Dlhodobým problémom po vzniku Užhorodskej únie bolo vzdelávanie kňazov pre gréckokatolícku pastoráciu. Až po vyše 100 rokoch došlo k založeniu gréckokatolíckeho seminára Barboreum vo Viedni (1774) a v Užhorode (1781). Dovtedy mohli budúci gréckokatolícky kňazi študovať v Uhorsku len na latinských teologických fakultách a seminároch. Tam síce získali dostatočné teologické vzdelanie, vrátane znalosti latinčiny na výbornej úrovni, problém však nastal pri stretnutí s textami v cirkevnej slovančine. Vtedajší mukačevský biskup často kritizoval neznalosť v písaní a čítaní “rus’kého jazyka” u týchto kňazov, spievania bohoslužobných piesní, či dokonca slúženia byzantsko-slovanských obradov (Šoltés, 2009).

V minulosti totiž Rusíni určovali svoju etnickú identitu s náboženskou identitou. Pomenovanie Rusnak alebo Ruthén sa používalo ako označenie všetkých Slovanov, vyznávajúcich byzantský rítus, až kým nedošlo k sformovaniu (moderných) národov (Szedlákova, 1991). Ešte donedávna označovali svoje náboženstvo ako “rus’ku viru” a reč ako “rus’ky jazik”¹⁹. Až sčítanie obyvateľstva v Rakúsko-Uhorsku v roku 1880 spochybnilo koreláciu medzi konfesijnou a etnickou príslušnosťou. Tým, že sa v ňom prvý krát položila otázka materinského jazyka, súčasne s uvedením náboženskej príslušnosti, vyšlo najavo, že schematické stotožňovanie národnosti a náboženstva je mylné. V Prešovskom biskupstve sa v roku 1880 k rusínskemu materinskému jazyku prihlásila zhruba polovica gréckokatolíckych veriacich. V celom Uhorsku tvorili Rusíni v rámci gréckokatolíckej cirkvi sotva štvrtinu 22,13% (332 028), Slováci 6,7% (98 771), Maďari 9% (134 951) a najväčší podiel prekvapivo tvorili Rumuni 56,69% (850 736). Sčítanie z roku 1880 však na druhej strane verifikovalo tradičnú schému, že Rusíni v Uhorsku (97% z nich) sa hlásia ku gréckokatolíckej cirkvi (Šoltés, 2004; 2009).

¹⁸ Užhorodská únia z roku 1646 - dohoda medzi cirkvou byzantského obradu v Mukačeve a rímskokatolíckou cirkvou o plnom cirkevnom spoločenstve

¹⁹ Tento jav pretrval u Rusínov na Dolnej zemi, kde používali gréckokatolícku náboženstvo na odlíšenie sa od pravoslávnych Srbov, hoci zároveň hovorili slovenským dolnozemplínskym nárečím (Žeňuch 2014)

V poslednom sčítaní v roku 2021 sa ku gréckokatolíkom prihlásilo 218 235 obyvateľov Slovenska²⁰. V sčítaní v roku 2011 sa ku gréckokatolíkom prihlásilo 206 871 obyvateľov. Medzi najpočetnejšie národnosti medzi veriacimi patrí slovenská - 168 572 obyvateľov, rusínska - 19 193 obyvateľov, rómska - 7 833 obyvateľov, maďarská - 7 206 obyvateľov a ukrajinská – 1930 obyvateľov. Väčšina z nich sa nachádza na východe Slovenska, teda v Prešovskom a Košickom kraji (Juhaščíková, 2012).

Dôsledkom spoločensko-politického vývoja v druhej polovici 20. storočia prešlo mnoho gréckokatolíkov (hlavne Rusínov) natrvalo k pravoslávnej cirkvi. V poslednom sčítaní v roku 2021 sa ku pravoslávnym prihlásilo 50 677 obyvateľov (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2022), a v roku 2011 to bolo 49 133 obyvateľov²¹. Opäť nájdeme väčšinu z nich na najvýchodnejšom okraji Slovenska (Juhaščíková, 2012).

Medzi najvýraznejšie materiálne prejavy náboženstva patrí stavba svätostánkov, alebo ako ich Rusíni nazývajú “cerkvi”. Najstarším zachovaným dreveným chrámom byzantského obradu na Slovensku je chrám sv. Mikuláša v Bodružali (okres Svidník) z roku 1658, ktorý je s ďalšími dvoma chrámami východného obradu, v Ladomirovej (okres Svidník) a Ruskej Bystrej (okres Sobrance), zapísaný za Slovensko do zoznamu nemotného dedičstva UNESCO. Z etnomuzikologického hľadiska neodmysliteľne patria k Rusínom a náboženstvám byzantského obradu špecifické chválospevy, alebo „Prostopinije“. Dodnes sú sväté liturgie v celej ich dĺžke, okrem kázne, odspievané bez použitia akýchkoľvek hudobných nástrojov. A veľa príslušníkov gréckokatolíkov je na to patrične hrdých (Beňušková, 2005).

3.2.3 Lingvistický aspekt – Latinka alebo cyrilika?

Rusínsky jazyk, alebo rusínčina, a jeho dialekty patrí do indoeurópskej jazykovej rodiny, konkrétne k vetve východoslovanských jazykov. V písomnej podobe sa píše cyrilikou, no v súčasnosti sa stretávame aj s textami transkribovanými do latinky. Podľa medzinárodnej normy ISO 639-3 má kód RUE . Podľa odhadov ním hovorí 623 500 (Rusyn, 2022), no podľa oficiálnych výsledkov sčítaní je to celkovo len cca 76 000 hovoriacich. Rusínčina je chránená Európskou chartou regionálnych alebo menšinových jazykov na Slovensku, v Srbsku, Chorvátsku a Rumunsku (Magocsi, 2004). Na Slovensku na základe posledného sčítania ho pokladá za svoj materinský jazyk 38 679 obyvateľov (Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2022).

²⁰ Štatistiky korelujúce materinský jazyk, národnosť a náboženstvo ešte nie sú k dispozícii

²¹ Štatistiky korelujúce materinský jazyk, národnosť a náboženstvo ešte nie sú k dispozícii

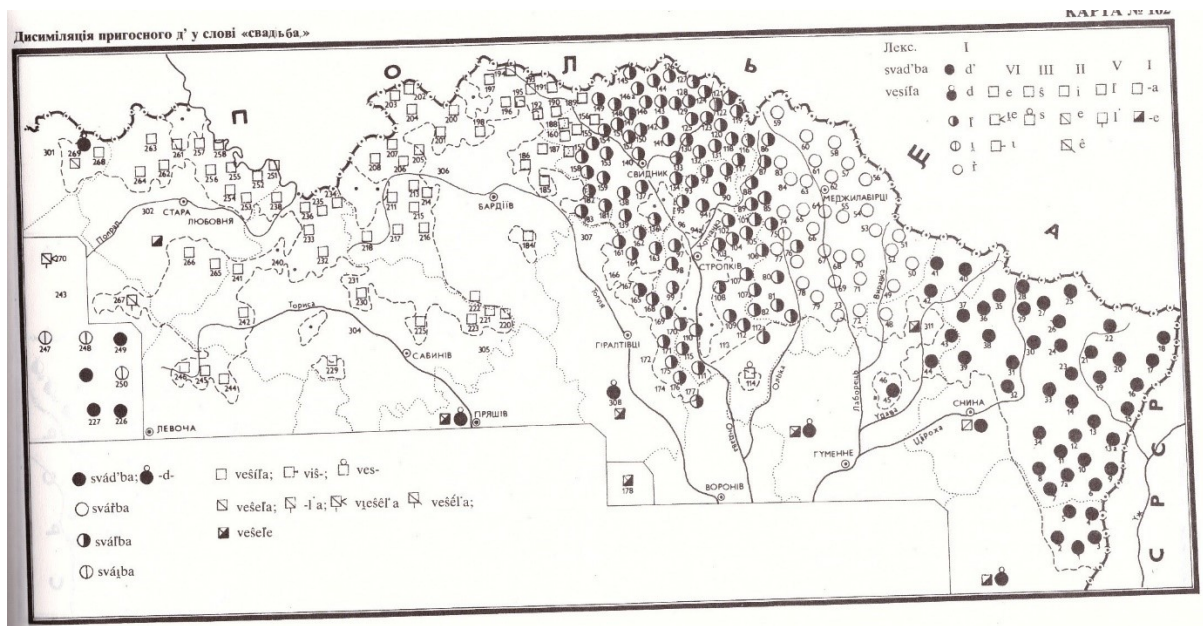
Na základe etnografických a lingvistických charakteristík sa Rusíni delia na dve skupiny, a to západnú a východnú. Prechodné pásmo medzi nimi prechádza jednak líniou riek Oslawa-Laborec a jednak slovensko-ukrajinskou štátnou hranicou. Východnú etnografickú skupinu tvoria *Bojkovia* a *Huculi* (niektorí autori rozlišujú aj *Verchovincov*, *Doliniakov*) ktorí žijú prevažne na Podkarpatskej Rusi (Magocsi, 2016). V lexike podkarpatských dialektov je možné badať vplyv maďarského a v poslednom období i ukrajinského jazyka a ich prízvuk je voľný, pohyblivý. Západnú etnografickú skupinu tvoria *Lemkovia* na severných svahoch Karpát (Lemkovská Rus) a *Rusnaci* (resp. *južní Lemkovia*) (Szedláková, 1991), na svahoch južných (Prešovská Rus). Jazykovo sa líšia tým, že v ich dialekte sa nachádza mnoho prvkov poľského a slovenského jazyka, resp. jeho východoslovenského dialektu, prízvuk stále fixujú na predposlednej slabike slova. Aj keď majú spoločný kultúrny základ, každá z týchto skupín má svoje etnografické špecifiká, teda materiálnu a duchovnú kultúru (Magocsi 2014, s. 21-24). Delenie na 3 nižšie etnické celky je známe z obdobia 1. Československej republiky (Magocsi, 2016; Szedláková, 1991).

Počas národných obrození Rusínov v minulosti bolo niekoľko pokusov o kodifikáciu rusínskeho jazyka, no neúspešne. Po prvej vlne obrodzenia v 19. storočí zostala táto otázka nedoriešená. Počas druhej vlny obrodzenia, v čase 1. ČSR a po druhej svetovej vojne, bolo do istej miery kodifikované *jazyčie*²², no nedošlo k jeho všeobecnému rozšíreniu (Kokaisl, 2020). Na Medzinárodnom kongrese rusínskeho jazyka v roku 1992 bolo rozhodnuté, že budú vytvorené spisovné normy pre jednotlivé štáty s rusínskou menšinou, a až v ďalšej etape vznikne jednotná jazyková norma pre všetkých Rusínov, teda koiné²³. Odkazuje sa teda priamo na rétorománsky model. Relatívne úspešný bol teda až akt oficiálnej kodifikácie rusínskeho jazyka 27. januára 1995 v Bratislave v čase tretej vlny rusínskeho národného obrodzenia. Jazyk bol ustanovený na základe dialektu „Labyrčšyny“, teda dialektu z územia medzi riekami Cirochou a Víravou. Z lingvistického hľadiska ide o prechodnú oblasť medzi východnou a západnou skupinou nárečí. „Otcami“ kodifikácie boli vysokoškolskí pedagógovia ruského jazyka Juraj Paňko a Vasil' Jabur (Gajdoš, 2004; Magocsi, 2018; Vašíček, 2020). Avšak mnoho (obyčajných) ľudí sa s kodifikovanou formou jazyka dodnes nestotožnilo a naďalej v domácom prostredí používajú jeho nárečovú formu. V súčasnosti, no hlavne v minulosti, preto mohla nastať situácia, že pri stretnutí Rusína zo Zamaguria a z okolia Vihorlatu si navzájom nemuseli až tak dobre rozumieť (Král'ová, 2021).

²² všeobecne používaná zmes cirkevnej slovančiny, ruštiny a miestneho rusínskeho dialektu

²³ ako koiné sa označuje jazyková varianta, ktorá slúži ako lingua franca medzi ľuďmi hovoriacimi blízkymi dialektmi a ktorá postupne stiera nárečové rozdiely (Pokorný 2010, s. 137)

Areál karpatských rusínskych nárečí je bohato vnútorne diferencovaný. Vďaka súvislému kontaktu s okolitými etnikami tiež podliehali dialekty vonkajším vplyvom, preto má mnohé znaky v lexike a morfológii spoločné s ukrajinčinou a slovenčinou. No rusínčina si zachovala mnohé vlastnosti, ktoré sú pre ňu špecifické, ako napríklad používanie troch íčok - i, и, ы. Do latinky sa transkribujú ako i, y, ŷ (Vaňko, 2007). Klasifikácii rusínskych nárečí sa venovalo za posledné storočie množstvo lingvistov, ako Paňkevyč, Gerovskij, Latta, Vaňko, Hanudeľová a iní. Každý bádateľ vo svojej klasifikácii používa mierne odlišné pomenovania jednotlivých skupín, hoci ide vždy o približne rovnaké geografické územia. Vzhľadom na fakt, že táto práca nie je lingvistickej povahy, ani nemá za cieľ vytvorenie novej klasifikácie, nižšie uvedené rozdelenie je len zjednodušeným modelom, ktorý synkretizuje najpodstatnejšie prvky zistení lingvistických výskumov (Dudášová-Kriššáková, 2015; Геровский, 1948; Vašíček, 2020).

Obrázok č. 3: Mapa znázorňujúca rozdiel vo výslovnosti slova „svadba“ medzi regiónmi (Latta, 1991)

Na rozdelenie rusínskych nárečí na južnej strane Karpát používa niekoľko lingvistických kritérií. Najhlavnejšími sú prízvuk, fonetická výslovnosť konkrétnych hlások v slabikách, a vplyv susedných jazykov. Lingvisti rozdeľuje vlastné rusínske nárečia na *východné* a *západné*, pričom sa delia na podskupiny. Ako izoglosu určujú lingvisti tok rieky Laborec na slovenskej strane a tok rieky San na poľskej strane. Pozdĺž Laborca je úzky pás prechodných (zmiešaných) prízvukových typov, kde je prízvuk síce stály, jednomiestny, ale zachované sú zbytky prízvuku voľného. Presnejšie západná hranica pohyblivého prízvuku kopíruje spojnicu

Čabalovce-Výrava-Világy (dnes obec Svetlice). Klasifikácia karpatorusínskych dialektov je teda nasledovná:

- I. *Východokarpatské dialekty*, označované aj ako zakarpatské sú nárečia, ktoré si zachovávajú výslovnosť *u* alebo *ü* miesto staršieho *o* alebo *e* v zatvorených slabikách (pup, vul, kuň, alebo püp, vül, küň). Preto si hovoria aj *Pujd'aci*²⁴. Táto východná skupina nárečí zachováva tzv. *vol'ný* a *pohyblivý prízvuk*, rovnako ako v ruskom jazyku. V slovnej zásobe je znateľný vplyv ukrajinčiny a maďarčiny. Sem patria nasledovné podskupiny nárečí (menované od východu na západ): a) marmarošské, b) boržavské, d) užské, e) východozemplínske. Osobitnými skupinami sú huculské, bojkovské a nadsanské nárečia, ktoré majú presah aj na severnú stranu Karpát (Dudášová-Kriššáková, 2015; Геровский, 1948).
- II. *Západokarpatské dialekty*, označované aj ako lemkovské, sú nárečia, ktoré majú *i* miesto staršieho *ō* alebo *ē* v zavretých slabikách. Preto si hovoria *Pid'aci*²⁵. Táto západná, menšia časť nárečí nahradila pohyblivý prízvuk jednomiestnym prízvukom na predposlednej slabike ako je to u jazykov západoslovanských, hlavne v poľštine. Na slovnú zásobu mala tiež poľština so slovenčinou najväčší vplyv. Sú to nárečia: a) západozemplínske, b) makovické, c) šarišské, d) spišské (spolu s jazykovými enklávami na juhu regiónu) (Dudášová-Kriššáková, 2015; Геровский, 1948).

3.3 Hudobná kultúra Rusínov

Národné piesne Rusínov sú považované za neoceniteľný kultúrny poklad ich etnika. Vo väčšine prípadov sú piesne spojené s tancom. V minulosti sprevádzala hudba a piesne ľudí pri každej významnej i menej významnej udalosti od kolísky až po hrob. Dodnes je medzi Rusínmi bohatý folklórny hudobný repertoár. A že je piesní neúrekom dosvedčuje množstvo zborníkov piesní vydaných za posledné desaťročia. Hoci mnohé funkcie a témy piesní už dnes nie sú aktuálne, i tak piesne nestratili nič na kráse a jedinečnosti, a netreba zabúdať, že aj v súčasnosti prebieha tvorba autorských ľudových piesní.

Avšak najstarší záznam textu rusínskej ľudovej piesne pochádza zo 16. storočia. Je to balada o Štefanovi vojvodovi s názvom „Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?“ Bola zapísaná istým Nikodémom vo Venécii a zachovala sa v rukopisnom diele *Grammatica Česká* Jána

²⁴ poznámka autorky

²⁵ poznámka autorky

Blahoslava spísanej okolo roku 1571. Miesto zápisu bolo dlhé roky zdrojom polemiky medzi vedcami pretože sa nevedeli zhodnúť, či ide o talianske mesto Benátky (taliansky Venezia) alebo o slovenskú osadu Venécia (dnes časť obce Lukov, okres Bardejov). Nakoniec došli k záveru, že pravdepodobnejšia bude prvá verzia, vzhľadom na historické a geografické súvislosti (Čižmár, 2022; Mušínska, 2004).

Pri vytváraní zborníkov piesní je kľúčové vytvoriť triednik, podľa ktorého sú piesne zaradené do jednotlivých kategórií. Väčšina z nich je zameraná na tému a funkcionálnosť piesne. Na základe dôkladnej analýzy dostupných zborníkov môžeme pre potreby tejto práce rozdeliť rusínske piesne do nasledujúcich kategórií:

1. Kalendárne zvyky a piesne (vianočné koledy, veľkonočné, sviatočné)
2. Rodinné zvyky a piesne (krstiny, svadba, pohreb...)
3. Balady
4. Historické piesne
5. Rekrútske a vojenské piesne
6. Lyrické piesne (ľúbostné, dievčenské, mládenecké,...)
7. Pracovné a zárobkové piesne
8. Sociálne piesne
9. Piesne o rodinnom živote (žartovné, pijacke)
10. Detské piesne a hry
11. Tanečné piesne (kolomyjka, verbunk, karička)
12. Duchovné piesne (mariánske, odpustové,...)

Hoci sú témy a funkcie ľudových piesní viac-menej univerzálne, existuje niekoľko ľudových žánrov, ktoré sú charakteristické pre Rusínov alebo pre veľkú časť východných Slovanov. K tým, ktoré sú vlastné západným Rusínom, teda Lemkom v Poľsku aj na Slovensku, sú *ladkanky/latkanky*. Ladkanky sú svadobné piesne sú súčasťou celého tradičného svadobného obradu. Spievajú ich jedine ženy, starosvatky, v pomalom tempe a celkový charakter nápevu je melancholický. V téme a obsahu piesne sa odráža to, čo sa práve deje v dome novomanželov. Popri ladkankach sa spievajú aj iné obradné a lyrické piesne, ktoré sa však odlišujú štruktúrne a melodicky (Hošovskij, 1976). Ďalšou z typických piesňových a tanečných melódií

východných Slovanov je *kolomyjka*. Je to dynamický dvojdobý kruhový tanec doprevádzaný spevom, výskaním a podupovaním. Karpatská kolomyjka sa od ostatných líši rozvitejšou melodikou, rozmanitejšou rytmikou, miernejším tempom a niekedy aj rozšírenou melodickou formou. V niektorých horských oblastiach predstavujú tanečné i netanečné kolomyjky takmer všetok hudobný folklór. V prebratej forme sa vyskytuje aj vo folklóre susedných národov. K najvýznamnejším kalendárnym obradovým piesňam patria vianočné koledy zvané *koladky* a *ščedrivky* a novoročné vinšovania. Koledy sa považujú za archaickejšie, konzervatívnejšie a odolnejšie voči vonkajším vplyvom než piesne svadobné. Odlišujú sa hlavne po rytmickej a štruktúrnej stránke od ostatných foriem slovanských kolied (Čižmár, 2014; Čižmár, 2022; Hošovskij, 1976).

Jedným z charakteristických znakov rusínskych spevov je polyfónia, teda viachlasný spev, v rôznorodých formách. K jednoduchším formám patrí tzv. variantná heterofónia, čiže jednohlasné spievanie, ktoré miestami prechádza do dvojhlasu z dôvodu odchýlky v melódii, ktorú spievajú niektorí speváci. Najrozšírenejším spôsobom spájania viacerých hlasov je vedenie druhého hlasu v terciovej vzdialenosti pod základným hlasom, vzácné doplneným aj o tretí spodný hlas. Jedna forma viachlasu je vskutku ojedinelá v rámci slovenského kontextu – forma, keď sa okrem intervalu tercie vyskytuje medzi dvoma hlasmi aj ďalší sekundový interval. Polyfónia sa zachovala v celom rusínskom regióne. Dokonca sa zachovala aj na Horehroní, ako jeden z posledných kultúrnych atribútov niekdajšej rusínskej kolonizácie v regióne. Pre túto oblasť, je príznačnejší čisto mužský viachlasný spev (Ambrózová, 2009).

V nasledujúcej časti kapitoly sú uvedení hudobníci a hudobníčky, speváci a speváčky a hudobné skupiny, ktoré reprezentujú celkovú hudobnú kultúru Rusínov na Slovensku. Oni predstavujú nositeľov a hlavných interpretov ich hudobných tradícií. Niektorí umelci sú známi len medzi mladšou či staršou generáciou, iných poznajú aj nerusínski obyvatelia na Slovensku. Obsiahnutý je čo najširší rozsah, od folklóru, cez World Music po rodiacu sa tvorbu v moderných žánroch.

Obrázok č. 4: Zábava v Mikovej, 29. mája 1998 (autor Tomáš Leňo, Leňo 2000)

3.3.1 Folklor na vidieku a v mestách

Celosvetovo známym interpretom rusínskeho folklóru je *Poddukelský umelecký ľudový súbor* (PULS) sídliači v Prešove. Vznikol v roku 1955 ako Poddukelský ukrajinský ľudový súbor, súčasť vtedajšieho Ukrajinského národného divadla (dnes DAD). Ako profesionálny súbor piesní a tancov spracováva a scénicky štylizuje folklór Rusínov z celého regiónu Podkarpatia a čerpá aj z tradícií Rusínov na niekdajšej Dolnej Zemi. Od začiatku pracoval PULS pod vedením profesionálnych rusínskych umelcov a etnografov, ako napríklad Juraj Kost'uk, Juraj Cimbora, či Štefan Ladižinský. V súčasnosti je umeleckým vedúcim Juraj Švantner. Súbor absolvoval stovky vystúpení doma i v zahraničí na folklórnych festivaloch a slávnostiach lokálneho aj národného charakteru, vydal niekoľko CD albumov a platní a pravidelne spolupracuje s Divadlom Jonáša Záborského v Prešove. Hoci má za sebou súbor neľahkú históriu, v rámci celoslovenského folklóru zastáva nezastupiteľné miesto (Poddukelský umelecký ľudový súbor, 2022).

Už od svojho vzniku v roku 1956 je *FS Makovica* reprezentantom kultúrnych tradícií Rusínov (a Ukrajincov) na Slovensku. Patrí k našim najstarším národnostným súborom. Súbor prezentuje predovšetkým duchovné dedičstvo piesní, tancov a krojov regiónov Šariš, Zemplín, Spiš. Podobne ako PULS má za sebou množstvo vystúpení doma i v zahraničí a vydaných CD albumov, napríklad zbierku rusínskych kolied „Šťast'ja, zdrav'ľa vinčujeme...“. V súbore pôsobilo niekoľko významných rusínskych umelcov a folkloristov, ako napríklad Andrej Duleba, Ján Kaliňák či súčasná umelecká vedúca Mária Pazinková. V súčasnosti tvoria súbor

mladí ľudia počnúc stredoškólákmi. Spolu so súborom funguje aj detský folklórny súbor Makovička pre deti základných škól (FS MAKOVICA, 2022).

Najnovším, no už plne etablovaným prírastkom do rodiny rusínskych folklórnych súborov je *FS Ruthenia* z Bratislavy. Súbor bol založený na jeseň 2010 z iniciatívy mladých nadšencov rusínskeho folklóru v hlavnom meste. Jeho zakladateľom a dodnes vedúcim súboru je Peter Štefaňák. Súbor sa zameriava na spracúvanie tancov a piesní z rusínskych obcí na severovýchode Slovenska, a tiež na spracovanie rodinných a kalendárnych zvykov a obradov. Do svojich umeleckých programov a tematických pásiem štylizujú historické udalosti, i osudy remeselníkov a ich rodín v milosti. V júni 2022 mal premiéru ich jubilejný program s názvom „Chrbtom k horám“, podľa rovnomennej knihy Paula R. Magocsiho. V rámci oneskorených osláv 10. výročia predstavili detský folklórny súbor *Rutheniačik*, prostredníctvom ktorého chcú vychovávať mladú generáciu folkloristov (Folklórny súbor Ruthenia, 2022).

Menšie folklórne súbory, spevácke skupiny a kolektívy nájdeme v dedinách a mestách po celom regióne. V ich repertoári sú hlavne piesne a tance z domáceho regiónu. Pôsobia v nich hlavne laickí, no i profesionálni folkloristi všetkých generácií. Medzi najstaršie patrí spevácko-tanečný súbor *Barvinok* z rázovitej obce Kamienka v okrese Stará Ľubovňa, z ktorej pochádzali celosvetovo známi drotári. Súbor vznikol už v roku 1952 pod vedením učiteľa a dirigenta Štefana Bittnera (FS Barvinok, 2022). V susednej obci Jarabina už od 70. rokov pôsobí folklórna skupina *Pol'ana Jarabina* v súčasnosti pod vedením vysokoškolskej pedagogičky hudobnej výchovy Anny Derevjanikovej. O čosi viac na východ, vo Svidníku, fungujú v rámci denného centra seniorov ženský spevácky súbor *Svidničanka* a mužský hudobný súbor *Svidnícki Heligonkári* pod vedením etnografa a etnomuzikológa Ivana Čižmára (Podduklianske novinky, 2022). Súborom, ktorý udržiava charakteristický viachlasný mužský spev, je mužský spevácky zbor *Rusinija – Русинія* z Humenného. Venujú sa folklórnym rusínskym a ukrajinským ľudovým piesňam so zreteľom na zachovanie čistoty pôvodného textu ľudových piesní aj hudobného prejavu (RUSINIJA, 2022). Z mladej generácie nadšencov a propagátorov rusínskeho folklóru nemožno opomenúť *Dominiku Novotnú* zo Sniny. V rámci svojho širokého spektra osvetových aktivít tvorí s ďalšími dvoma speváčkami *Rusínske Trio* a vedie folklórnu skupinu *Polonyňa* v Uličskom Krivom neďaleko Sniny.

Medzi najväčšie klenoty rusínskeho folklóru patria speváčky, ktoré pochádzajú z celého rusínskeho regiónu na území Slovenska. Dôkazom je niekoľko zborníkov piesní z repertoáru len jednej speváčky. Ide o stovky žánrovo rôznorodých piesní z regiónov Spiša, Šariša a Zemplína. Aj v tomto prípade sa ukazuje, že je hudobný folklór Rusínov je udržiavaný naprieč

generáciami. V súčasnosti najstaršou speváčkou je *Mária Mačošková* z obce Potôčky neďaleko Stropkova. V rokoch 1956–1995 spievala v Poddukelskom umeleckom ľudovom súbore. Aj vo svojom úctyhodnom veku 82 rokov stále aktívne vystupuje. V máji tohto roku prevzala od prezidentky Slovenskej republiky štátne vyznamenanie za mimoriadne zásluhy a celoživotný prínos v kultúrnom živote na Slovensku. Niet preto divu, že ju volajú prvou dámou rusínskej piesne. Rovnako významnou speváčkou bola *Mária Čokynová* z Uble, ktorá sa venovala okrem interpretačnej i zberateľskej činnosti. Spievaniu folklórnych i duchovných piesní sa venuje *Anna Poráčová* z Kyjova (okres Stará Ľubovňa), a tiež *Hana Servická* z Kružlovskej Huty blízko Bardejova (Mušinka, 2005). Pani Servická je spolu s Ľubou Kráľovou, riaditeľkou Múzea rusínskej kultúry SNM, zakladajúcou členkou OZ Kolýsočka-Kolíška. Združenie vydalo niekoľko CD rusínskych ľudových piesní, hlavne pre deti. Medzi najmladšie speváčky patria Marianna Železná z Chmeľovej (okres Bardejov), Ivana Brilllová zo Šarišského Jastrabia (okres Stará Ľubovňa). Pani Brilllová v súčasnosti pôsobí v Bratislave ako vedúca speváckej zložky FS Ruthenia (Brillová 2020). Pri nahrávaní mnohých piesní boli a sú speváčky sprevádzané Orchestrom ľudových nástrojov (OLUN) Slovenského rozhlasu alebo Brněnským rozhlasovým orchestrom lidových nástrojů (BROLN).

3.3.2 Tvorba na pomedzí folklóru a moderných žánrov, world music

Svojrázny hudobný štýlom sa vyznačujú tzv. svadobné či zábavové kapely. Najčastejšie sú to hudobné skupiny s regionálnou pôsobnosťou, ktoré majú vo svojom repertoári ľudové i moderné piesne, niekedy aj autorské piesne. V našom prípade hovoríme o skupinách, ktoré majú v repertoári rusínske, šarišské, zemplínske i slovenské, hlavne tanečné piesne a melódie. Odlišujú sa od skupín interpretujúcich čisto folklórnu hudbu tým, že používajú aj netradičné hudobné nástroje, ako napríklad gitara, bicie nástroje či moderný syntetizátor. *Dynamix* je folk-rocková kapela z Prešova, ktorá vznikla v roku 2009 ako svadobná kapela. Vo svojej tvorbe mieša ľudový spev s prvkami rockovej hudby. Rokmi sa striedali členovia kapely, menil sa repertoár, a dnes patria medzi najpopulárnejšie kapely medzi Rusínmi a na celom východnom Slovensku. Ich tvorba je prevažne v rusínčine, keďže hlavný spevák je Rusín (Dynamix, 2022).

Dnes sa už pomaly za kultovú považuje kapela *Piňazi de?* zo Svidníka. Vznikla v roku 2011, no aktívne koncertujú od roku 2014 a v posledných rokoch spolupracujú so speváckou skupinou *Makovicky Divky*. Ich posledný album „Priložte kartu“ vyšiel v roku 2020. Je na ňom doteraz ich najúspešnejšia pieseň „Z teho kraja“, ktorá vyšla o čosi skôr ako singel. Vo svojej

tvorbe kombinujú prvky folklóru, popu a rocku. Hoci doteraz tvorili skôr v slovenčine a šarišskom nárečí, do budúca majú v pláne prísť so širšou rusínskou tvorbou (Gibej 2022).

Momentálne jednou z najpopulárnejších rusínskych kapiel je *Rusnack's (@uSnack's)* z Prešova. Ide o projekt pod hlavičkou herca a speváka Ladislava Ladomyrjaka, ktorého korene siahajú do dediniek v Uličskej doline. Kapela funguje od roku 2015. Hlavnou myšlienkou projektu bolo upravovať ľudové piesne do modernej podoby, najčastejšie v jazzovom alebo funky štýle. Cieľom tohto projektu je priblížiť ľudovky mladým ľuďom a prilákať ich tak k rusínskym koreňom a tradíciám. No svojou tvorbou oslovujú s úspechom aj staršiu generáciu. V repertoári majú nateraz jednu autorskú skladbu s názvom „Krasnyj den“. V najbližších mesiacoch plánujú vydanie debutového albumu s doteraz nahranými skladbami v rusínskom jazyku. Popularitu kapely nepriamo podporila aj televízna relácia z prostredia slovensko-ukrajinského pohraničia, kde hrá Ladislav, spolu s ďalšími hercami z Divadla Alexandra Duchnoviča, jednu z hlavných postáv (Ladomyrjak 2020).

Už stálicou na slovenskej World music scéne je prešovská hudobná skupina *Hrdza*. Vznikla v roku 1999 a odvtedy pravidelne koncertuje doma i v zahraničí. Väčšinu repertoáru skupiny tvorili autorské piesne hlavného speváka Slavomíra Gibartiho, ktorý má tiež rusínske korene. Upravil niekoľko folklórnych piesní rusínskych i slovenských. Od príchodu lemkovskej speváčky z Poľska *Susanny Jary* značne rozšírili svoj rusínsky repertoár. Práve rusínsky spievané piesne, ako napríklad „Štefan“, či „Spivaj ptašku“, patria k najpočúvanejším a najhranejším v éteri celoslovenských i rusínskych rádii. Sama Susanna má niekoľko sólových projektov, ako napríklad album „Rusyn takes“, ktorý obsahuje známe rusínske piesne v modernom aranžmáne. Skupina svojou tvorbou prejavuje úctu k svojim koreňom a približuje rusínsku hudbu mladým (Hrdza, 2022).

Zo stredného Slovenska pochádza skupina *Čendeš*, predtým známa ako *Rusín Čendeš Orchestra*, ktorá je zoskupením mladých hudobníkov a absolventov umeleckých škôl. Spojili sa už v roku 2011, no do širšieho povedomia sa dostali vďaka televíznej relácii RTVS „Zem spieva“ v roku 2017. Hlavnou myšlienkou je interpretácia rusínskeho folklóru netradičným spôsobom, a preto vo svojej hudbe spájajú prvky ľudovej, klasickej a populárnej hudby, balkánskych rytmov či jazzu, čo vyústilo do tvorby v štýle World Music. S týmto nápadom prišiel hlavný spevák, ktorý pochádza z Telgártu. Pohnútkou bolo priblíženie ľudových piesní ľuďom, ktorých folklór až tak neláka. Na konte má kapela dva štúdiové albumy „Best of“ (2015) a „Cossack Attack“ (2019), pričom druhý menovaný sa stihol dostať do World Music Charts Europe, a to hneď do prvej päťice najlepších albumov (Čendeš, 2022).

V súčasnosti najslávnejším rusínskym spevákom je *Štefan Štec* z Košíc s koreňmi v dedine Habura pri Medzilaborciach. Prezývajú ho „rusínskym Karlom Gottom“. Jeho hlavným pôsobiskom je redakcia NEV v Košiciach, kde pôsobí ako redaktor rusínskeho vysielania. Popritom sa venuje interpretácii rusínskych piesní v ich autenticknej podobe. V spolupráci so skupinou *Fajta* ich štylizuje do štýlu World Music. Intenzívnejšie sa tomu začal venovať po prvej sérii folklórnej šou RTVS „Zem Spieva“, v ktorej zvíťazil. Doteraz vydal dva štúdiové albumy, „Poľtiv by'm na kraj svita“ a „Duje vitor“, pričom obe sú zmesou autentického folklóru, autorských piesní a World Music v slovenčine i rusínčine. Svojim spevom a charizmou očaril všetky generácie naprieč Slovenskom a patrí medzi najväčších popularizátorov rusínskej kultúry súčasnosti (Štefan Štec, 2019).

3.3.3 Moderné žánre – pop, rap, rock, metal..

Zaujímavým zjavom je hudobná skupina *KVASKOVA* so svojou líderkou, speváčkou a herečkou, Zdenkou Kvaskovou z Cerniny neďaleko Svidníka. Predtým bola súčasťou iných zoskupení, ako *Padequa*, no väčšieho tvorivého priestoru sa je dostalo až so súčasnou kapelou. Zdenka pripravuje autorské texty a spolu s členmi kapely potom tvoria ich hudobnú podobu. Ako sama priznáva, je pre ňu najprirodzenejšie písať v rusínčine ako slovenčine, berie to ako prejav vlastnej identity a autenticity. Základ vzťahu k hudbe a jazyku dostala už v domácom prostredí, keďže s rodinou rozprávajú jedine po rusínsky. Na ich debutovom albume pod názvom „Papierový drak“ z roku 2020 sa nachádza niekoľko po rusínsky spievaných skladieb. Pieseň „Pripovidka“ sa nedávno dočkala aj videoklipu, ktorý je zverejnený aj na YouTube (Kvasková 2020).

Vskutku netradičnou je hudobná skupina *Obšar* z Nižného Komárnika, ktorá hrá hlavne melodický folk/black metal. Vznikla v roku 2016 po spolupráci dvoch muzikantov, basgitaristu a gitaristu, a neskôr sa pridal spevák a potom bubeník. Doteraz im vyšli 2 albumy, z nich posledný „Počornily horý, počornily lisý“ vyšiel tento rok. Rusínsky jazyk zohráva v ich tvorbe kľúčovú úlohu. Ako sa vyjadril jeden z členov kapely, jedným z hlavných cieľov ich tvorby je šírenie povedomia o rusínskom jazyku a etniku aj za hranicami Slovenska a sprístupniť jazyk aj tým Rusínom, ktorí nie sú folklórne založení. No v ich tvorbe sa vyskytujú i motívy podobné tým folklórnym. Paradoxne viac rezonujú v zahraničnej, než v domácej rusínskej komunite (Obšar, 2022).

Relatívne čerstvým prírastkom na rusínskej hudobnej scéne je rapové a hip-hopové duo *Calibri Gang* z Radvane nad Laborcom. Dvojica v zložení Ivan Hudák, alias „Hektor“,

a Kristián Hnát, alias „Donatelliss“, spolupracuje od roku 2020. Majú aj sólové projekty a tvoria aj v slovenčine. Zatiaľ im vyšiel jeden album „Beefeater Vol. 1“ v roku 2021, na ktorom je rusínska skladba s názvom „Čerez blok“. Podľa získaných informácií majú od mladých na svoju rusínsku tvorbu pozitívnu odozvu a plánujú v tom pokračovať. Ich ambíciou je osloviť mladú generáciu a podporiť ju vo vlastnej tvorbe a používaní materinského jazyka. Hoci doteraz bola ich tvorba výlučne rapová, „*nehabľu sa za ľudovky*“ ako spieva Kristián v jednej z ich skladieb (Calibri gang 2022).

3.3.4 Náboženská hudba

Rusínsky hudobný folklór a byzantsko-slovanská hudobná tradícia na východnom Slovensku v minulosti navzájom výrazne interferovali. Elementy ľudovej tvorivosti prostredníctvom duchovných piesní ovplyvnili interpretáciu duchovných spevov v liturgickej praxi. Dôkazom je vokálny prejav celého spoločenstva veriacich v regióne historickej Mukačevskej eparchie, teda od Podkarpatia až po východné Slovensko, nazývaný *prostopinije*. Ich význam posilňuje fakt, že liturgické obrady sú v byzantsko-slovanskom obrade interpretované jedine vokálnou formou, viachlasne a bez použitia akýchkoľvek hudobných nástrojov. Spevy počas bohoslužieb predspieva kantor a veriaci ho nasledujú. Medzi prvé zborníky takýchto liturgických spevov z karpatského prostredia, ktoré by boli zapísané i notovo, patrí *Cerkovnoje prostopinije* Ivana Bokšaja a Jozefa Maliniča z roku 1906 (Bokšai, 1906). Predstavuje ucelené dielo, ktoré obsahuje miestne nápevy liturgického spevu pre všetky bohoslužby. Predchádzali mu irmologiony, ktoré boli nájdené vo farnostiach na oboch stranách Karpát. Karpatské irmologiony sú viacžánrové hudobné zbierky liturgických spevov byzantsko-slovanského rítu. Okrem obradných spevov obsahujú i piesne na oslavu sviatkov a svätcov, ktoré sú najčastejšie zoradené podľa latinského cirkevného kalendára (Prokipčáková, 2018).

V súčasnosti najpoužívanejším zdrojom pre výučbu liturgických spevov je *Irmologion* gréckokatolíckych kňazov Štefana Pappa a Nikifora Petraševiča, vydaný v roku 1970. V Prešovskej metropolii v súčasnosti kantori na rusínskych dedinách najčastejšie používajú samostatný spevník duchovných piesní pod názvom „Grekokatolycký duchovný pišni“, vydaný takisto otcom Štefanom Pappom v r. 1969 (Krajňák, 2008).

Cirkevné spevníky patria k najstarším prameňom hudobnej kultúry kresťanov byzantského obradu na našom území. Najstaršie dochované sa datujú do začiatku 18. storočia a sú písané v cirkevnej slovančine. Často v týchto rukopisných a liturgických zborníkoch

nájde sa piesne s tematikou protitureckých a protihabsburských bojov zvýrazňujúce sociálne postavenie jedinca v spoločnosti. Najstaršou ľudovou piesňou zapísanou v cirkevnoslovanskom jazyku je Pieseň o obraze klokočovskom z rokov 1670-1683. Pieseň o zázračnom slzení ikony Matky Božej, ktorá podľa legendy plakala nad trýzneným národom pod tlakom protestantských represálií na Zemplíne, predstavuje zduchovenie historických udalostí z obdobia protihabsburských povstaní. V textoch mnohých takýchto paraliturgických piesní, na rozdiel od rukopisných irmologionov, možno badať vplyv konkrétnej jazykovej situácie a regionálnych jazykových javov (Žeňuch, 2013; 2014).

3.4 Aktivity na poli revitalizácie rusínskeho jazyka a kultúry na Slovensku

Rusínske (a ukrajinské) organizácie vyvíjajú svoju činnosť na viacerých rovinách spoločenského života. V nasledujúcej kapitole sú rozobraté rôzne sféry používania jazyka v praxi, a aj to ako je priamo či nepriamo do nich implementované využitie hudby. V konečnom dôsledku sa totiž ukazuje, že hudba je takmer vždy jedným z ústredných prvkov revitalizácie jazyka.

3.4.1 Rozvoj etnického vedomia a postoja k jazyku

Najväčší podiel na formovaní etnického vedomia Rusínov na Slovensku majú národno-kultúrne organizácie, ktoré ich reprezentujú. Ako však z historického kontextu vyplýva, jeho vnímanie u Rusínov nie je jednotné. Predstavitelia prorusínskeho smeru sú zastúpení Rusínskou obrodou Slovenska (ROS) a predstavitelia proukrajinského smeru sú zastúpení Zväzom Rusínov-Ukrajincov Slovenska (ZRUS). Každá organizácia má za sebou vzostupy i pády, len navzájom sa nevedia dohodnúť. Dôsledkom týchto sporov inteligencie je takpovediac „etnická schizofrénia“ obyčajných ľudí a konflikty na regionálnej, ba dokonca i rodinnej úrovni. Čo nepriamo vedie k našttrbeniu etnického vedomia a poslovenčovaniu rusínskeho (prípadne ukrajinského) obyvateľstva.

Rusínska obroda vznikla na ustanovujúcom sneme 17. novembra 1990 v Medzilaborciach. Súčasným predsedom Rusínskej obrody je Martin Karaš. Ústredie sídli v Prešove. V okresných mestách na východe Slovenska a v Bratislave majú svoje oblastné organizácie. Spolupracujú aj s ďalšími organizáciami ako *Okrúhly Stôl Rusínov Slovenska*, *molodý.Rusyný*, či vydavateľstvom *Združenie Inteligencie Rusínov Slovenska*. Cieľom Rusínskej obrody je rozvoj a propagácia kultúry, zvykov a histórie v rusínskom jazyku

prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov formou kultúrno-osvetovej práce. Rusínska obroda je odvtedy publikačne činná. Podporuje vydávanie kníh a periodík, medzi nimi aj mesačník Narodni Novinky či dvojmesačník *infoRusyn*. Prevádzkuje aj internetové noviny e-rusynFORUM a na svoje stránke rusyn.sk a na Facebooku zdieľa aktuality svojich činností. Ich dlhodobým projektom je kampaň *Sme Rusíni*, ktorej cieľom je zvýšenie povedomia o Rusínoch na Slovensku a ktorá vyvrcholila pred posledným sčítaním obyvateľstva v roku 2021. Do kampane bolo zapojených mnoho osobností z umeleckého, politického i vedeckého života, ktorí v krátkych videospotoch apelovali na ľudí, aby si zapísali rusínsku národnosť a rusínsky jazyk (Magocsi, 2016; Rusíni Slovenska, 2020).

Obrázok č. 5: Plagát ku kampani „Sme Rusíni“ (Rusíni Slovenska, 2020)

molody.Rusyný je občianske združenie, ktoré vzniklo v roku 2008 v Bratislave. Ich hlavným cieľom je združovanie mladých Rusínov, posilňovanie vzájomnej súdržnosti medzi mladou generáciou, podpora spolupráce s podobnými združeniami a v neposlednom rade vzbudenie záujmu o rusínsku kultúru u mladých ľudí. Za účelom stretávania sa mladých Rusínov a prezentácie rusínskej histórie, osobností, kultúry a iných hodnôt organizujú rôzne kultúrne, spoločenské a športové podujatia po celom Slovensku. O aktualitách, pripravovaných podujatiach a iných novinkách pravidelne informujú na svojej stránke na Facebooku a na svojom webovom sídle www.molody.rusyny.org. Na Svetovom kongrese Rusínov v roku 2009 bolo združenie prijaté do Svetového fóra rusínskej mládeže (Molody Rusyny, 2022).

Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenska je pokračovateľom činnosti Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich. Súčasným predsedom je nedávno zvolený Pavol Bogdan. Ich sídlo je taktiež v Prešove a Regionálne rady sú v mestách po východnom Slovensku. Tiež spolupracujú s ďalšími organizáciami, ako Rusínsko-ukrajinská iniciatíva, Zväz ukrajinskej a rusínskej mládeže a Spolok ukrajinských spisovateľov. V ich programe figurujú hlavne otázky

národnostného školstva (povinná výučba ukrajinského jazyka na prvom stupni základných škôl) a rozvoja kultúry. Tiež sú publikačne aktívny a pokračujú vo vydávaní periodík predchádzajúcej organizácie, napríklad dvojtyždenníka *Nove Žytt'a* (ZRUSR, 2022).

3.4.2 Zákonodarné ustanovenia a právna ochrana

Národnostné menšiny a domorodé etniká sú chránené rôznymi dohovormi a zmluvami od medzinárodnej až po regionálnu úroveň. Výnimkou nie je ani Slovensko. Na európskej úrovni sú kľúčové dva dokumenty. Prvým je *Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín*, ktorý bol za Slovenskú republiku podpísaný 1. februára 1995, s nadobudnutím platnosti od 1. februára 1998. Druhým je *Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov*, ktorá bola za Slovenskú republiku podpísaná 20. februára 2001, s nadobudnutím platnosti od 1. januára 2002. Z nej sa na používanie rusínskeho jazyka vzťahujú články o vzdelávaní, súdnictve, správnych orgánoch a verejných službách, médiách, kultúrnej činnosti a kultúrnych zariadeniach. Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny v spolupráci so Sekretariátom Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov Rady Európy v Štrasburgu a Ministerstvom zahraničných vecí a európskych záležitostí SR pripravil príručky o jazykových právach pre občanov Slovenskej republiky používajúcich maďarský, rómsky, rusínsky a ukrajinský jazyk tzv. *Language Guides*. Jazykové príručky vznikli prioritne pre užívateľov uvedených menšinových jazykov a sú akýmsi sprievodcom ustanoveniami jazykovej charty, ktoré je Slovenská republika povinná dodržiavať vo vzťahu k jednotlivým menšinovým jazykom. Najnovšie jazykové príručky boli vo februári 2022 publikované aj na webovom sídle Rady Európy (Úrad splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny, 2022).

Základné práva národnostných menšín na Slovensku sú zakotvené vo Štvrtom oddiele Druhej hlavy Ústavy Slovenskej republiky. Nadväzujúce zákony, ktoré zastrešujú konkrétnu sféru života menšiny, sú uvedené v príslušných častiach podkapitoly. Je tiež na mieste spomenúť projekt *Čemeric*, ktorý bol realizovaný s cieľom zvýšiť úroveň informovanosti občanov SR rusínskej národnosti v oblasti ľudských a menšinových práv a slobôd a podporovať ich aktívne používanie v rámci fungujúcej občianskej spoločnosti (Čemeric, 2017).

3.4.3 Rusínčina ako úradný jazyk

Ako už bolo spomínané, pokusy uzákoniť rusínčinu ako spisovný jazyk boli uskutočnené už v 19. a v prvej polovici 20. storočia. Úspešný bol však až ten z roku 1995. No až o 4 roky

neskôr, vďaka zákonu č. 184/1999 Z. z. (Zákon o používaní jazykov národnostných menšín v znení a doplnení ďalších zákonov), ktorý je po novelizácii platný od 1. 1. 2022, sa začal používať aj ako jazyk úradný. Podľa tohto zákona majú občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine právo používať v úradnom styku jazyk menšiny v obciach, pričom musia spĺňať 2 základné podmienky: občan má v danej obci trvalé bydlisko a v obci, podľa výsledkov dvoch po sebe nasledujúcich sčítaní obyvateľov, žije minimálne 15% obyvateľov danej menšiny (predtým to bolo 20%). Používanie menšinového jazyka v úradnom styku zahŕňa ústny i písomný styk, vydávanie úradných dokumentov dvojjazyčne a označenie orgánu verejnej správy v jazyku menšiny. Ďalej právo na označenie v jazyku menšiny v doprave (začiatok a koniec obce, označenie vlakovej stanice), geografické označenia, označenie v tlači a odborných publikáciách, či pamätníkoch. Taktiež majú právo na informovanie verejnosti v jazyku menšiny prostredníctvom miestneho rozhlasu, tlačovín alebo internetu, či už sa to týka každodenných náležitostí v obci alebo oznamu o kultúrnej akcii (Zákony pre ľudí, 2010b).

Ako sa tento zákon dodržiava v obciach s rusínskou národnostnou menšinou? S ohľadom na primárny zámer tejto práce, výskum k nej nebol zameraný na tento aspekt života Rusínov, a preto boli tieto skutočnosti z môjho pohľadu výskumníka vnímané ako postranné, no nemenej dôležité. V mnohých obciach s dostatočným podielom rusínskeho obyvateľstva je dopravné značenie na začiatku a na konci obce dvojjazyčne, v prípade obce Nižný Mirošov dokonca trojjazyčne (slovensky, rusínsky, ukrajinsky) (E-rusynFORUM, 2020). Vzhľadom na častú zmenu legislatívy sa doteraz nedá hovoriť o súvislom dvojjazyčnom pásme. Situácia by sa mala zmeniť po poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 2021 vzhľadom k tomu, že je jasné, ktoré obce spĺňajú podmienku 15%-ho podielu rusínskeho obyvateľstva (IMB, 2022). Na základe výsledkov posledného sčítania považujú aktivisti za nevyhnutné, aby sa aktualizoval zoznam obcí s právom označenia v jazykoch národnostných menšín, nech môžu starostovia pristúpiť k prvým krokom. Pre mnohých to nie je len papier, ale otázka preukázania hrdosti na vlastnú identitu a pôvod. Príkladom je obec Torysky, v ktorej sa dvakrát po sebe prihlásilo dostatok Rusínov na to, aby mohla používať dvojjazyčné označenia. Bude tak prvou medzi pôvodne rusínskymi obcami v enkláve Levočských vrchov (Dudová-Bašistová, 2022).

Obrázok č. 6: Ukážka dvojazyčného značenia obce Ubl'a (foto autorky)

Vláda tiež v maximálnej miere poskytuje relevantné informácie v jazyku menších internetovou formou. Či už prostredníctvom stránky Úradu splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny, alebo pomocou internetového právneho a informačného portálu MV SR, kde sú zverejnené vybrané právne predpisy v jazykoch národnostných menšín. Pre transparentné poskytovanie informácií v jazyku národnostných menšín a kvôli udalostiam posledných rokov, bola vytvorená aj rusínska verzia stránky korona.gov.sk, ktorá poskytovala všetky dôležité a aktuálne informácie o ochorení COVID-19 a o prijímaných opatreniach.

3.4.4 Školstvo u Rusínov

Vzdelávanie obyvateľstva ide ruka v ruke s posilňovaním jeho národného vedomia. Predškolská a školská výuka v menšinovom jazyku je obzvlášť dôležitým prvkom v rozvoji jazykových znalostí a jazykovej lojality. V prípade dostatočne širokej ponuky vzdelávania v minoritnom jazyku je ideálne zapojiť do tohto procesu i dospelých a členov majoritného etnika. Každopádne by mala nadväzovať na prirodzený základ získaný v rodine. Na tomto základe by sa malo ďalej stavať pri zdokonaľovaní jazykovej spôsobilosti a výchove v oblasti etnického uvedomenia. Na výuku detí v menšinovom jazyku je potrebná psychologicky premyslená stratégia propagácie. Najčastejšie používanou a doteraz najúspešnejšou je metóda imerzie. Metóda spočíva v intenzívnom pôsobení druhého (teda nematerinského) jazyka na dieťa v školskom prostredí. Najväčší význam má v prípadoch, kde u určitého etnika už došlo k prerušeniu prirodzenej medzigeneračnej „štafety“ pri predávaní jazyka či v rámci plánov

o rozšírenie bilingvizmu v určitom regióne. Číra existencia výuky danej menšinovej reči však nemusí byť dostačujúca, pokiaľ nie sú zabezpečené i ďalšie možnosti použitia jazyka mimo školu (Šatava, 2009).

Ako bolo naznačené v kapitole o histórii, školstvo a možnosti vzdelávania pre Rusínov v ich materinskom jazyku boli v minulosti dosť chaotické. Do začiatku prvej svetovej vojny boli všetky školy na Podkarpatskej Rusi rusínske, z konfesiónálneho hľadiska. Až po prijatí tzv. Apponyiho školských zákonov²⁶ sa začalo s plošným vyučovaním v maďarskom jazyku. Hoci to nebolo násilím, nebol to ani podobrotky. Jedným z dôsledkov bola i skutočnosť, že si deti v čisto rusínskych obciach pri hrách spievali piesne po maďarsky napriek tomu, že ani nerozumeli tomu, čo spievajú. Ich strach z prejavu v materinskom jazyku bol pozostatkom predchádzajúcej doby (Kochannyj-Goral'čuk, 1929).

Po skončení uhorského obdobia bolo v roku 1920 medzi karpatskými Rusínmi zistených 68% negramotných obyvateľov nad 15 rokov. Počas nasledujúcich dvadsiatich rokov zaznamenala Podkarpatská Rus v oblasti vzdelávania značný pokrok – negramotnosť klesla pod 20%. Povinná školská dochádzka bola počas československého obdobia predĺžená z 6 na 8 rokov, počet obecných, stredných a odborných škôl sa zdvojnásobil na takmer 850 popri simultánnom rozvoji školstva národnostných menšín. V roku 1936 z iniciatívy „Obščestva ruskoj molod'oži“ a „Sojuzu ruskich učitelej“ vzniklo Gréckokatolícke ruské reálne gymnázium v Prešove. O vznik gymnázia sa najviac pričínili: biskup Gojdič, advokát Ivan Pješčak, lekári Dionýz Rojkovič a Pavol Dubaj. Celkovo sa tak zväčšili možnosti vzdelávania v rodnom jazyku. Otázka však bola, aký ten rodný jazyk bol. Ruský, ukrajinský alebo miestny rusínsky dialekt? Od počiatku 20. rokov bolo v podkarpatských školách uplatňovaných niekoľko koncepcií jazykovej výučby. Nanešťastie sa dôkladne neprihliadalo na vyučovací proces, preto v mnohých prípadoch prebiehal v ruskom, rusínskom alebo ukrajinskom jazyku podľa toho, k akej národnosti sa vyučujúci hlásil. Jazyková nesúrodosť vo vyučovacom procese vytvárala živnú pôdu pre rusínsko-ukrajinský spor, ktorý koncom 30. rokov postupne prerástol do politickej roviny. V otázke vyučovacieho jazyka bolo na Podkarpatskej Rusi na jeseň 1937 uskutočnené hlasovanie medzi rodičmi a učiteľskou obcou, z ktorého vyplynulo, že 2/3 účastníkov hlasovalo za výučbu v rusínskom jazyku (Kušteck, 2018).

²⁶ Lex Apponyi (podľa vtedajšieho ministra školstva Alberta Apponyiho) z roku 1907. Na základe tohto zákona sa maďarčina jediným vyučovacím jazykom na štátnych školách v Uhorsku (Magocsi 2016, Kochannyj 1929)

Pre túto nedôslednosť správy školstva sa bádatelia nevedia dohodnúť, ako to vlastne bolo. Kým jedna skupina bádateľov uvádza, že na Podkarpátí existovali aj tesne po druhej svetovej vojne desiatky rusínskych škôl, druhá skupina to striktne odmieta a uvádza, že bolo vyučovanie jedine v ruskom alebo ukrajinskom jazyku (Mušinka, 1997). Ani jedna z nich sa nemýli, no tiež nemajú pravdu. Školy, základné a stredné, boli organizované z iniciatívy rusínskej inteligencie, ktorá však paradoxne inklinovala k rusofilstvu. Príkladom je ruské gymnázium v Prešove, ktoré vzniklo na takýto podnet, vyučovalo sa v ňom po rusky, respektíve rusinizovanou ruštinou. V druhej polovici 20. storočia bolo vzdelávanie v severovýchodnom regióne Slovenska a odtiaľ na východ možné jedine v ukrajinskom jazyku, okrem slovenského. Zmienené gymnázium v Prešove má dodnes vyučovací jazyk ukrajinský. Učiť sa rusínsky jazyk, respektíve jeho miestny dialekt, mohli deti jedine v domácom prostredí (Magocsi, 2016).

Od 90. rokov 20. storočia vzniklo niekoľko rusínskych škôl a predškolských zariadení v celej v oblasti. Tým pádom vzrástol dopyt po učiteľoch rusínskeho jazyka, ergo aj samostatného vysokoškolského pracoviska, ktoré by ich na túto prácu pripravovalo. Bol to jeden z podnetov na vznik súčasného Ústavu rusínskeho jazyka a kultúry. Rokmi však dopyt po rusínskych školách postupne upadal. Ešte začiatkom druhého desaťročia 21. storočia sa rusínsky jazyk učil na niekoľkých základných školách a dokonca na jednom gymnáziu ako nepovinný predmet (Gaj, 2012). Nakoniec v roku 2014 zostala už len jedna posledná základná škola v obci Čabiny pri Medzilaborciach. Pred školským rokom 2014/2015 bola zrušená škola v obci Bajerovce pre nedostatok žiakov. Dôvod bol, a je, prostý – malý záujem zo strany rodičov. Ich „najsilnejším“ argumentom býva to, že nevidia zmysel v tom, aby sa ich dieťa učilo po rusínsky. Obzvlášť, ak ich k tomu nevedú v domácom prostredí. Tento scenár sa opakoval na celom severovýchode Slovenska. Dôsledkom teda je nielen poslovenčovanie mládeže, ale aj latinizácia. Mladá generácia už takmer vôbec neovláda cyriliku. Preto sa na jednej strane podporuje jej výučba na školách, a na druhej strane sú mnohé publikácie písané po rusínsky simultánne v cyrilike a latinke. Vcelku pozitívnou správou je, že po úpadku, sa v posledných 2-3 rokoch zvýšil záujem zo strany rodičov o výuku rusínskeho jazyka. Prekvapivo majú záujem nielen rusínske, ale aj slovenské deti. Iba čas však ukáže, či tento trend vydrží dlhšie, alebo opäť len zopár rokov, a či bude záujem dostatočný aj na vytvorenie základne pre strednú školu (TASR, 2020).

Školy a výučba v jazyku národnostnej menšiny podlieha niekoľkým zákonom a ich neskorším predpisom. Základom je zákon č. 245/2008 Z. z. (Zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov), ktorý zabezpečuje právo na

vzdelanie a osvojenie si jazyka príslušnej národnostnej menšiny. Súčasný stav školstva s vyučovacím jazykom rusínskym na Slovensku je nasledujúci: jedna rusínsko-slovenská materská škola v Prešove, dve základné školy (v obciach Kalná Roztoka a Klenová v okrese Snina v Ublianskej doline), nula stredných škôl a gymnázií, jedno vysokoškolské pracovisko. Ďalej sú hodiny rusínskeho jazyka a kultúry súčasťou školského vzdelávacieho programu na dvoch základných školách v Medzilaborciach, na základnej škole v Radvani nad Laborcom a v Pčolinom, a na Spojenej škole vo Svidníku. Rusínsky jazyk sa vyučuje ako dobrovoľný predmet v rozsahu 1 až 2 hodiny týždenne. Do vzdelávacieho procesu ho zaradili z dôvodu vyučovania regionálnych dejín, kultúry a tradícií Rusínov (Plišková, 2018).

Občianske združenie *Kolýsočka-Kolíška* od roku 2015 organizuje večerné školy a doučovania spisovného rusínskeho jazyka pre deti a dospelých. Usporadúvajú ich na školách v rôznych mestách a obciach v okresoch na severovýchode Slovenska, no i medzi rodákmi mimo tento región, v Košiciach a v Bratislave. Záznamy a zosrihy z hodín sú dostupné na ich kanále na YouTube. Združenie založili v roku 2013 Ľuba Kráľová a Anna Servická. Vo svojej činnosti sa cielene venujú deťom predškolského a školského veku (OZ Kolýsočka-Kolíška, 2022).

Vzhľadom na to, že do programu večerných škôl sú zapojené hlavne deti prvého stupňa, vyučovanie prebieha hrovou, neformálnou formou. V prvom rade si deti osvojujú základné pravidlá rusínskeho spisovného jazyka, na pokročilejšom stupni i jeho abecedu, teda azbuku. Oboznamujú sa s históriou regiónu a jeho obyvateľov, s historicky významnými osobnosťami, zvykmi a tradíciami v každodennom živote, kuchyni a v neposlednom rade s rusínskou hudbou, piesňami a hrou na hudobné nástroje. Príkladom sú im jediné dve existujúce základné školy, kde vyučovanie v rusínskom jazyku prebieha práve na výchovných predmetoch, teda telesnej, výtvarnej a hudobnej výchovy. Tieto predmety boli vybraté z dôvodu prehlbovania kultúrnej gramotnosti. Kľúčová je v tomto prípade iniciatíva a kvalita samotných vyučujúcich. Existuje bohatý fond zbierok ľudových piesní, ktorý je pre tento typ vyučovacieho procesu najvhodnejším zdrojom. Napríklad na ZŠ a MŠ v Klenovej učí hudobnú výchovu na prvom stupni osobne pani riaditeľka PaedDr. M. Ruňaninová, ktorá využíva zborník piesní Juraja Cimboru „*Ukrajinski narodni pisni schidnoji slovaččyny II*“. V rámci finančných možností sa snaží spestriť vyučovanie spoluprácou s umelcami a hudobníkmi z blízkeho i širšieho okolia. V obci je to práve škola, ktorá v súčinnosti s obecným úradom zabezpečuje väčšinu kultúrneho programu. Každoročne organizujú vystúpenia pred Vianocami či v máji ku dňa matiek (ZŠ s MŠ Klenová, 2022).

Ďalej je tu vysokoškolské pracovisko - Ústav rusínskeho jazyka a kultúry na Prešovskej univerzite. Podnetom pre jeho zrod bola potreba vysokoškolskej prípravy učiteľov pre vznikajúce národnostné školy. V septembri 1998 vzniklo Oddelenie rusínskeho jazyka a kultúry ako súčasť Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity. Po niekoľkých úpravách dnes funguje ako samostatný inštitút pod Centrom jazykov a kultúr národnostných menšín Prešovskej univerzity. V náplňou práce ústavu sú 4 nosné oblasti činnosti: vedecko-výskumná, pedagogicko-výchovná, publikačná a dokumentačná. Spolupracujú aj s obdobnými univerzitnými inštitúciami po celom svete. Vďaka tomu funguje v ich priestoroch unikátna Knižnica karpatorusinistiky, ktorej základom je bohatý fond publikácií z rôznych oblastí a odborov karpatorusinistiky z celého sveta. Značne populárnou je medzinárodná letná škola rusínskeho jazyka a kultúry *Studium Carpatho-Ruthenorum*, ktorá je organizovaná v júni pre domácich a zahraničných záujemcov o získanie a prehĺbenie jazykových kompetencií z rusínskeho spisovného jazyka, vedomostí z histórie, literatúry, etnografie a kultúry karpatských Rusínov. Prebiehajú prednášky a praktické cvičenia rusínskeho jazyka, výlety do okolia i workshopy, napríklad vo varení tradičných pirohov (Wietoszewova, 2022).

3.4.5 Rusínsky jazyk v médiách

Hlavnou úlohou médií v súvislosti s etnickými menšinami je zvýšenie prítomnosti a dosiahnuteľnosti menšinového jazyka v spoločnosti. Na Slovensku je právo používania jazyka národnostných menšín vo verejno-právnom styku zaručené v znení niekoľkých zákonov. V prípade médií, je to zákon č. 532/2010 Z. z. (Zákon o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov). V ňom je, okrem iného, vyhradené právo na „*vysielanie obsahovo a regionálne vyvážených programov v jazykoch národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky v časovom rozsahu zodpovedajúcom národnostnému a etnickému zloženiu obyvateľstva Slovenskej republiky*“ a tiež právo na „*vysielanie najmenej štyroch rozhlasových programových služieb, z ktorých jedna je určená na vysielanie obsahovo a regionálne vyvážených programov v jazykoch národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky.*“ Otázne je však aplikovanie tohto zákona v praxi, v našom prípade so zreteľom na rusínsku menšinu na Slovensku (Zákony pre ľudí, 2010a).

Od 1. septembra 2003 sídlom Národnostno-etnického vysielania (NEV), a teda aj rusínskeho vysielacieho tímu, je štúdio Slovenského Rozhlasu v Košiciach. Dovtedy sídlilo v Prešove. V rámci tohto kolektívu momentálne pracujú na rusínskom vysielaní štyria

redaktori. Rozhlas disponuje rozsiahlym archívom nahrávok hudobných i speváckych telies, ktoré zozbieral a uchoval v priebehu rokov (Rádio Patria, 2022).

V súčasnosti Slovenský Rozhlas vysiela Národnostno-etnické vysielanie pre rusínsku menšinu v rusínskom jazyku na 5. okruhu, na Rádiu Patria, v rozsahu 14 hodín programu týždenne. Vysielanie je zamerané na všetky vekové kategórie poslucháčov. V pracovných dňoch sa viac sústreďuje na spravodajstvo a aktuálnu publicistiku, počas víkendov prevažujú publicistické a umelecko-slovné relácie. Publicistické relácie pre rusínsku menšinu sú vysielané pravidelne hlavne v stredu a v sobotu podvečer. V stredu sa striedajú relácie *Beseda NEV*, ktorá vysiela rozhovory s rôznymi osobnosťami kultúrneho a spoločenského života Rusínov, *Zvony nad krajinou – NEV*, v ktorej sú predstavené rusínske lokality a život v nich, a relácia *Tu je to miesto/ Tam u nás*, mapuje kultúrne, historické a prírodné pamiatky severovýchodného Slovenska. Sobota patrí hlavne hudobnému vysielaniu. Okrem relácie *Hudobné pozdravy* jubilantom, ktorá všeobecne patrí medzi stálice rozhlasového vysielania, je to *Hitparáda – NEV*, ktorá predstavuje rebríček najpopulárnejších rusínskych/ukrajinských piesní podľa hlasovania poslucháčov, ďalej *Hudba národností*, čo je hudobná polhodinka predstavujúca hudbu menšín žijúcich na Slovensku, a relácia *My, Rusíni*, ktorá sa venuje histórii Rusínov a všetkým aspektom rozvoja identity. Osobitou je relácia *Muzika etnika* vysielaná raz mesačne, ktorá popularizuje hudbu rôznych etník a národov z celého sveta a v rubrike „Tak spivaly“ vyberá nahrávky rusínskym piesní z archívneho fondu RTVS. Redakčne túto reláciu pripravuje redaktor a spevák Štefan Štec. Okrem toho, raz mesačne štúdio na celoslovenskom okruhu vysiela 30-minútový *Rusínsky národnostný magazín*, t. j. publicistický program, ktorý monitoruje život rusínskej národnostnej menšiny za uplynulý mesiac. Zastúpené je aj náboženské vysielanie pre príslušníkov pravoslávneho aj gréckokatolíckeho vierovyznania, predovšetkým pravidelná svätá Liturgia v nedeľu dopoludnia (Rádio Patria, 2022).

Pravidelné televízne vysielanie je oproti rozhlasovému o čosi skromnejšie. Gro národnostného vysielania je vysielané v rámci programu kanálu RTVS – Dvojka. V súlade so nedávno schválenou Konceptiou národnostného vysielania by malo dôjsť k jeho rozšíreniu s tým, že by mali pribudnúť aj nové formáty programov. Minulý rok došlo k zdvojnásobeniu času pre blok národnostného vysielania. Nielen pre rusínsku menšinu to bol veľký úspech. V tomto roku by k tomu mala pre Rusínov pribudnúť diskusná relácia, ktorá bude podobná tým v maďarskom a rómskom jazyku. Celkovo si RTVS predsavzala prispôsobiť množstvo národnostného vysielania výsledkom posledného sčítania obyvateľstva (E-rusynFORUM, 2021). Až čas ukáže, aký to bude mať dopad na záujem o vysielanie pre Rusínov na Slovensku.

Osobitosťou je internetové rádio *Rusyn.fm*, ktoré je momentálne jediné rádio na Slovensku, ktoré nepretržite vysiela v rusínskom jazyku. Úzko spolupracuje so sesterským rádiom poľských Rusínov *Lem.fm*. Rádio začalo vysielať 3. decembra 2012 z Bratislavy. Vzniklo pod hlavičkou organizácie *molody.Rusyny*. Hlavným cieľom rusyn FM je šíriť osvetu medzi Rusínmi a prebudiť v nich záujem o vlastnú kultúru i jazyk. Väčšinu ich vysielať tvorí hudba, ku príkladu *Rusyňska hitparada*, no pravidelne vysielať aj autorské relácie, napríklad *Z molodyma na pekači*, v ktorej každý týždeň predstavujú nejakého mladého človeka z rusínskeho prostredia, alebo relácia *Našý sela*, v ktorej pravidelne predstavujú dediny zo severovýchodu Slovenska a ich špecifiká (Rusyn.fm, 2016).

Významnú úlohu v súvislosti s používaním rusínskeho jazyka v médiách má *Memoriál Silvie Zelinkovej*. Ide o súťaž pre deti a mládež do 15 rokov v novinárskej tvorbe v rusínskom jazyku. V roku 2022 sa uskutočnil 3. ročník súťaže. V tomto ročníku sa doň zapojili školy z Medzilaboriec, Svidníka a Klenovej. Jeho cieľom je jednak uctiť si pamiatku bývalej redaktorky rusínskeho vysielať NEV Silvie Zelinkovej a zároveň rozvíjať mediálnu gramotnosť detí, vychovávať novú generáciu novinárov a prehĺbiť záujem mládeže o život vo vlastnom regióne (Rádio Patria, 2022).

Rusíni a ich životný priestor padli do oka nielen bádateľom a akademikom, ale mnohokrát aj filmárom. Doteraz sa ešte nikto nepodujal natočiť film po rusínsky na umeleckej báze. Prevažujú skôr dokumentárne filmy a portréty. Jedným z posledných je dielo slovenského dokumentaristu Pavla Pekarčíka *Návod na prežitie – Rusíni* z roku 2020. Premiéru na televíznej Dvojke mal 7. januára 2021. V roku 2022 bol uvedený v rámci programu Rusínskeho festivalu vo Svidníku (Rusínsky festival, 2013).

3.4.6 Kultúrna činnosť a kultúrne zariadenia Rusínov

Kultúrna činnosť je základnou osvetovou aktivitou Rusínov na Slovensku. Dôležitú úlohu pri organizovaní kultúrneho života zohráva *Fond na podporu kultúry národnostných menšín*. Bol zriadený zákonom č. 138/2017 Z. z. (Zákon o Fonde na podporu kultúry národnostných menšín a o zmene a doplnení niektorých zákonov). Jeho poslaním je podporovať a stimulovať kultúru národnostných menšín v oblasti kultúrnych a vedeckých aktivít národnostných menšín. Od roku 2018 poskytuje finančnú podporu ekvivalentne všetkým národnostným menšinám na Slovensku. Jeho predchodcom bol program Ministerstva kultúry SR „Kultúra národnostných menšín“. Každoročne vyhlasuje aspoň dve výzvy na predkladanie

žiadostí o dotácie alebo štipendiá. Z tohto fondu je pravidelne podporená aj väčšina z projektov a aktivít uvedených v predchádzajúcich častiach podkapitoly (KULT MINOR, 2022).

Počet projektov, ktorý bol od začiatku vzniku Fondu podporený, svedčí o rôznorodosti osvetových aktivít Rusínov na Slovensku. Mnohé kultúrne aktivity a podujatia vznikli ešte pred zriadením tohto fondu a väčšina z nich je dodnes organizovaná. Do úvahy je tiež potrebné brať i nezhody medzi predstaviteľmi rusínskej a ukrajinskej orientácie, ktoré prebiehajú predovšetkým na kultúrnej úrovni. S ohľadom na tieto fakty i zrealizovaný rozsah výskumu pre potreby tejto práce, je v tejto časti podkapitoly predstavený len zlomok kultúrnych podujatí s hudobným obsahom, ktoré sú organizované zástupcami oboch menovaných strán.

Rusínsky festival vo Svidníku je každoročne organizovaný Okresnou organizáciou Rusínskej obrody vo Svidníku od roku 2013. Ide o týždňový festival, ktorý spravidla prebieha posledný májový týždeň (okrem rokov 2020 a 2021). Súčasťou programu podujatia sú výstavy umeleckých diel, premietanie filmov, besedy, vystúpenia hudobných skupín, tanečných, speváckych a divadelných súborov. Festival si kladie za cieľ prezentovať zvyky, kultúru a jazyk Rusínov na celoštátnej úrovni a tiež podporovať vzájomnú toleranciu a rešpekt, spoluprácu a inšpiráciu medzi Rusínmi a ďalšími etnikami. Preto sú pravidelne pozývané aj kolektívy reprezentujúce iné národnostné menšiny na Slovensku i v zahraničí. Do programu festivalu bol pred tromi rokmi zaradený i projekt ORFEUS - hudobná prehliadka autorskej rusínskej hudby. Hlavným cieľom prehliadky je vytvoriť základy pre vznik rusínskej populárnej hudby v štýloch disco, rap, hip-hop, funky, techno, house atď., ponúknuť alternatívu k folklórnej hudbe, a tým prispieť k vzniku absentujúcich žánrov v rusínskej hudobnej kultúre. Podľa propozícií sa môžu prihlásiť všetky vekové kategórie od detí MŠ po spevákov, speváčky a hudobné skupiny nad 18 rokov zo Slovenska i zahraničia s 1 alebo 2 piesňami v rusínskom jazyku. Celkovo je festival postavený na filozofii prezentovania širokej škály rusínskej kultúry, aby oslovil i nerusínsku verejnosť (Rusínsky festival, 2013).

Obrázok č. 7: Vystúpenie folklórneho súboru PULS na Rusinskom festivale v roku 2022 (foto autorky)

Prvým podujatím, ktoré zorganizovala Okresná organizácia ROS vo Svidníku bol *Betlehemský večer* (po rusínsky Віфлеємський вечір/ Viflejemskij večur). Prvýkrát bol organizovaný v decembri 1993. Prvotným úmyslom bolo vytvorenie kultúrneho programu, v ktorom by sa kompletne využíval iba rusínsky jazyk – pri speve i konferovaní, zoznámiť mládež s koledami, piesňami a vianočnými zvykmi Rusínov a prepojiť ich tak so znalosťami staršej generácie. V súčasnosti sú medzi približne 200 účinkujúcimi deti z materských a základných škôl, sólisti a spevácke skupiny z mesta i širšieho okolia. Koncert je vysoko navštevovanou udalosťou, čoho dôkazom je pripravovaný jubilejný 30. ročník (Stronček, 2010).

Stálicou svidníckeho leta sú *Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska*, ktoré každoročne organizuje Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenska. Prvý ročník sa uskutočnil v roku 1954 v Medzilaborciach, no ďalší už vo Svidníku. Pred rokom 1989 slávnosti prebiehali pod záštitou Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich. Na území Slovenska ide o najstarší festival prezentujúci kultúru národnostnej menšiny. Prebieha spravidla počas víkendu na prelome júla a augusta. Väčšinu programu tvorí prezentovanie hudobného folklóru domácich i zahraničných kolektívov, no jeho súčasťou je i beseda so spisovateľmi či večerná zábava.

V nedeľu dopoludnia sa obvykle slúži aj svätá liturgia v drevenom chráme sv. Paraskievy v areáli Múzea ukrajinskej kultúry SNM (ZRUSR, 2021).

Obrázok č. 8: Vystúpenie časti folklórnej skupiny Poľana Jarabina na Slávnostiach kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska v roku 2021 (foto autorky)

Rusínska vatra v Malom Lipníku (okres Stará Ľubovňa) je festival organizovaný OZ molody.Rusyny od roku 2010. Je to dvojdňové podujatie organizované počas jedného letného víkendu. Ide o „sesterské“ podujatie *Lemkovskej vetry* v poľskej Ždnyi. Spočiatku boli medzi vystupujúcimi hlavne kolektívy z regiónu Zamaguria. Postupom rokov prichádzali aj účinkujúci z celého regiónu Rusínov. Súčasťou programu sú hudobné vystúpenia, prednáška a beseda aj škola tanca. Vyvrcholením celého programu je pálenie vetry a ľudová zábava. Hoci ide o relatívne mladé podujatie, organizátori majú ambíciu vytvoriť z festivalu tradičnú súčasť leta na Zamagurí (Molody Rusyny, 2022).

Medzi letné podujatia na severovýchode Slovenska patril aj *Mikovský festival rusínskej kultúry* na počesť Andyho Warhola v obci Miková, v okres Stropkov. Hlavnými organizátormi boli rusínski aktivisti a Andyho obdivovatelia Michal Zavacký a Jozef Keselica. Pôvodne jednodňová akcia sa rozrástla na program na celý víkend s účinkujúcimi z regiónu i zahraničia. Nateraz posledný 28. ročník sa konal v lete roku 2019. Vzhľadom k tomu, že obaja hlavní organizátori predčasne zomreli, je budúcnosť festivalu otázna (Obec Miková, 2022).

Menšie festivaly prezentujúce rusínsku kultúru sú organizované v obciach v celom severovýchodnom regióne. Niektoré z nich majú dlhoročnú tradíciu, ako Folklórny festival "Ruňanská Vatra" v Runine, či Festival ľudovej kultúry "Poznávaj a uchovávaj tradície svojich predkov" v Jarabine, iné majú za sebou ešte len prvé ročníky, ako napríklad Festival rusínskej kultúry v Uličí (hlavnou organizátorkou je Dominika Novotná, populárna rusínska speváčka), či Festival rusínskeho a šarišského folklóru v Kružlove. Zohrávajú úlohu v udržiavaní lokálneho charakteru folklóru a často sú jediným kultúrnym podujatím, ktoré obce dokážu pre svojich občanov zorganizovať (KULT MINOR, 2022).

V rámci kultúrnych podujatí sú organizované aj celoslovenské spevácke súťaže folklórnych piesní. A opäť má každá strana, takpovediac, svoju – ZRUS dlhoročne organizuje *Makovickú strunu* a ROS organizuje *Spevy môjho rodu*. Makovická struna je organizovaná od roku 1972 s finálnou prehliadkou vždy v Bardejove. Spevy môjho rodu sú organizované od roku 2001 a koncerty laureátov sú striedavo organizované v mestách Miestnych organizácií ROS. Obe prehliadky si kladú za cieľ vyhľadávať a vychovávať mladých i starších spevákov folklórnych piesní, ktorí by udržiavali tradíciu a popularizovali rusínsky (prípadne ukrajinský) hudobný folklór na Slovensku (Mušinka, 2005).

Dve vskutku unikátne projekty spája jeden človek – operný spevák Igor Kucer zo Svidníka. Prvým je projekt *Piesne mojej matky Júlie*, ktorého iniciátorom bol Michal Bycko, riaditeľ Múzea Andyho Warhola v Medzilaborciach, a producent Vladimír Kucer, Igorov brat. Ide o modernejšie spracovanie rusínskych ľudových piesní z obce Miková, ktoré v 70. rokoch minulého storočia nahrála na LP platňu matka Andyho Warhola, Júlia. Túto platňu potom Andy poslal na Slovensko ako dar svojim krajanom. Tento projekt mal pozitívny ohlas aj medzi Rusínmi v USA. Ako je všeobecne známe, Andy sa k svojim rusínskym koreňom hrdo hlásil. A hoci nápad nebol zameraný iba na osvetu rusínstva, bol to krok vpred v popularizácii rusínskej kultúry. Druhým projektom sú *Podbeskydské ľudové balady*. Pôvodne ide o rozsiahlu zbierku balád východného Slovenska zo 60. a 70. rokov 20. storočia od významného ukrajinského etnografa a lingvistu Oresta Zilynského. Zbierka však zostala v rukopisnej podobe až do roku 2018, kedy ju v Prešove v knižnej podobe vydalo *OZ Šušľavá mušľa*. Neskôr dostal Igor opäť ponuku na ich moderné zhudobnenie. Projekt bol zavŕšený niekoľkými koncertmi na východnom Slovensku a vydaním CD albumu *Podbeskydské balady* na jar roku 2022 (E-rusynFORUM, 2022b).

Občianske združenie Šušľavá mušľa je tiež zriaďovateľom umeleckého centra *Divadlo VIOLA* v Prešove. Centrum vedie hudobná pedagogička Tatiana Pirníková. Divadlo pripravuje

vlastné divadelné inscenácie a umelecké programy pre dospelých i pre deti a školy a venuje sa neformálnemu vzdelávaniu a výskumu v oblasti umeleckej kultúry. Spolupracujú s profesionálnymi režisérmi, scénografmi a hudobníkmi. V rámci svojho programu “Križovatky kultúr”, ktorý sa zameriava na fenomén multikulturality na východnom Slovensku, sa zameriava na spracovanie dejín umenia a tvorby významných osobností etník a národností z domova i zahraničia. Dejinám a umeleckej kultúre Rusínov venujú vo VIOLE osobitú pozornosť. Pripravujú vlastné autorské programy, ktoré približujú kontexty kultúry daného regiónu i témy, ktoré sú verejnosti menej známe alebo národnostne podmienené. Organizujú umelecko-vzdelávacie programy, koncerty rusínskych interpretov, podujatia s témou folklórnych tradícií a iné. K posledným projektom patrí inscenácia “Udri pastiera”, ktorá predstavuje fragmenty zo života blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča na motívy románu Vincenta Šikulu, či program o spomínaných baladách s názvom “Plače duša pid Beskydom...” (Divadlo Viola, 2022).

Hudobná kultúrna Rusínov sa rozvíja aj v mestách mimo domovský región. Dôkazom je *Rusínska zábava*, *Rusnakovica* a *Rusínsky Silvester* v Košiciach a Bratislave, ktoré organizuje OZ molody.Rusyny. Prvé dve menované podujatia sú dvakrát ročne, raz na jar a raz na jeseň. V Bratislave je organizovaná od jari 2008 a v Košiciach od jesene 2009. Silvestrom si pripomínajú tradíciu slávania kalendárnych obyčajov podľa "juliánskeho" kalendára. Zámerom týchto akcií je spájať rusínsku mládež v mestách prostredníctvom nadviazania na tradičné zábavy predkov na vidieku. Celkovo sa tieto podujatia tešia veľkej popularite a vysokej návštevnosti (Molody Rusyny, 2022).

Najdôležitejším dňom pre Rusínov je 12. jún, kedy oslavujú Deň Rusínov na Slovensku. Každoročne prebiehajú celoslovenské oslavy s rôznorodým kultúrnym programom v mestách a dedinách po celom Slovensku. Organizujú ich občianske združenia Rusínov v spolupráci s miestnymi samosprávami a s podporu Splnomocnenca vlády SR pre národnostné menšiny.

3.4.7 Rusínsky jazyk v náboženskom živote

Asimilácia a poslovenčovanie sa v súčasnosti nevyhýba ani cirkevnému prostrediu. A pritom konfesiónálna sféra používania jazyka sa berie za jednu z kľúčových pre posilnenie etnického vedomia a rastu kultúrneho života etnika. Často sa stáva, že okrem povinných častí v cirkevno-slovanskom jazyku, kňaz hovorí po slovensky. Uvedomujúc si tieto skutočnosti, snažia sa rusínski aktivisti o zmenu aj v tejto oblasti. O potrebe používania zrozumiteľného, teda materinského, jazyka Rusínov v pastoračnej praxi sa začalo diskutovať ešte pred

kodifikáciou rusínskeho jazyka. Iniciátorom bola Gréckokatolícka cirkev na Slovensku, ktorá vtedy podnikala prvé kroky vo vydávaní a prekladaní cirkevnej literatúry. Agilnou inštitúciou v týchto činnostiach je *Spolok sv. Jána Krstiteľa (Obščestvo sv. Joana Krestítel'a)*, ktorý bol obnovený v roku 2003²⁷. Obhájenie používania rusínskeho jazyka v náboženskom živote veriacich Rusínov, jeho povýšenie na jazyk liturgický a udržiavanie zvykov a tradícií je hlavnou filozofiou aktivít spolku. Vydávajú knihy, kalendáre a modlitebníky v rusínskom jazyku a tiež gréckokatolícky časopis *Artos*, ktorý vychádza 4-krát ročne. Okrem postupného prekladu Biblie do rusínskeho jazyka, ktorý je prioritou, je dôležitým počínom aj vydanie spevníka „Duchovný pisňi“ z roku 2009 od rusínskeho aktivistu, básnika a prekladateľa bohoslužobných textov Jozefa Kudzeja z Ňagova. Spevník obsahuje približne 50 autorských piesní a v súčasnosti je jediným dielom duchovných piesní v rusínskom spisovnom jazyku. Dôvod týchto aktivít je prostý - požiadavka rusínskych veriacich gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi, aby sa aj v cerkvách mohli modliť vo svojom materinskom jazyku (Krajňák, 2008).

V rámci programu Rusínskeho festivalu v roku 2021 bola v posledný deň, v nedeľu, v chráme v skanzene Múzea ukrajinskej kultúry SNM vo Svidníku odslúžená Liturgia sv. Jána Zlatoústeho, po prvýkrát s rusínskymi časťami. Súbežne s ním prebieha aj *Festival viery*, v ktorého programe sú okrem svätej liturgie, aj besedy, prednášky a koncerty podporujúce dialóg medzi pravoslávnu, gréckokatolíckou a rímskokatolíckou cirkvou na Slovensku.

²⁷ Predchodcu založil v roku 1862 Alexander Duchnovič s ďalšími obroditeľmi. Spolok však bol činný len 12 rokov.

4 Výskum

4.1 História výskumov Rusínov a Ukrajincov na východnom Slovensku

Východné Slovensko, presnejšie jeho severovýchodný región, nie je pre výskumníkov a bádateľov žiadnou neznámou oblasťou. Profesionálne i laické výskumy rôznych odvetví spoločenských vied sa tu dokázateľne uskutočňovali prinajmenšom už od 19. storočia. V mnohých prípadoch ide o výskumy s interdisciplinárnym presahom (Vašíček, 2020). Vedná disciplína, ktorá sa venuje výskumu života Rusínov v Karpatoch, sa nazýva *karpatorusnistika* (Wietoszewova, 2022). Tento priestor študujú vedci z rôznych krajín sveta, no hlavne z tých, kde boli a sú Rusíni usadení – Slovensko, Ukrajina, Poľsko, Maďarsko, Česko, Srbsko a Chorvátsko, USA a Kanada. Ako existuje spor na politickej úrovni, popísaný v kapitole o histórii, tak jestvuje aj na vedeckom poli nesúlady v chápaní rusínskej etnickej identity. Prevažná časť bádateľov v súčasnosti pokladá Rusínov za samostatný národ, ktorý sa delí na samostatné etnografické skupiny (Lemkovia, Bojkovia, Huculi). Na druhej strane sú vedci, hlavne z východnej polovice Európy, ktorí považujú Rusínov za podskupinu (subetnos) ukrajinského národa. V nasledujúcej časti kapitoly sú stručne popísané výskumy etnografického, lingvistického (presnejšie dialektologického), a historického charakteru a ich vedúce osobnosti. Výber najrelevantnejších publikácií je použitý a citovaný v tejto práci.

4.1.1 Etnologický a folkloristický výskum

Keď sa začalo s výskumom ľudovej kultúry Rusínov v 19. storočí, učenci ju skúmali v celej jej šírke – jazyk a dialekty, literárne útvary, piesne, zvyky a tradície, duchovná kultúra. Zo začiatku šlo o zberateľskú a záznamovú činnosť. Takémuto výskumu sa venovali hlavne predstavitelia národného obrodzenia, ako *Alexander Duchnovič* či *Alexander Pavlovič*. Život karpatských Rusínov neostal nepovšimnutý aj pre také mená ako Ľudovít Štúr, Ján Kollár, či Pavol Jozef Šafárik. Z poľskej strany nesmieme vynechať etnografa a otca stredoeurópskej etnomuzikológie Oskara Kolberga (slovanská folkloristika). Už vtedy sa začala formovať aj folkloristika ako vedný odbor. Najrozsiahlejšie a najpodrobnejšie sú niekoľkozväzkové diela *Yakiva Holovackého* a *Volodymyra Hnaťuka* (Mušinka, 1965; 2004; Šišková, 2005).

Záujem pretrval, ba sa ešte zvýšil, aj po pripojení Podkarpatskej Rusi k prvej Československej republike. Pre väčšinu obyvateľov západnej časti republiky bol tento región a

Rusíni malá-veľká neznáma. Jan Húsek, Vojtěch Suk, či Lubor Niederle je len malý výpočet českých etnológov a antropológov, ktorí sa zaujímali o osudy tunajších obyvateľov. Čerpať však možno i z nevedeckých diel ľudí, ktorí boli na okrajové časti východného Slovenska a Podkarpatskú Rus vyslaní v rámci svojej profesie. Aj naďalej sa rozvíjala činnosť hudobnej folkloristiky. Najaktívnejším zberateľom piesní bol etnograf a muzikológ *Filaret Kollesa*. Na etnografickom výskume Podkarpatskej Rusi sa už od polovice 20. rokov 20. storočia významnou mierou podieľal Karol Plicka, v tej dobe významný etnograf Matice Slovenskej (Mušinka, 1965; Šišková, 2005).

Hoci oficiálne rusínska národnosť medzi rokmi 1952 a 1989 z politickej perspektívy neexistovala, z éry sovietskej folkloristiky vzišla minimálne jedna dobrá vec. Vzhľadom na to, že sa podporoval výskum aj hudobného folklóru, bolo počas druhej polovice 20. storočia zozbierané a zaznamenané najväčšie množstvo ľudových piesní, región Rusínov nevyvímajúc. Všeobecne sa tak prehĺbil záujem o Rusínov (vtedy nazývaných Ukrajincov) a folklór ako taký. K prvým významným folkloristom patria Orest Zilynskij a Volodymyr Hošovskij, ktorý patrí k zakladateľom hudobnej slavistiky. Najvýznamnejší príspevkom k etnomuzikológii tohto regiónu je trojzväzkové dielo „Ukrajinski narodni pisni Schidnoji Slovaččyny“ Juraja Kostúka (1958), Juraja Cimboru (1963) a Andreja Dulebu (1978). Väčšina odborných textov v danom období vychádzala od pracovníkov vtedajšieho Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku, ktoré pravidelne vydávalo *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry*. Dodnes vyšlo 28 zväzkov, posledný v roku 2016, pričom takmer každý obsahuje časti venujúce sa dejinám, jazykovede, literárnej vede, etnografii a folkloristike. Výskumu ľudových zvykov a mytológie sa venovali a venujú manželia Nad'a a Jozef Varcholovci, Michal Šmajda sa venoval výskumu ľudových zvykov a rôznych folkloristických žánrov (v roku 1993 vydal najväčšiu zbierku uspávaniek na svete – 599 textov) (Mušinka, 2004; Šišková, 2005).

Počas tohto obdobia bolo na severovýchode Slovenska zorganizovaných niekoľko dlhodobých aj krátkodobých výskumov, zväčša počas letných mesiacov. Podieľali sa na nich akademickí pracovníci Etnografického ústav AV a vyučujúci a študenti Katedry Etnológie FiF UK v Bratislave. Z nich môžeme spomenúť etnografov *Jána Botíka*, *Jána Podoláka* či *Jána Lazorika*. Jeden z najrozsiahlejších je záchranný výskum zátopovej oblasti na hornom toku rieky Cirochy, tzv. Starinskej doliny, pred výstavbou vodnej nádrže Starina. Spolupracovala na ňom Akadémia vied aj Múzeum. Počas rokov 1974-1976 boli zachytené všetky aspekty spôsobu života, hmotnej aj nehmotnej kultúry obyvateľov zo 7 dedín²⁸, ležiacich pôvodne

²⁸ Dara, Ostrožnica, Ruské, Smolník, Starina, Veľká Poľana, Zvala

medzi terajšou hrádzou vodnej nádrže Starina a hrebeňom Karpát. Pre širokú odbornú a čitateľskú verejnosť boli informácie z výskumu spracované formou monografie *Horná Cirocha*²⁹ (Botíková, 2015).

Najvýznamnejšími pracovníkmi a folkloristami Múzea sú *Mikuláš Mušinka* a *Michal Hirjak*. Štúdium nehmotnej kultúry Rusínov je pozoruhodné celoživotné dielo oboch odborníkov. Bibliografie všetkých vedeckých publikácií, od článkov po monografie, každého z nich by mohli byť obsahom osobitných monografií. M. Hirjak sa venoval zbieraniu a spracovaniu zvykoslovia, hudobného, slovného etnografického materiálu Rusínov a spracovaniu personálnych monografií speváčok zo severovýchodu Slovenska. K Hirjakovým najvýznamnejším dielam patrí monografia *Poetyka ukrajinských narodných lyričných píseň Schidnojo Slovaččyny* (1989), zbierka *Spivanky Anny Macibovej* (1992) a dvojzväzková *Bibliografija narodnych spivanok i narodnoj poeziji Rusíniv vychodného Sloveňska* (1994, 2007). M. Mušinka sa venuje výskumu hudobného folklóru, spracovávaníu bibliografie iných, hlavne ukrajinských, etnografov a okrajovo i problematike etnicity a národnostnej identity. Z Mušinkových diel vyberáme: *Rusíni-Ukrajinci - jedna národnosť: K seriálu článkov Rusíni - ohrozená menšina. Príloha novín Nove žytt'a č. 31-32* (1997), *Hlasy predkov: zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z archívu Ivana Paňkevyča (1929, 1935)* (2002), *Volodymyr Hnaťuk: práce o Volodymyru Hnaťukovi* (2020). Kým Michal Hirjak zomrel v úctyhodnom veku v roku 2007, Mikuláš Mušinka je aj vo vysokom veku stále vedecky aktívny (Mušinka, 2004). O nič menej významným je muzikant, etnograf a hudobný folklorista *Ivan Čižmár*, ktorý žije a pracuje celý život vo Svidníku a okolí. Ako člen hudobných zoskupení hral po celom regióne, kde zároveň ako etnograf zbieral a zaznamenával ľudové piesne, zvyky a tradície. Hoci ako kultúrny pracovník vydával publikácie už skôr, najviac publikačne činný sa stal až na dôchodku. K najrozsiahlejším publikáciám patria: *Ľudová svadba Rusínov východného Slovenska* (2006), *Koledy Rusínov, Rusnakoch, Lemkov* (2014) a *Ľudové piesne Rusínov, ktoré som pozbieral, hral a spieval* (2022).

V súčasnosti sa etnologickému a antropologickému výskumu venujú pracovníci Múzea ukrajinskej kultúry SNM vo Svidníku, Múzea rusínskej kultúry SNM v Prešove, aj Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave.

²⁹ Ján Podolák a kol., Košice 1985

4.1.2 Lingvistický výskum

Dialektologický výskum juhokarpatských nárečí trvá už viac ako storočie. Priamo či nepriamo upozorňovali na nárečia vo svojich prácach hlavne domáci historici a folkloristi už počas 19. storočia. K prvým čisto lingvistickým štúdiám patrí práca nórskeho slavistu Olafa Brocha, ktorý medzi prvými študoval nárečie obce Ubl'a. Lingvistickému výskumu nárečí na Spiši a Hornom Zemplíne sa venoval aj spisovateľ a etnograf Volodymyr Hnat'uk (Čižmárová, 2014; Vašíček, 2020).

Ďalší rozmach výskumu prebiehal počas medzivojnového obdobia. Rozsiahly terénny výskumu na Podkarpatskej Rusi, východnom Slovensku a v Rumunsku robil dialektológ profesor *Ivan Paňkevyc̣h*. Pôsobil na Slovanskom ústave ČAV, kde spracovával dialektologické zápisy z viac než 500 rusínskych dedín zo svojho výskumu i predchádzajúcich prác. Svojím rozsahom je dodnes hlavným a neprekonaným zdrojom informácií pre lingvistov. Zbieral tiež materiál pre slovník ukrajinských juhokarpatských nárečí, ktorý na sklonku jeho života obsahoval viac ako 119 000 lexikálnych záznamov. Slovník sa mu však nikdy nepodarilo dokončiť a vydať, rovnako ani jeho žiakom. V súčasnosti je tento materiál spracovávaný pracovníkmi Slovanského ústavu AV ČR do podoby elektronickej lexikálnej databázy. Paňkevyc̣h počas svojich výskumov zbieral a zaznamenával aj ľudovú kultúru: rozprávky, povesti, legendy či anekdoty. Je na mieste podotknúť, že ako jeden z prvých pracoval s fonografom. Najdôležitejšie súbory nahrávok z tohto obdobia vznikli v roku 1929 pre akademické účely a v roku 1935 pre Československý rozhlas (Mušínska, 2002; Šišková, 2009b; Vašíček, 2020).

Po druhej svetovej vojne sa vo výskume pokračovalo. Počas 50. a 60. rokov sa organizovali pravidelné výskumné expedície, ktoré viedol Paňkevyc̣h a už sa pri nich pracovalo s nahrávacou technikou. Expedícií sa zúčastnili aj jeho žiaci, z ktorých mnohí patria dodnes k popredným odborníkom, menovite *Oldřich Leška*, *Růžena Šišková* a *Mikuláš Mušínska*. Nahrávky sú spracovávané na Slovanskom ústave ešte aj v súčasnosti a z tohto materiálu vzišlo niekoľko významných publikácií. Spomenúť môžeme Leškovu monografiu z roku 1973 *Nářeči vesnice Ubly na východním Slovensku*, či publikácie Šiškovovej – s Mikulášom a Alexandrom Mušínskovcami *Ukrajinská nářečí: Výzkum a zvukové zápisy z let 1957-1967* z roku 2005, s Mikulášom Mušínskom a Jozefom Hrušovským *Vyprávění a písne Rusínů z východního Slovenska: Jihokarpatská ukrajinská nářečí v autentických záznamech* z roku 2009 a k nim *Diferenční slovník* z rovnakého roku. Výskumu rusínskych nárečí sa na Slovanskom ústave aj dnes venuje niekoľko pracovníkov, hlavne Michal Vašíček (Šišková, 2009a; Vašíček, 2020).

Vedúcou inštitúciou na Slovensku, ktorá sa zaoberá systematickým výskumom rusínskeho jazyka a dialektov v súčasnej dobe je Ústav Rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove na čele s *Annou Pliškovou*. Od roku 2009 pravidelne organizujú Vedecký seminár karpatorusinistiky, výsledkom ktorého sú každoročne vydávané vedecké zborníky *Studium Carpatho-Ruthenorum*. Anna Plišková spolupracovala aj pri kodifikácii rusínskeho jazyka a má za sebou desiatky publikácií a štúdií o rusínskom jazyku a jeho aplikácii v praktickom živote (Wietoszewova, 2022). V rámci Prešovskej univerzity prebieha výskum tiež na Inštitúte ukrajinistiky a Inštitúte stredoeurópskych štúdií.

Rusínske dialekty sú tiež študované v rámci širšieho kontextu tvorby dialektologických atlasov, ktorá prebieha na medzinárodnej úrovni. Medzinárodne uznávaným odborníkom a expertom na slovanské mikrojazzyky, medzi ktoré je zaradený aj karpatorusínsky, je rusko-estónsky lingvista *Alexander Duličenko*. Z regionálnych atlasov je kľúčovým atlas *Vasiľa Latty* z 50. rokov, no vydaný až 1991. Unikátny je v tom, že je v ňom spracovaný materiál z takmer všetkých rusínskych obcí na východnom Slovensku. Obdobné atlasy v niekoľkých zväzkoch vydala lingvistka *Zuzana Hanudel'ová* z SAV v rokoch 1981 až 2010 (Dudášová-Kriššáková, 2015; Vašíček, 2020).

4.1.3 Sociologický a historický výskum

Ako prvý sa pokúsil spísať históriu karpatských Rusínov učenec, polyhistor a dvorný radca cisárovnjej Márie Terézie *Adam František Kollár*. Prvé dielo bol elaborát *Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae*³⁰ z roku 1749, ktoré bolo zamerané na Rusínov vo vtedajšej Mukečevskej eparchii z konfesionalnej perspektívy. Druhé dielo z roku 1769 *De ortu, progressu et inclatu nationis Ruthenicae in Hungaria*³¹ malo viac dejepisno-etnologický charakter. Významnejším počinom historiografie je však dielo *Michala Lučkaja* šesťzväzková *Historia Carpatho-Ruthenorum*, ktorú spísal počas 40. rokov 19. storočia, no až do 2. polovice 20. storočia zostala len v rukopisnej podobe (Magocsi, 2016).

Paul Robert Magocsi je v súčasnosti azda najslávnejším Rusínom na svete. Je americkým profesorom histórie a politológie na University of Toronto (Kanada), kde je taktiež od roku 1980 predsedom katedry ukrajinských štúdií. Vo svojej výskumnej činnosti sa zaujíma o históriu nacionalizmu, predovšetkým medzi etnickými skupinami žijúcimi v pohraničných oblastiach, o slovanskú a východoeurópsku migráciu do USA, o históriu strednej a východnej

³⁰ orig. v latinčine, Homília pripomínajúca pôvod, vývoj a život Ruténov v Uhorsku

³¹ orig. v latinčine, O pôvode, rozšírení a osadení rusínskej národnosti v Uhorsku

Európy, so špecializáciou na históriu Ukrajiny a karpatských Rusínov, atď. Za svoj profesijný život publikoval viac ako 700 prác, z toho 39 knižných publikácií venujúcich sa hlavne problematike rusínstva a Zakarpatskej Ukrajiny. K najdôležitejším publikáciám patria: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848-1948* (1978), *Our people: Carpatho-Rusyns and their Descendants in North America* (1984, 2. ed. 1985, 3. ed. 1994, 4. ed. 2005), *A New Slavic Language Is Born: The Rusyn Literary Language of Slovakia* (1996), *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002, 2. ed. 2005), *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* (2015; v slovenskom preklade *Chrbtom k horám: Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*, 2016) (Kokaisl, 2020).

O nič menej významným historikom je historik *Ivan Pop* z podkarpatského Strabičova, ktorého výskumu obsahujú aj témy z kulturológie, politológie a estetiky. Bol a je nielen čínorodým výskumníkom, ale aj horlivým aktivistom a zástancom svojbytnosti Rusínov, hlavne sa ukrajinskej strane. Za svoje názory bol aj v niekdajšom ZSSR prenasledovaný. V 90. rokoch sa presťahoval do Česka, kde našiel vhodné prostredie na život a tvorbu. Z množstva jeho historiografických diel je hodno spomenúť spoluautorstvo s Magocsim na *Encyclopedia of Rusyn History and Culture* (2002, 2. ed. 2005), knihy *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech* (2005), *Podkarpatskaja Rus' – Karpats'ka Ukrajina – Kárpataljai terület – Zakarpats'ka Ukrajina (1938–1945)* (2008), *Malé dejiny Rusínov* (2010, 2. ed. 2020) (Kokaisl, 2020).

Na Slovensku je štúdium histórie Rusínov sústredené na východnom Slovensku. Už zosnulým odborníkom na dejiny Rusínov bol *Ludovít Haraksim*, ktorého publikácia *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867 z roku 1961* výrazne ovplyvnila vedeckú perspektívu na problematiku a ďalšie nasledovanie výskumu (Haraksim, 1961). Na Prešovskej univerzite v Prešove pôsobí historik *Peter Švorc*, ktorý sa zaoberá hlavne problematikou dejín Podkarpatskej Rusi v medzivojnovom období. Na Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach donedávna pôsobili historici *Stanislav Konečný* a *Marián Gajdoš*, ktorí sa venovali hlavne dejinám Rusínov a Ukrajincov na Slovensku a v strednej Európe od 19. storočia. V súčasnosti na Historickom ústave SAV pôsobí historik *Peter Šoltés*, ktorého výskumná činnosť je zameraná na sociálne a kultúrne dejiny Uhorska v 18. a 19. storočí v súvislosti s etnickými a konfesionálnymi stereotypmi (Šoltés, 2009).

Sociologickému výskumu Rusínov sa venuje aktivistka, sociologička a riaditeľka Múzea rusínskej kultúry *Luba Kráľová*. Podieľala sa tiež na realizácii projektu *Čemeric*. Z projektu a jej výskumu vzišla publikácia *Zisťovanie bariér sebareflexie vlastnej identity u Rusínov a ich*

súvis s (ne)uplatňovaním garantovaných ľudských práv na Slovensku (2015), v ktorej rozoberá súčasnú mieru asimilácie Rusínov na Slovensku.

4.2 Terénny výskum

Aby antropológ zachytil reálne dianie v spoločnosti a kultúre, je výskum v teréne nevyhnutný. Výnimkou nie je ani výskum k predkladanej diplomovej práci. V nasledujúcej časti kapitoly sú rozpísané všetky fázy a priebeh výskumu spolu s použitou metodológiou.

4.2.1 Prvá fáza: Príprava na výskum

4.2.1.1 Definovanie výskumnej hypotézy a skúmanej geografickej oblasti

Téma a obsah diplomovej práce vychádzajú zo seminárnej práce na tému „Rola hudby pri záchrane ohrozených jazykov“ k predmetu „Revitalizace jazyka a kultury etnických menšin“ vyučovaného na Ústave etnologie, Filozofickej fakulty, Univerzity Karlovy. V nej som sa po prvýkrát zoznámila s problematikou hudby v revitalizačných hnutiach ohrozených jazykov po celom svete. Z popisovaných prípadov som zvolila rusínsky jazyk. Hlavnými dôvodmi boli reálna možnosť výskumu v teréne, keďže geografická vzdialenosť či základná jazyková bariéra by mi výskum nekomplikovali, a môj osobný vzťah k danému regiónu.

Ako už z názvu práce vyplýva, ako skúmaný región bol zvolený pôvodný sídelný priestor Rusínov na Slovensku. Konkrétne ide do severovýchod Slovenska, teda primárne okresy Stará Ľubovňa, Prešov, Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina v Prešovskom kraji. Neskôr boli pridané aj ďalšie lokality, ako Košice a Bratislava, keďže v priebehu výskumu vysvitlo, že v súčasnosti sa mnoho aktivít deje aj tam.

4.2.1.2 Výber skúmaných aspektov

Vzhľadom na komplexnosť študovaného problému bolo mojím cieľom mať čo najširšiu študovanú vzorku ľudí (Gilman, 2019). Vo výskume som sa snažila osloviť rôzne skupiny ľudí, dostatočne pokrývajúce demografický, vekový, vzdelanostný, náboženský aj geografický rozsah miestneho obyvateľstva. Tiež som si vyhľadala a predbežne skontaktovala ľudí ako medzi angažovanými, tak aj medzi neangažovanými v týchto osvetových aktivitách. Osobitnou skupinou boli hudobníci a speváci pochádzajúci z rusínskeho prostredia. Rôznorodosť uhlov pohľadu na daný problém poskytuje väčšiu mieru objektivity a možnosti komplexnejšie analyzovať a interpretovať výsledky bádania v diplomovej práci.

Počas prípravy bolo vytipovaných niekoľko nosných kultúrnych akcií v celom regióne, kde som očakávala najväčšiu účasť, a tým pádom aj najväčší dosah na laickú verejnosť. V tomto bode výskum značne komplikovala epidemiologická situácia, ktorá sa menila zo dňa na deň, a tak bolo náročné predvídať, ktoré z týchto aktivít sa reálne uskutočnia.

4.2.1.3 Teoretická a materiálna príprava

Výskumu v teréne predchádzala teoretická príprava (Gilman, 2019). Išlo hlavne o štúdium knižných publikácií a vedeckých článkov a príspevkov, ktoré sa venujú problematike rusínskeho jazyka, etnografie Rusínov, histórie regiónu, historickému prehľadu výskumov v tomto regióne. Samozrejme som mala na zreteli aj prehľadové zdroje, ktoré sa venujú vzťahu jazyka a hudby nielen v kontexte minoritných, poprípade ohrozených jazykov. Základnými publikáciami pre mňa sú publikácie z oblasti lingvistickej antropológie a etnomuzikológie, na odporúčanie vedúceho diplomovej práce. Kľúčové publikácie sú uvedené v nasledujúcej časti kapitoly o histórii výskumov Rusínov.

V rámci teoretickej prípravy a štúdia dostupnej literatúry som absolvovala 2-mesačný pobyt na Ústave rusínskeho jazyka a literatúry Prešovskej univerzity v Prešove. Výskumný pobyt bol podporený štipendiom z grantového programu Fondu mobility Univerzity Karlovej. Ako je v texte ďalej rozpísané, ústav je jeden z troch samostatných akademických pracovísk na svete zaoberajúcich sa problematikou Rusínov. Ich knižničná zbierka je v tomto ohľade jedinečná. Počas pobytu som sa zúčastnila aj niekoľkých prednášok, ktoré tematicky súviseli s problematikou tejto práce, kvôli rozšíreniu znalostí takpovediac in medias res.

V rámci materiálnej prípravy (Gilman, 2019) som si zabezpečila diktafón na nahrávanie rozhovorov, hudobných ukážok aj terénnych poznámok. Tiež som si zaobstarala motorové vozidlo, ktoré bolo užitočné jednak na transport vybavenia, jednak na presun medzi lokalitami, keďže v danej lokalite nie je dostatočne hustá sieť verejnej dopravy. Terénny denník, mobil s fotoaparátom a počítač patrili k základnej výbave počas výskumu.

4.2.2 Druhá fáza: Priebeh samotného výskumu

4.2.2.1 Kedy, kde a ako dlho výskum prebiehal

Samotný pobyt priamo v teréne prebiehal v dvoch fázach. Prvá sa odohrávala počas letných mesiacov v roku 2021. Vtedy som sa zúčastnila 3 väčších akcií vo Svidníku – Sídľiskového festivalu, Slávností kultúry Rusínov-Ukrajinov Slovenska a Rusínskeho festivalu

– a ďalších menších slávností a koncertov. V čase mimo programu spomínaných akcií som navštevovala a oboznamovala sa s okolím Svidníka. Druhá fáza sa odohrávala od februára 2022 do júna 2022. Zahŕňa pobyt na Prešovskej univerzite, opätovnú účasť na Rusínskom festivale a oslavách Dňa Rusínov v Snine, návštevu základnej a materskej školy v Klenovej a účasť na ďalších menších akciách. Taktiež som sa oboznamovala s významnými miestami a pamätihodnosťami v okolí. Priebežne som robila aj rozhovory s účastníkmi podujatí, aj s ľuďmi v rôznych mestách a dedinách regiónu, ku ktorým som sa dostala cez vlastné skontaktovanie alebo cez informátorov.

Aj napriek širokému výberu respondentov, bol zvolený kvalitatívny charakter výskumu. Vzhľadom na to, že priebeh rozhovorov nebol jednotný, nebolo možné z nich vyvodiť kvantitatívne závery. Štatistické údaje, ktoré sú v práci použité, vychádzajú výlučne z výsledkov získaných pri sčítaní obyvateľstva.

4.2.2.2 Rozhovory

Pokiaľ má bádateľ podstatu svojej práce postavenej na odhaľovaní súčasnej situácie, nevyhne sa hľadaniu vhodných informátorov a teda rozhovorom s ľuďmi. V práci antropológa je ochota ľudí hovoriť často bodom výskumu, na ktorom to celé stojí a padá. Bádateľ by si mal svojich informátorov vyberať starostlivo a premyslene (Gilman, 2019). Zároveň je potrebné počítať aj s tým, že nie vždy dôjde k úspešnému nadviazaniu kontaktu alebo dôjde k odmietnutiu rozhovoru. No keďže oslovení ľudia, ani ja, nie sú dokonalí, musela som sa zmieriť s tým, že nie každý sa chcel so mnou na danú tému rozprávať. Najčastejšími argumentami bolo, že mi k tomu nemajú alebo nevedia čo povedať, a súčasne ma odkazovali na niekoho, kto podľa nich v tomto ohľade kompetentnejší. Niekedy som ich dokázala presvedčiť na zopár otázok. Avšak omnoho častejšie som mala šťastie na príjemných a zhovorčivých ľudí, ktorí ma tiež odkázali aj na ďalších respondentov, poprípade som dostala rovno aj kontakt. Vždy som sa ľudí dopredu pýtala, či sa chcú rozprávať a či im nevadí, v súlade s ochranou ich duševných práv, že ich budem nahrávať na diktafón pre potreby mojej diplomovej práce. Mnohí začali rozprávať ešte prv, než som si ho pripravila.

Pre potreby práce som si vybrala formu polo-štruktúrovaného rozhovoru, ktorý som považovala za najvoľnejšiu formu získavania informácií (Gilman, 2019). Dopredu som mala pripravených niekoľko kľúčových otázok a nechala som ľudí voľne rozprávať. Pýtala som sa aj priebežne, pokiaľ mi niečo zišlo na um počas nášho rozhovoru. Po pár rozhovoroch som niektoré z týchto otázok zaviedla aj do skupiny základných otázok. Aj napriek tomu, že som

snažila nepripraviť si veľmi oklieštené otázky, pri prvých rozhovoroch sa paradoxne ľudia viac rozhovorili, keď som diktafón vypla a odložila. Bolo zjavné, kto je na nahrávanie rozhovoru zvyknutý a kto sa s ním stretol po prvýkrát. Mnohí akoby sa cítili byť viazaní tým, čo povedia, a že povedia niečo zle, hoci som sa ich vždy snažila upokojiť, že na moje otázky nesprávna odpoveď neexistuje, a že čokoľvek mi povedia, bude pre moju prácu hodnotné, aj tá najmenšia maličkosť. V druhej fáze výskumu som už však vedela umiestniť diktafón tak, aby sa ním necítili rušení.

V niekoľkých prípadoch nebolo možné sprostredkovať osobné stretnutie, preto rozhovor prebiehal cez telefón, formou video-rozhovoru, alebo boli otázky zaslané emailom. Pre skontaktovanie sa s mladšou generáciou, ktorá sa dlhodobo zdržiava mimo domov, napríklad študenti vysokých škôl, som vytvorila kontaktný formulár. Ten som zdieľala v niekoľkých skupinách na Facebooku s výzvou zdieľania v ďalších skupinách. Za celý čas, za ktorý som prijímala odpovede, som dostala len jednu jedinú. Dokument s otázkami k rozhovorom aj dokument s kontaktným formulárom sú uvedené v prílohách.

4.2.2.3 Zúčastnené pozorovanie a počúvanie

Jednou zo základných metódik antropologického terénneho výskumu je zúčastnené pozorovanie (Gilman, 2019). Aby antropológ prenikol dostatočne hlboko do života a myslenia skúmanej spoločnosti, musí v nej stráviť dostatočný čas. Hoci sa mi počas prvej fázy nepodarilo stráviť v rusínskom prostredí mesiac alebo dlhšie obdobie, myslím, že ku koncu spomínaného festivalu som už nadobúdala pocit splynutia s prostredím. Situácia bola o poznanie lepšia počas druhej fázy výskumu, kedy som v rusínskom prostredí strávila viac času, respektíve som sa vrátila do čiastočne známeho prostredia. Počas výskumu v teréne musí mať antropológ všetky zmysly v pozore. Počas môjho výskumu sa ukázalo dôležitejšie počúvanie než pozorovanie. Preto by som svoju formu metódy nazvala skôr zúčastneným počúvaním. Pointa tkvela v tom, že som sa občas nenápadne vmiesila do hlúčika ľudí, alebo sa ponevierala pomedzi nich počúvajúc o čom, no hlavne ako rozprávajú a pritom som sa tvárila, že jem alebo si prezerám vystavený tovar v predajnom stánku. V ďalších prípadoch som sa snažila vnímať a zaznamenať ako publikum reaguje na prebiehajúce predstavenie či koncert. Vďaka tomu si zapísala do terénneho denníka pár užitočných poznámok.

4.2.2.4 Účasť na festivaloch

Ústredným bodom môjho terénneho výskumu bola účasť na 2 festivaloch spojených s rusínskou kultúrou – víkendové Slávnosti Rusínov-Ukrajincov Slovenska a týždňový

Rusínsky festival. Dôvodov výberu je niekoľko: 1. oboje sú organizované vo Svidníku, 2. jeden je organizovaný predstaviteľmi ukrajinského smeru a druhý predstaviteľmi rusínskeho smeru, 3. rozdiel vo „veku“ podujatí. Prvý menovaný je usporadúvaný už takmer 70 rokov a je jedným z najstarších folklórnych festivalov na Slovensku, ktoré sa po celej krajine tešia mimoriadnej obľube. Jednak je to akýsi relikv predošlého politického zriadenia a zároveň samozrejmosť, bez ktorej si mnohí nevedia svoje leto predstaviť. Taktiež je na Slovensku početná komunita folkloristov každého veku, ktorá sa na takýchto podujatiach predstaví. Druhý menovaný je relatívne mladé podujatie, keďže tento rok sa uskutočnil 10. ročník. Cieľom organizátorov je prezentovať rusínsku kultúru a spoločnosť, vo všetkých jej formách od remeselníkov a výtvarníkov, cez divadlo a hudbu až po výskum na akademickej pôde. Program počas celého týždňa bol vystavaný tak, aby si všetky vekové kategórie našli to svoje. Počas víkendového hlavného programu vystupovali aj interpreti, ktorí z tohto prostredia nepochádzajú, ako napríklad kapela Gladiátor z Nitry v roku 2021, či Peter Bič Projekt z Prešova v roku 2022.

4.2.2.5 Vizuálna a zvuková dokumentácia

Správny terénny výskum sa nezaobíde bez audiovizuálnych záznamov. Ktovie, keby mal Lévi-Strauss možnosť urobiť si s váženým členom domorodého kmeňa selfie, učinil by tak? Výskumník v prvom rade vždy starostlivo zvážiť, čo je vhodné v danej chvíli zdokumentovať a čo naopak nie (Gilman, 2019). Pre tému jazyka a hudby je akýkoľvek takýto záznam nevyhnutný, keďže je predmetom následnej analýzy. Prostredníctvom nej výskumník získa ďalšie informácie o tom, ako s hudobnými a jazykovými prvkami ľudia v bežnom živote zaobchádzajú. Keďže väčšina môjho času v teréne prebiehala na akciách s hromadnou účasťou, moje fotografovanie a natáčanie nevyvolalo žiaden väčší rozruch.

Počas svojej účasti na slávnostiach i festivaloch som sa snažila fotografiami a videami zachytiť nielen formu interpretácie rusínskej kultúry, ale aj reakcie publika. Fotoaparátu neušlo samozrejme ani dianie mimo hľadiska a javiska, teda momenty spoza opony či pri stánkoch s občerstvením. Bolo pre mňa prekvapivé, že ľudia boli omnoho živší mimo obecnstva. V prípade Rusínskeho festivalu som sa skontaktovala aj s oficiálnym fotografom akcie, ktorý mi láskavo poskytol fotografický materiál aj s predošlých ročníkov a iných akcií, kde fotografoval, a ktoré organizovala rovnaká organizácia. Organizátori mi tiež poskytli kompletne záznamy oboch ročníkov festivalu, na ktorých som sa zúčastnila. Ako som už spomínala, plnohodnotne som využívala čas aj mimo programu festivalu. Každodenne som navštevovala okolité obce, aby som zdokumentovala život v nich.

4.2.2.6 Sledovanie aktivít v online priestore

V priebehu výskumu vzišla potreba sledovania aktivít jednotlivcov, organizácií, aj hudobníkov a kapiel na internete. Mnohí z nich totiž uverejňujú väčšinu svojich aktivít skôr na platformách ako Facebook, Instagram alebo YouTube, než na vlastných webových stránkach. Je to tiež metóda výskumu, ktorú je možné robiť mimo základný geograficky vymedzený terén. Táto metóda sa, okrem iného, najviac osvedčila pri mapovaní hudobného repertoáru hudobníkov a skupín, obzvlášť svadobných a zábavových kapiel. Aj tento proces skomplikovala vtedajšia epidemiologická situácia, ktorá utlmila organizovanie rodinných a spoločenských akcií. Pre prácu obohacujúce bolo sledovanie reakcií na momentálne spoločenské a politické dianie, ktoré neraz rozprúdilo vášnivé debaty. Dialo sa to najmä v skupinách, ktoré už podľa názvu si kládli za cieľ zhromažďovať Rusínov a ich priaznivcov. Niektorí by mohli namietat', prečo som kontaktný formulár nezdieľala aj tu. Týmto rozhodnutím som sa snažila vyhnúť informačnej predpojatosti a ostala len v úlohe pozorovateľa. Internet bol tiež zdrojom mediálneho materiálu, ako záznamy z rozhlasových a televíznych relácií, či počúvanie samotného rozhlasového vysielania.

4.2.3 Tretia fáza: Spracovanie získaného materiálu

Spracovaniu získaného materiálu som sa intenzívne venovala priebežne po prvej a po druhej fáze výskumu. Išlo predovšetkým o opätovné vypočutie nahratých rozhovorov, ich prepis a doplnenie poznámok, ktoré som vytvorila počas rozhovorov. Taktiež som si znovu vypočula hudobné nahrávky a snažila sa ich porovnať s dostupnými zbierkami piesní. Vzhľadom na to, že doteraz nemám základné hudobné vzdelanie, nepristúpila som k rozboru hudobnej štruktúry zaznamenaných piesní a melódií. Priebežne som doplňovala aj poznámky do terénneho denníka, ktorých obsahom bolo jednak dianie a jednak reflexia nad priebehom výskumu a čiastočné závery. Hlavnou metódou celkového spracovania a interpretácie získaného materiálu je diskurzívna analýza.

4.2.3.1 Diskurzívna analýza

Termínom diskurzívna analýza označujeme súbor metód v sociálnovednom výskume, ktoré sú zamerané na komplexný popis jazykového chovania, prostredníctvom ktorého aktéri utvárajú a zdieľajú význam. S prihliadnutím na fakt, že celý priebeh mojej práce smeroval k reflexívnemu výstupu, bola táto metóda zvolená ako najvhodnejšia. Centrom výskumu býva jazyk a jeho funkcia v kultúrnom kontexte. Interdisciplinárne poňatie analýzy prepája

lingvistický výskum jazykových štruktúr a spoločenskú rolu jazykovej komunikácie ako prostriedku pre utváranie, predávanie a uchovávanie rôznych sociálnych praktík zdieľaných a prijímaných určitým spoločenstvom. V lingvistickej antropológii sa prístupy so zreteľom na diskurz používajú prinajmenšom od 80. rokov minulého storočia. Čoraz viac ovplyvňujú aj sociokultúrnu antropológiu, najmä odvtedy, ako sa teoretické zameranie posunulo od štruktúry smerom k praxi (Farnell, 2015).

V našom prípade bol centrom výskumu jazyk a hudba a ich úloha v konštruovaní sveta a reality aktérov. Kľúčová bola stratégia využívania oboch pri každodennej komunikácii, pričom sa bral ohľad na socio-kultúrnu dimenziu komunikácie a formu vplyvu na stav ohrozeného jazyka. Snažila som sa teda pochopiť prečo, kedy, ako a v akých kultúrnych a spoločenských súvislostiach používajú ľudia materinský, v našom prípade minoritný a navyše ohrozený jazyk. Zároveň som chcela zistiť, ako hudba a jej formy zlepšuje alebo naopak zhoršuje etnické vedomie a identitu, a zároveň postoj a lojalitu k jazyku.

4.3 Výsledky výskumu

Zhrňme si teda výsledky výskumu a môj pohľad na problematiku Rusínov na Slovensku ako autorky práce a študentky antropológie. V akom stave je teda v súčasnosti rusínsky jazyk na Slovensku? Povedala by som, že v zhoršujúcom sa, pretože mladšia generácia hovorí rusínsky stále menej a menej. Toto konštatovanie sa opakovalo naprieč generáciami. Ale prečo dochádza k úpadku aj napriek tomu, že v súčasnosti sa zdajú byť podmienky na rozvoj jazyka a kultúry priaznivejšie ako kedykoľvek predtým?

V prvom rade záleží na prístupe k jazyku v rodine. V tomto prípade môžeme hovoriť o (minimálne) troch formách medzigeneračného prenosu a udržiavania jazyka v rodinách. Prvá forma je kontinuálny prenos, kedy rodiny v užšom aj širšom kruhu používajú jazyk prirodzene a nevidia dôvod prečo by to tak nemalo byť. Táto podoba sa najčastejšie udržiava na vidieku, v menších mestách a dedinách. Druhá forma je prerušenie prenosu, respektíve jazykový posun, citelný hlavne v strednej generácii, teda približne medzi štyridsiatnikmi, tým pádom mladá generácia, zhruba do 20 rokov, hovorí už iba po slovensky. Eventuálne ovládajú zopár slov a fráz a rozumejú rusínčine, ale neovládajú ju. V týchto prípadoch rodičia často odmietali aj to, aby starí rodičia učili alebo akokoľvek komunikovali s vnúčatami po rusínski. Medzi najčastejšie dôvody pre jazykový posun patrila obava, že keď sa dieťa už doma nezoznámi so slovenčinou, nebude dostatočne schopné a pripravené sa ju naučiť v škole. Ďalším dôvodom bolo vyrastanie mimo rusínskeho prostredia a tiež otázka prestíže jazyka, keďže rodičia majú

pocit, že rusínčina nie je mimo domovský región využiteľná. Za najväčšiu ťarchu pri prerušení medzigeneračného prenosu považujem podvedomé prenášanie hanby a traumy z minulosti. Súvisí to priamočiaro s historickým vývinom menšiny a s problémami, s ktorými sa museli v minulosti potýkať, a zároveň s kolektívnym správaním v spoločnosti, keďže mnohí poukazovali na výsmech či vtipy na účet Rusínov v minulosti a nechceli, aby si tým prešla aj súčasná mladá generácia. Treťou formou je návrat používania jazyka do rodiny skrz iniciatívu mladých dospelých. Najčastejšie ide o intelektuálne uvedomejšiu a vzdelanejšiu časť mladých ľudí, ktorá kvôli vzdelaniu či práci odišla z domáceho regiónu a až v multikultúrnom prostredí došlo u nich pod vplyvom okolia k prehĺbeniu vedomia vlastnej etnickej identity. Preto v posledných rokoch narastá aktivita Rusínov práve vo veľkomestskom prostredí. Častým podnetom bolo opätovné objavovanie kultúry, z ktorej pochádzajú, konkrétne hudobného folklóru.

Ďalšiu možnosť rozvíjať pozitívny postoj k jazyku zabezpečuje škola. Ako bolo napísané v podkapitole o aktivitách, pre Rusínov je to ďalší problém. Doteraz, ani po takmer 30 rokoch od kodifikovania rusínskeho jazyka, nebola vytvorená stabilná sieť škôl s vyučovacím jazykom rusínskym alebo s vyučovaním rusínskeho jazyka. Kvôli chaosu v systéme národnostného školstva, slabému financovaniu a nekvalitným podmienkam pre výučbu jazyka bola zanedbaná výuka minimálne polovice generácie Rusínov, ktorá je dnes takmer plne asimilovaná. Aj keď sa v súčasnosti situácia zlepšuje, často je problém nájsť kvalitného pedagóga, ktorý má ukončené aspoň základné hudobné vzdelanie, tým pádom by vedel plnohodnotne pracovať so zozbieraným hudobným materiálom Rusínov a dostatočne kvalitne s týmto materiálom oboznámiť aj žiakov. Celkovo je však téma školstva v jazykovej revitalizácii dostatočne rozsiahla aj pre samostatnú vedeckú prácu.

So školou je spojená aj otázka kodifikovaného jazyka. Ako som spomínala, oficiálne je na svete už takmer 30 rokov. Okrem ľudí používajúcich dialekt, z ktorého sa vychádzalo, sa s ním väčšina Rusínov nevie stotožniť a berie ho ako umelý. Hoci rozumejú rusínčine v rádiu či novinách, v domácom prostredí pretrváva používanie dialektu toho konkrétneho mikroregiónu či dediny. Akt kodifikácie taktiež neuznali ani proukrajinskí predstavitelia etnika, keďže oni vnímajú ukrajinský jazyk ako spisovný pre Rusínov.

Ďalší z faktorov, prečo sa situácia nezlepšuje, je vnútorný rozkol predstaviteľov inteligencie etnika. Spôsob ako dosiahnuť ukončenie sporov som nenašla, a podľa môjho výskumu ani nikto iný. Pre prorusínskych predstaviteľov je otázka identifikácie ako Ukrajincov veľmi citlivou témou, voči ktorej sa ostro ohradujú. Aj označenie Rusín-Ukrajinec je pre nich označenie nejakého podivného “mutanta”. Dôkazom je nedávny prípad z relácie v RTVS, v

ktorej padlo vyjadrenie, že Rusíni a Ukrajinci sú to isté. Rusínski predstavitelia na to reagovali veľmi negatívne a vedenie televízie sa za to následne muselo verejne ospravedlniť. Kým sa však zástupcovia oboch rusínskych smerov nedohodnú a nenájdu spoločnú reč, budú si len navzájom pod sebou rezať konár a kaziť celkový obraz Rusínov na Slovensku.

Okrem prechodu smerom k slovenčine, by sme mohli polemizovať aj o možnom prechode k ukrajinčine. Hoci zástancovia rusínskej orientácie vyslovili túto obavu už v minulosti (Gajdoš, 2004), dalo by sa diskutovať či vzhľadom na súčasnú geopolitickú situáciu nemôžu byť obavy aktuálne i dnes. Narážam predovšetkým na momentálne prebiehajúci konflikt na ukrajinsko-ruských hraniciach. No tu sa diskutuje skôr o zmene situácie na Ukrajine než na Slovensku. Boli to však Rusíni na východnom Slovensku, ktorí medzi prvými podali utekajúcim Ukrajincom pomocnú ruku a poskytovali základné životné potreby. Je to ukážka malého víťazstva solidarity na tvrdohlavosťou a intelektuálnym sporom, ktorý pretrváva takmer výlučne len medzi verejnými reprezentantmi menšiny.

Aká je situácia na poli kultúrnom? V porovnaní so zvyšnými aktivitami omnoho lepšia. S nadhľadom môžeme konštatovať, že hudobná kultúra je to jediné, čo Rusínom napriek ich neľahkej histórii zostalo. Hudba, tance a folklór boli jedni z mála vecí, ktoré mohli, dokonca so štátnou podporou, rozvíjať aj v čase, keď boli prehlasovaní za Ukrajincov. Celkovo sa v súčasnosti kladie najväčší dôraz práve na aktivity rozvíjajúce kultúrny život Rusínov na Slovensku. Hoci sa podporujú aj činnosti literárne, výtvarné, či divadelné, prevažuje podpora aktivít hudobného a folklórneho typu. Evidentné je to na počte kultúrnych akcií, ktoré sú rozpísané v predchádzajúcej kapitole. Často však pod týmto vplyvom obyčajní ľudia zabúdajú, že Rusíni môžu ponúknuť viac než len pestrofarebný naškrobený kroj a viachlasný spev.

Na základe terénneho výskumu som došla k záveru, že hudba upevňuje jazyk a etnickú identitu Rusínov v nasledovných formách:

a) *Tradičná ľudová hudba a jej žánre* - vďaka sólistom i súborom dlhoročným aj novovzniknutým, na festivaloch a slávnostiach v mestách i dedinách. V tomto prípade mám priamo na mysli “music revival”. Zaradila by som sem aj novotvorbu autorských folklórnych piesní. Táto forma si udržiava tradíciu dedenia z generácie na generáciu, či už v rodine alebo v súboroch a má jednoznačne stabilnú pozíciu v hudobnej kultúre Rusínov. Mnohí z interpretov pomaly upúšťajú od prílišnej štylizácie a siahajú po archívnych záznamoch chápaných ako zdroje autentických podôb ľudovej hudby. Myslím, že pre to existuje dostatok kvalitného materiálu, s ktorým by mohli dané skupiny pracovať. Aj tu by mohli odborníci diskutovať o tom, kedy sa dá hovoriť o folklóre a kedy o folklorizme.

b) *Udržanie a osвета jazyka pomocou hudby* - štylizácia ľudových piesní do moderných hudobných žánrov (svadobné a zábavové kapely, multižánrové hudobné skupiny s regionálnou pôsobnosťou, kapely, ktoré tvoria v štýloch etno-pop, etno-rock či world music) a moderná tvorba (pop, hip-hop a rap, metal,...). Hoci v niektorých prípadoch nie je zámerom tvorby udržiavať jazyk v živej forme, ale skôr využiť známe piesne na zábavu, každopádne to má pozitívny vplyv na ľudí. Prevažujú interpreti, ktorí svojou tvorbou približujú jazyk členom aj nečlenom etnika, ktorí neobľubujú folklór. Tvorba a spev v materinskom jazyku je pre nich rovnako prirodzená a dôležitá ako pre folkloristov.

c) *Kombinácia prvých dvoch foriem v mestskom prostredí mimo pôvodný región*, kam sa v posledných rokoch presúvajú ľudia za prácou. Zväčša rozvíjajú aktivity v komunitách, tvoria kluby a občianskej združenie, a organizujú zábavy, plesy a iné spoločenské akcie. Presun mladej generácie Rusínov z vidieka do miest ovplyvňuje aj ich hudobnú kultúru a jej prejavy. Hoci sme svedkami stagnácie dedinskej hudobnej kultúry, zároveň pozorujeme zrodenie kultúry mestskej. Tá pre doterajšiu absenciu mestského rusínskeho obyvateľstva nemá historickú obdobu. Udržiavajú sa v nej folklórne tradície (FS Ruthenia, Čendeš) a vznikajú aj nové hudobné telesá tvoriace v moderných žánroch.

Všeobecne som vnímala a počas pobytu v teréne spozorovala, že si ľudia v každodennom živote spievajú menej v porovnaní s minulosťou a s mojimi očakávaniami. Odzrkadľovalo sa to hlavne v tom, že bolo pre mňa problematické dosiahnuť, aby si spomenuli na nejakú konkrétnu pieseň, poprípade mi ju zaspievali. Mnohé zo starých piesní vplyvom spoločenských zmien stratili svoju pôvodnú funkciu, ako regrútske či pracovné piesne, a tak sú udržiavané najviac v repertoári folklórnych zoskupení. Dôvodom tiež môže byť rozšírenie prístupu k zvukovým záznamom piesní. Avšak, pokiaľ je vhodná príležitosť, ako svadba, rodinná oslava, či posedenie s priateľmi, s radosťou budú spievať aj do rána. Často sú tieto príležitosti spojené s bujarou oslavou, dostatkom jedla a pitia (hlavne alkoholického). Srdečnosť a pohostinnosť Rusínov má silný účinok na každého hosťa. Netreba sa preto čudovať, že keď príde turista do miestnym končín a narazí na dobrú spoločnosť, tak si zo svojho výletu neodnesie veľa spomienok, no dostatok zážitkov.

Ako bolo spomínané v podkapitole o hudbe ako atribúte etnickej identity, osobnosti kultúrneho života môžu zohrávať dôležitú úlohu v posilňovaní etnického vedomia menšiny. Výnimka to nie je ani v našom prípade, kedy tieto osobnosti majú výrazný vplyv aj na celkový obraz Rusínov v slovenskej spoločnosti. Veľa z nich bolo aktívnych už zopár rokov, no folklórna súťažná relácia RTVS "Zem spieva" bola pre mnohých odrazovým mostíkom do

povedomia Rusínov. Ak by som mala byť konkrétna, spevák a rozhlasový redaktor RTVS Štefan Štec a víťaz prvého ročníka bol tým Rusínom, ktorý bol spomínaný minimálne v každom druhom rozhovore bez ohľadu na to, či daná osoba obľubovala ľudovú hudbu alebo nie. Na druhej strane sú speváčky, ako Mária Mačošková či Hana Servická, ktoré sú medzi Rusínmi dlhoročne udržiavané v hlbokjej úcte.

S nadsadením som svojmu okoliu počas prípravy diplomovej práce hovorila, že sa snažím nájsť “rusínskeho Františka Krištofa Veselého”. Na moje prekvapenie som spočiatku našla originálnu skladbu od Františka Krištofa Veselého pod názvom *Verchovina, Verchovina!*. Pôvodný text napísal Ľubomír Kupčok a hudbu zložil Janko Pelikán. Vydalo ju hudobné vydavateľstvo Supraphon na albume *Historie psaná šelakem - Edice Esta 10* v roku 1939 (SUPRAPHON, 2019). Bolo to teda v čase, keď ešte bola Podkarpatská Rus súčasťou Československej republiky. Myslím, že sa autori piesne celkom trafili do národy obyvateľov Podkarpátia. Veď nech čitateľ posúdi na základe textu sám:

Verchovina, verchovina, Podkarpatská Rus! (Hej)

Tam si žije, vodku pije podkarpatský Rus. (Hej)

Do spevu dá srdca svojho tieseň,

tam sa rodí čarokrásna pieseň.

Na tej našej verchovine veselo je žiť, (Hej)

tam sa musí každá smutná duša rozohniť. (Hej)

Zo srdca tam každý zanechá kus,

pre teba Podkarpatská Rus.

Keď celkovo zhodnotím situáciu rusínskeho jazyka na Slovensku, tak si dovoľm tvrdiť, že skôr môžeme hovoriť o snahách o udržiavanie jazyka a kultúry než o jeho oživení. V mnohých aspektoch je totiž evidentné kontinuálne udržiavanie tradície. Iniciatívnych ľudí je dosť, hoci ich pravda môže byť viac. Postoj z druhej strany je rôznorodý aj medzi generáciami aj medzi regiónmi. Názory a postoje k aktivitám by sme mohli umiestniť do širokej škály od tvrdohlavých, a zároveň často konzervatívnych, agitátorov až po ľudí, ktorí s tým nechcú mať nič spoločné alebo ich to nezaujíma a možno by aj najradšej zabudli, že sa do rusínskej rodiny narodili. Výsledky sčítaní a organizovanej osvetovej činnosti združení naznačujú, že sa stiera stigma Rusínov v spoločnosti a tak pomaly strácajú obavy a ostych pri prejave vlastnej identity.

4.3.1 Diskusia výsledkov

Výskumy zaoberajúce sa otázkou etnického uvedomenia a sebareflexie Rusínov dávajú protichodné odpovede v porovnaní s výsledkami sčítaní. Kým ešte Lipinský (2002) vo svojom výskume zaznamenal posilnenie etnickej identity Rusínov a vzťahu k jazyku, Kráľová (2021) zaznamenala presný opak, teda silnú slovakizáciu mladej generácie. K podobným výsledkom ako Kráľová dospel aj Kokaisl (Kokaisl, 2017), ktorý označil výsledky sčítania obyvateľstva z roku 2011 za nevídané a protichodné s výsledkami jeho výskumov, hlavne v oblasti jazyka. Sami respondenti zaznamenali znižovanie počtu rusínsky hovoriacich ľudí vo svojom okolí. Súhlasím však z jeho tvrdením, že súčasnú vlnu obrodovania nemožno porovnávať s húževnatými snahami pred 200 rokov, ale skôr ide o *“velmi postupné objavovanie vlastných etnických špecifik.”* Všeobecne majú ľudia slabé povedomie o dostupných internetových zdrojoch, ako napríklad internetová encyklopédia Wikipédia v rusínskom jazyku (Цітрякова, 2019).

Dalo by sa povedať, že aj napriek mnohým aktivitám na kultúrnej úrovni, k zlepšeniu povedomia nedochádza, hlavne pre malý záujem mladej generácie (Hrončoková, 2016). Videla som aj počas vlastného výskumu, kedy som sledovala, že sa niektorých podujatí, eventuálne niektorých častí podujatí, zúčastnili prevažne ľudia v staršom a strednom veku. Podobne sa vyjadrovali aj respondenti počas rozhovorov. Myslím si však, že problémom bude skôr v nezameraní aktivít na mladšiu generáciu alebo náročné hľadanie tvorivého spôsobu, ako im tému rusínstva na Slovensku priblížiť.

Na základe výsledkov sčítaní obyvateľstva môžeme tiež sledovať pokles počtu ľudí hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti a jazyku. Pri sledovaní vývoja tohto trendu možno zaplesalo srdce nejednému zástancovi prorusínskej orientácie. Ba možno niektorí dúfajú i v pokles na stovky či len desiatky. (Je to však len autorkina špekulácia, ktorou sa snaží ukázať, že radikálnosť pohľadu sa môže objaviť v každej spoločenskej či filozofickej myšlienke.) Osobne si však myslím, že "vymazanie" ukrajinskej národnosti je jednak nežiadúce, hlavne pre imidž Slovenska vo svete, a jednak neuskutečnitelné aj vzhľadom na nedávne politicko - spoločenské udalosti u našich východných susedov. Na podobné výsledky a pretrvávajúci konflikt medzi prorusínskou a proukrajinskou orientáciou inteligencie Rusínov poukázala vo svojej diplomovej práci Schneiderová (2012).

Viackrát som sa stretla s kritikou na adresu rusínskych hudobníkov s modernou tvorbou. Najčastejšími argumentmi bolo, že buď neadekvátnym spôsobom pracujú s “tradičnou” hudbou Rusínov, alebo že využívajú rusínsky jazyk a nárečia, či “rusinstvo”, len pre svoj vlastný

prospech, alebo že nemajú právo nazývať sa reprezentantmi rusínskej hudobnej kultúry. Táto kritika vychádza najčastejšie z konzervatívnych radov, kedy za dôležité sú považované tie znaky, ktoré radia hudbu do tých správnych tradičných kategórií. Objektívne samozrejme nie sú predstavitelia moderných žánrov o nič menšími Rusínmi ako tí, ktorí vystupujú v krojoch a sú sprevádzaní harmonikou alebo husľami.

Rovnakú kritiku si odniesli aj organizátori Rusínskeho festivalu vo Svidníku. Pri spätnom prechádzaní rozhovorov som si uvedomila, že si ho niektorí starší ľudia mýlia so Slávnosťami kultúry Rusínov-Ukrajincov. Trňom v oku bola skutočnosť, že v programe figurujú aj interpreti nerusínskeho pôvodu. Ergo, ako môžu organizátori dať festivalu prívlastok rusínsky? Áno, môže sa to brať ako marketingový ťah ako prilákať návštevníkov. Značná väčšina programu je však prezentovaná Rusínmi a prezentuje rusínsku kultúru a snaží sa ju prezentovať v celej jej šírke. Menšina programu, teda zmienený nerusínski interpreti, v prvých ročníkoch festivalu skôr suplovali ešte nerozvinutú modernú hudobnú scénu Rusínov. Keď sa ale pozrieme na tohtoročný program Slávností vo Svidníku, tiež tam nájdeme, okrem hosťujúcich folklórnych súborov z iných častí Slovenska, aj interpretov, ktorí toho nemusia mať s Rusínmi či Ukrajincami na Slovensku veľa spoločného. Opäť sa raz ale ukazuje, že je to spor len medzi ľuďmi na vedúcich pozíciách. Ako píše aj Mušinka (2005), mnohí interpreti kultúry Rusínov sa zúčastňujú podujatí, ktoré sú organizované zástupcami rusínskej aj ukrajinskej orientácie. Robia to so zámerom zveľaďovať a pozitívne propagovať vlastnú kultúru.

Obrázok č. 9: Karikatúra odzrkadľujúca súčasnú situáciu medzi Rusínmi (autor Fedor Vico, Lipinský 2002)

Záver

Cieľom mojej práce nie je poukázať na to, čo je správne, pôvodné (alebo nazvime to tradičné) alebo ako by to malo byť. Išlo mi o čo najrealistickejšie zobrazenie dneška. Dneška, kedy ľudové a staršie hudobné každodennosti prežívajú simultánne s novodobými hudobnými každodennosťami. Kým folklórne skupiny a súbory, ktoré sú v takmer každej dedine, interpretujú ľudovú tvorbu všeobecne považovanú za tradičnú, za “ducha Rusínov”, novšie zoskupenia a interpreti prostredníctvom spojenia modernej hudby a rusínskeho jazyka sa (okrem iného) snažia zatráktívniť rusínsku kultúru a “ducha” širšiemu publiku, napríklad aj v zahraničí alebo tým, ktorí nemajú ľudovú tvorbu v obľube. Či už sa divák začne zaujímať hlbšie o vyslané “posolstvo”, alebo zostane jeho záujem povrchný, je záležitosť individuálna.

Rusínske etnikum je z antropologického pohľadu relatívne mladé, preto ešte nemalo šancu vytvoriť si tradíciu inej hudobnej tvorby ako folklórnej. Hudobníci začali na tomto poli experimentovať len nedávno, a tak ich tvorba ešte nemala dostatok času sa plne integrovať do hudobnej kultúry Rusínov. Riešili sa totižto doteraz iné “existenčné” otázky, ako deklarovanie identity, kodifikácia a mapovanie súčasného rusínskeho jazyka. Preto napríklad ešte nebol uskutočnený súvislý výskum pôvodu jazyka. Ako pri všetkom, aj tu môžu byť kritici tejto tvorby, ktorí majú pocit hanobenia či zneuctenia ľudovej kultúry. Ale myslím si, že ani urputné odmietanie nového, ani cielené zabúdanie starého nie je úspešná cesta k dosiahnutiu cieľa oboch strán - prežitie Rusínov a všetkých aspektov ich života.

Z biologického hľadiska môžu byť vlastnosti, ktoré tvoria istý organizmus, bežné a v populácii veľmi početné. No je to práve kombinácia vlastností a prvkov, ktorá robí daný organizmus jedinečným. Obdobne to vidím aj v duchu základného princípu identity, aj tej etnickej - vedomie vlastnej špecifickosti formulované vo vzťahu k iným. Je to tak aj pri Rusínoch. Áno, majú písmo používané prevažne východnými Slovanmi, i keď ovplyvnené Latinkou. Áno, ich jazyk a slovná zásoba, v závislosti od regiónu, boli značne ovplyvnené lexikou západoslovanských jazykov. Áno, Rusíni majú náboženské obrady, ktoré vychádzajú z obradov v byzantskej časti kresťanského sveta. Áno, majú historicky nepopierateľne početnejšie kultúrne, sociálne, politické a obchodné kontakty s regiónmi strednej Európy než s regiónmi za východným oblúkom Karpát, teda východnej Európy. Súhrn všetkých týchto a ďalších vlastností robí etnikum Rusínov jedinečnými. Preto si myslím, že si Rusíni zaslúžia suverenitu, náležitú pozornosť a svoje miesto medzi všetkými ostatnými národmi v Európe i vo svete.

Je otázne, ako veľmi je rusínsky jazyk odlišný od ukrajinského a ako od slovenského. Alebo sú to len nasilu a umelo vytvorené odlišnosti? Jazyk je predsa dynamicky sa meniaci "organizmus". V súčasnej slovnej zásobe predsa nie sú všetky slová, ktoré tam boli pred 50 rokmi, a vo vtedajšej dobe neboli tie spred 100 rokov. Myslím si však, že je dobré ich zaznamenať a archívne uchovať. Predsa len, čo je na papieri, to by sa snád' nestrať nemalo. No nie je zdravé na tom lipnúť, ako na jedinom správnom. Nemení sa tak prirodzene i kultúra? Nevravím o radikálnych zmenách, ale o malých nenápadných úpravách prvkov každodenného života.

Ľudia aktívni v týchto kruhoch - odborníci, aktivisti, laici - by si mali vziať za vzor iné európske a mimoeurópske etnojazykové minority a ich úspešne prebiehajúce revitalizačné procesy. Je potrebné si zároveň uvedomiť, že kroky, ktoré fungovali tam, nemusia fungovať tu. Ako dobre vieme, európske kultúrne univerzálne nie sú univerzálne celosvetové.

Revitalizácia a prežitie minoritného jazyka a kultúry je beh na dlhú trať a mali by si to uvedomiť aj Rusíni a ich čelní predstavitelia. Našťastie si to mnohí z nich uvedomujú. Chce to veľa úsilia, dostatok zánietenia, ochotných ľudí a materiálneho zabezpečenia (peniaze, vyučovacie pomôcky, priestory na činnosť, atď.). Rusíni si teraz ešte len na začiatku tejto cesty. A tak iba čas ukáže, ako sa so všetkými problémami a prekážkami, ktoré so sebou revitalizácia prináša, dokážu Rusíni na Slovensku popasovať.

Plne si uvedomujem, že vzhľadom na obmedzenú dĺžku výskumu v teréne je predkladaná práca len náčrtom existujúceho problému, a tak z nej môže vzniknúť viac otázok ako odpovedí. Mne samej však výskum priniesol možnosť ujasniť si niektoré názory na národnostnú problematiku na Slovensku. Pre hlbšie porozumenie týchto otázok a zachovanie základného ducha antropológie, čím je zúčastnené pozorovanie, by bol potrebný dlhodobjší pobyt medzi ľuďmi. Tým pádom predkladaná práca ponúka znovuo tvorenie témy Rusínov pre budúce teoretické a aplikované výskumy slovenských antropológov a etnológov.

Bibliografia

AMBRÓZOVÁ, Jana, Jozef HRUŠOVSKÝ a Milan RENDOŠ, 2009. *Spiš a Šariš*. 1. vyd. Bratislava: Národné osvetové centrum. ISBN 978-80-7121-323-9.

ARLEO, Andy, 2000. Music, Song and Foreign Language Teaching. *Cahiers de l'APLIUT* [online]. PERSÉE: Université de Lyon, CNRS & ENS de Lyon, **19**(4), 5-19 [cit. 2022-07-05]. ISSN 0248-9430. Dostupné z: doi:10.3406/apliu.2000.3005

BEŇUŠKOVÁ, Zuzana, 2005. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska: prehľad charakteristických znakov*. 2., dopl. vyd. Bratislava: Veda, 241 s. : il., fot. ; 22 cm. ISBN 80-224-0853-0.

BERGER, Peter a Thomas LUCKMANN, Jiří SVOBODA, 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd - dotisk. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury CDK, 214 s. ISBN 80-85959-46-1.

BLACKING, John, 1995a. *How musical is man?*. 5. printing. Seattle and London: University of Washington Press, xii, 116 s. : il., not. příkl. ; 23 cm. ISBN 0-295-95338-1.

BLACKING, John a Bruno NETTL, ed., Reginald BYRON, 1995b. *Music, culture, experience: Selected papers of John Blacking*. Chicago and London: University of Chicago Press, xii, 269 s., notové příklady. ISBN 0-226-08830-8.

BOKŠAI, Ivan, 1906. *Cerkovnoje prostopinije*. Užhorod: vlastním nákladem, 191 stran.

BOTÍKOVÁ, Marta, ed., 2015. *Problematika kultúry Rusínov vo výskume a výučbe etnológie na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*. In: Падяк, Валерий а Патріція Крафчик. Ювілейний збірник на честь професора *Павла-Роберта Магочія*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, s. 153-166. ISBN 978-966-387-102-8.

BRILLOVÁ, Ivana. In: З МОЛОДЫМА НА ПЕКАЧІ / Z MOLODÝMA NA PEKAČI [rozhlasová relácia]. Rusyn.fm, 04. 08. 2020 Dostupné na <https://www.rusyn.fm/relaciji/z-molodyma-na-pekaci/>

CALIBRI GANG. In: З МОЛОДЫМА НА ПЕКАЧІ / Z MOLODÝMA NA PEKAČI [rozhlasová relácia]. Rusyn.fm, 07. 06. 2022 Dostupné na <https://www.rusyn.fm/relaciji/z-molodyma-na-pekaci/>

CANTIN, K. M., 2013. Work, Health, Music: The enduring Rusyn model of a good life amid changing socioeconomic contexts of progress. *Health* [online]. Pittsburgh: University Library System, University of Pittsburgh, 5(1), 83-98 [cit. 2021-06-12]. ISSN 2161-6590. Dostupné z: doi:10.5195/HCS.2013.121

Čemeric [online], 2017. [cit. 2022-04-12]. Dostupné z: <http://www.cemeric.sk/>

Čendes [online], 2022. Banská Bystrica [cit. 2022-06-07]. Dostupné z: <https://cendesorchestra.com/>

ČIŽMÁR, Ivan, 2014. *Колядки/Коляди Русинів - Руснацох - Лемкив = Koledy Rusínov - Rusnakoch - Lemkov = Christmas Carols of the Rusyns - of the Rusnaks - of the Lemkos*. Prvé vydanie. Svidník: Svetová Rada Rusínov a Rusínska obroda. ISBN 978-80-89755-01-1.

ČIŽMÁR, Ivan, 2022. *Народны співанкы Русинів, котры ем позберав, грав і співав = Ludové piesne Rusínov, ktoré som pozbieral, hral a spieval = Folk songs of Rusins that I collected, played and sang*. Prvé vydanie. Svidník: Tlačiareň Svidnícka, s.r.o. ISBN 978-80-89755-90-5.

ČIŽMÁROVÁ, Mária, ed., 2014. Výskum ukrajinských rusínskych nárečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu. In: IMRICHOVÁ, Mária a Jana KESSELOVÁ. *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 263-275. ISBN 978-80-555-1054-5.

Divadlo Viola [online], 2022. Prešov [cit. 2022-07-30]. Dostupné z: <https://www.violapresov.sk/>

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, 2015. *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia: Vysokoškolská učebnica*. Prvé vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry. ISBN 978-80-555-1294-5.

DUDOVÁ-BAŠISTOVÁ, Mária, 2022. Historický míľnik: Torysky sú prvou obcou v okrese Levoča, kde Rusíni dostanú dvojjazyčné označenie obce Čítajte viac: <https://vychod.sme.sk/c/22840468/historicky-milnik-torisky-su-prvou-obcou-v-okrese-levoca-kde-rusini-dostanu-dvojjazycne-oznacenie-obce.html>. In: *Sme východ* [online]. [cit. 2022-03-14]. Dostupné z: <https://vychod.sme.sk/c/22840468/historicky-milnik-torisky-su-prvou-obcou-v-okrese-levoca-kde-rusini-dostanu-dvojjazycne-oznacenie-obce.html>

DULIČENKO, Aleksandr a Motoki NOMACHI, 2018. *Славянская микрофилология = Slavic microphilology*. 1st ed. Sapporo-Tartu: Slavic-Eurasian Research Center, 453 stran : ilustrace, faksimile ; 21 cm. ISBN 978-4-938637-94-1.

- Dynamix* [online], 2022. Prešov [cit. 2022-05-30]. Dostupné z: <http://www.dynamix.sk/>
- ERIKSEN, Thomas Hylland, Hana ANTONÍNOVÁ, 2008. *Sociální a kulturní antropologie: Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. 1. vyd. Praha: Portál, 407 s. : il. ; 24 cm. ISBN 978-80-7367-465-6.
- E-RUSYNFORUM, 2020. Nižný Mirošov označujú tri tabule s názvom obce. In: *Rusíni Slovenska* [online]. [cit. 2022-08-06]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/nizny-mirosov-oznacuju-tri-tabule-s-nazvom-obce/?fbclid=IwAR0uo3a7zqZOvSKXNqgjZuKyQS1fjOaVfUUqE5exvpzvoqHCU-fuHlv0Trg>
- E-RUSYNFORUM, 2021. RTVS rozširuje národnostné vysielanie, okrem tradičných relácií pribudnú aj nové formáty. In: *Rusíni Slovenska* [online]. [cit. 2022-02-15]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/rivs-rozsiruje-narodnostne-vysielanie-okrem-tradicnych-relacii-pribudnu-aj-nove-formaty/>
- E-RUSYNFORUM, 2022a. Pojazdná predajňa potravín pod Duklou zrejme skončí. In: *Rusíni Slovenska* [online]. [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/pojazdna-predajna-potravin-pod-duklou-zrejme-skonci>
- E-RUSYNFORUM, 2022b. Operný spevák Igor Kucer a Podbeskydské balady budú mať pokračovanie. In: *Rusíni Slovenska* [online]. [cit. 2022-05-30]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/operny-spevak-igor-kucer-a-podbeskydske-balady-budu-mat-pokracovanie/>
- FARNELL, Brenda a Laura GRAHAM, 2015. Discourse-centred Methods. In: BERNARD, H. a Clarence GRAVLEE. *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. 2nd ed. Lanham: Rowman & Littlefield, s. 391-438. ISBN 978-0-7591-2070-9.
- FELD, Steven, 1974. Linguistic Models in Ethnomusicology. *Ethnomusicology* [online]. BLOOMINGTON: Society for Ethnomusicology, Inc, **18**(2), 197-217 [cit. 2021-05-13]. ISSN 0014-1836. Dostupné z: [doi:10.2307/850579](https://doi.org/10.2307/850579)
- FELD, Steven a Aaron FOX, 1994. Music and Language. *Annual review of anthropology* [online]. Palo Alto, CA 94303-0139: Annual Reviews, **23**(1), 25-53 [cit. 2021-05-13]. ISSN 0084-6570. Dostupné z: [doi:10.1146/annurev.an.23.100194.000325](https://doi.org/10.1146/annurev.an.23.100194.000325)
- FISHMAN, Joshua A., 1991. *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters, xiii, 431 s. : mapy, tab. ISBN 1-85359-121-1.

Folklórny súbor Ruthenia [online], 2022. Bratislava [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://fsruthenia.sk/>

FS Barvinok, 2022. In: *Obec Kamienka* [online]. [cit. 2022-07-06]. Dostupné z: <https://www.obeckamienka.sk/folklorny-subor-barvinok-1/>

FS MAKOVICA, 2022. In: *Podduklianske osvetové stredisko* [online]. Svidník [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://www.osveta.sk/11289/fs-makovica>

GAJDOŠ, Marián, 2004. Rusíni a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti. In: ŠUTAJ, Štefan. *Národ a národnosti na Slovensku: Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. 1. vyd. Prešov: UNIVERSUM, s. 147-159. ISBN 80-89046-20-7.

GAJ, Marek, 2012. Súčasný stav rusínskeho národnostného školstva a jeho perspektívy. In: DULEBA, Alexander. *Rusíni na Slovensku: súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava – Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, s. 31-33. ISBN 978-80-89540-12-9.

GIBEJ, Martin. In: 3 МОЛОДЫМА НА ПЕКАЧИ / Z MOLODÝMA NA PEKAČI [rozhlasová relácia]. Rusyn.fm, 03. 05. 2022 Dostupné na <https://www.rusyn.fm/relaciji/z-molodyma-na-pekaci/>

GILMAN, Lisa a John FENN, 2019. *Handbook for folklore and ethnomusicology fieldwork*. 1st ed. Bloomington, Indiana: Indiana Univeristy Press, xi, 270 stran ; 26 cm. ISBN 978-0-253-04025-1.

GRANT, Catherine, 2014. *Music endangerment: How language maintenance can help*. 1st ed. New York: Oxford University Press, 1 online resource (225 p.). ISBN 978-0-19-935218-0.

GRANT, Catherine, ed., 2018. A case for greater interdisciplinary collaboration in language and music revitalization. In: HINTON, Leanne, Leena HUSS a Gerald ROCHE. *The Routledge Handbook of Language Revitalization* [online]. New York: Taylor & Francis, s. 236-244 [cit. 2021-05-27]. ISBN 1-138-67449-4. Dostupné z: doi:10.4324/9781315561271-23

HAGÈGE, Claude a Jody. GLADDING, 2009. *On the death and life of languages*. New Haven: Yale University Press, 1 online resource (375 p.). ISBN 978-2-7381-0897-0. Dostupné z: doi:10.12987/9780300155792

HARAKSIM, Ľudovít, 1961. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Vydanie prvé. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 200 stran.

- HOŠOVSKYJ, Volodymyr a Olga HRABALOVÁ, František HRABAL, 1976. *U pramenů lidové hudby Slovanů: Studie z hudební slavistiky*. 1. vyd. Praha: Supraphon, 336 s.
- Hrdza [online], 2022. Prešov [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://www.hrdza.sk/>
- HROCH, Miroslav, 2009. *Národy nejsou dílem náhody: Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 315 stran. ISBN 978-80-7419-010-0.
- HRONČOKOVÁ, Barbora, 2016. *Etnokulturní identifikace slovenských Rusínů na příkladě obcí Bukovce a Havaj (okres Stropkov)*. Brno. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.
- HŮRKOVÁ, Jiřina a Alena VODÁKOVÁ, 2017. Jazyk. In: *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR [cit. 2022-04-06]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Jazyk>
- IMB, 2022. Mapa: Rusíni dosiahli rozšírenie dvojjazyčnosti. In: *Inštitút Mateja Bela* [online]. [cit. 2022-08-06]. Dostupné z: <https://imb-bmi.org/2022/01/23/mapa-rusini-dosiahli-rozsirenje-dvojjazyčnosti/>
- JACKENDOFF, Ray, 2009. Parallels and Nonparallels between Language and Music. *Music perception* [online]. BERKELEY: University of California Press, **26**(3), 195-204 [cit. 2022-06-10]. ISSN 0730-7829. Dostupné z: doi:10.1525/mp.2009.26.3.195
- JUHAŠČÍKOVÁ, Ivana, Pavol ŠKÁPIK a Zuzana ŠTUKOVSKÁ, 2012. *Základné údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011: Obyvateľstvo podľa národnosti*. 1. vyd. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. ISBN 978-80-8121-206-2.
- KVASKOVA, Zdenka. In: 3 МОЛОДЫМА НА ПЕКАЧИ / Z MOLODYMA NA PEKAČI [rozhlasová relácia]. Rusyn.fm, 26. 05. 2020 Dostupné na <https://www.rusyn.fm/relaciji/z-molodyma-na-pekaci/>
- KOCHANNYJ-GORAL'ČUK, Cyril, 1929. *O Podkarpatské Rusi*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 40 stran ; 8°.
- KOKAISL, Petr, 2017. Co znamená být slovenským Rusínem? Proměna etnické identity rusínské menšiny na Slovensku. *Historická sociologie* [online]. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, **9**(2), 85-102 [cit. 2022-03-10]. ISSN 1804-0616. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=589855>

KOKAISL, Petr, Andrea ŠTOLFOVÁ a Pavla FAJFRLÍKOVÁ, 2020. *Po stopách Rusínů v Evropě: Ukrajina, Slovensko, Srbsko, Polsko a Maďarsko*. 1. vyd. Praha: Nostalgie. ISBN 978-80-906207-8-0.

KRAJŇÁK, František, ed., 2008. Aplikácia rusínskeho jazyka v cirkevných obradoch Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In: PLIŠKOVÁ, Anna. *Rusínska kultúra a školstvo po roku 1989: (Zborník vedeckých a vedecko-populárnych príspevkov I.)*. 1. vyd. Prešov: Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, Prešovská univerzita v Prešove, s. 147-162. ISBN 978-80-8068-867-7.

KRÁĽOVÁ, Ľuba, 2021. Rusíni na Slovensku v transformačných procesoch po roku 1989: Špecifické problémy jazykovej a národnej sebareflexie. In: KOPOROVÁ, Kvetoslava. *Studium Carpatho-Ruthenorum: Štúdie z karpatorusínistiky 13*. Prvé vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 7-20. ISBN 978-80-555-2863-2.

KULT MINOR: Fond na podporu kultúry národnostných menšín [online], 2022. [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <https://www.kultminor.sk/sk/>

KUŠTEK, Vladimír, 2018. *Československý svet v Karpatoch = Českoslovac'kyj svit v Karpatach / Vladimír Kuštek*. Prvé. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. ISBN 978-80-971779-8-0.

KYRIDIS, Argyris, Anna MAVRIKOU, Christos ZAGKOS, Paraskevi GOLIA, Ifigenia VAMVAKIDOU a Nikos FOTOPOULOS, 2009. Nationalism through state-constructed symbols: The case of national anthems. *The international journal of interdisciplinary social sciences* [online]. 4(6), 1-14 [cit. 2022-07-13]. ISSN 1833-1882. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/264743666_Nationalism_through_state_constructed_national_symbols_The_case_of_the_national_anthems

LADOMYRJAK, Ladislav. In: 3 МОЛОДЫМА НА ПЕКАЧИ / Z MOLODÝMA NA PEKAČI [rozhlasová relácia]. Rusyn.fm, 20. 10. 2020 Dostupné na <https://www.rusyn.fm/relaciji/z-molodyma-na-pekaci/>

LEŇO, Tomáš a Jozef ONDZIK, 2000. *Ľudia spod Bukovských vrchov*. Humenné : Vihorlatské osvetové stredisko. ISBN 978-80-967302-4-7

LIPINSKÝ, Ján, 2002. *Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku*. 1. vyd. Prešov: Róbert Vico. ISBN 80-89041-64-7.

- MAGOCSI, Paul R., 1994. *Rusyny na Slovens'ku: Istoryčnyj perehljad = Rusíni na Slovensku / Pavel Robert Magočij*. Prešov: Rusínska obroda. ISBN 80-88769-05-1.
- MAGOCSI, Paul Robert, Eva EDDY, 2016. *Chrbtom k horám: Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prvé vydanie. Prešov: UNIVERSUM-EU, 593 stran : ilustrace, fotografi, mapy ; 24 cm. ISBN 978-80-89046-97-3.
- MAGOCSI, Paul Robert, ed., 2018. The Rusyn language: recent achievements and challenges. In: DULIČENKO, Aleksandr D. a Motoki NOMACHI. *Славянская микрофилология = Slavic microphilology*. 1st ed. Sapporo-Tartu: Slavic-Eurasian Research Center, s. 83-102. ISBN 978-4-938637-94-1.
- MAGOCSI, Paul Robert, 2021. České národní hnutí a karpatsí Rusíni. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie a Miroslav HROCH. *Pohledem druhých: Praha jako inspirace a vzor pro emancipační zápas malých národů*. 1. vyd. Praha: Karolinum, s. 69-83. ISBN 978-80-246-4821-7.
- MAGOCSI, Paul Robert, 2004. *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski, 474 s. ISBN 83-86881-38-0.
- MALINA, Jaroslav a Věra SOKOLOVÁ, 2011b. Identita. In: *Encyklopedie antropologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/prif/ps11/antropol/web/encyklopedie.html>
- MALINA, Jaroslav a Václav SOUKUP, 2011a. Jazyk. In: *Encyklopedie antropologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita [cit. 2022-08-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/prif/ps11/antropol/web/encyklopedie.html>
- MALINA, Jaroslav a Václav SOUKUP, 2011c. Etnomuzikologie. In: *Encyklopedie antropologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita [cit. 2021-10-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/prif/ps11/antropol/web/encyklopedie.html>
- MATLOVIČ, René, Kvetoslava MATLOVIČOVÁ a Viera VLČKOVÁ, René MATLOVIČ, ed., 2020. Language of Rusyns in Slovakia: Controversies, Vagaries, and Rivalry of Codification Discourses. In: BRUNN, Stanley a Roland KEHREIN. *Handbook of the changing world language map*. 1st ed. Cham: Springer, s. 1155-1170. ISBN 978-3-030-02438-3.
- Molody Rusyny* [online], 2022. Bratislava [cit. 2022-07-30]. Dostupné z: <https://www.molody.rusyny.org/>

MOSELEY, Christopher, ed., 2010. *Atlas of the World's Languages Danger* [online]. 3rd edition. Paris: UNESCO Publishing [cit. 2022-08-06]. ISBN 978-92-3-104096-2. Dostupné z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026>

MUŠINKA, Mikuláš, ed., 1965. До исторії збирання українського фольклору Східної Словаччини. In: MUŠINKA, Mikuláš. *Naukovyj zbirnyk muzeju ukrajins'koji kul'tury u Svydnyku = Vedecký sborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku*. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 181-213.

MUŠINKA, Mikuláš, 1997. *Rusíni-Ukrajinci - Jedna národnosť: K seriálu článkov Rusíni - ohrozená menšina*. Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky.

MUŠINKA, Mikuláš, 2002. *Hlasy predkov: Zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z archívu Ivana Paňkevyča (1929, 1935)*. Vyd. 1. Prešov: Centrum antropologických výskumov, 251 s. : not. záznamy, čb. fot., 1 CD. ISBN 90-968905-0-6.

MUŠINKA, Mikuláš, ed., 2004. Výskum folklóru Rusínov-Ukrajincov po roku 1989. In: ŠTEFAN, Šutaj. *Národ a národnosti na Slovensku: Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. 1. vyd. Prešov: UNIVERSUM, s. 168-180. ISBN 80-89046-20-7.

MUŠINKA, Mikuláš, 2005. Súčasní nositelia, interpreti a bádatelia ľudových tradícií Rusínov-Ukrajincov Slovenska: Vzájomné vzťahy a konflikty príslušníkov dvoch národnostných orientácií spoločného etnika. In: ŠUTAJ, Štefan. *Národ a národnosti na Slovensku: v transformujúcej sa spoločnosti - vzťahy a konflikty*. 1. vyd. Prešov: UNIVERSUM, s. 203-207. ISBN 80-89046_28-2.

MUŠINKA, Mikuláš a Alexander MUŠINKA, 2011. *Národnostná menšina pred zánikom?: Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881-2001*. Prvé vydanie. Prešov: Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín - Minoritas, 618 s. : il. ISBN 978-80-89450-05-3.

NETTL, Bruno a Timothy ROMMEN, 2017. *Excursions in world music*. Seventh edition. New York: Routledge, Taylor & Francis Group. ISBN 978-1-138-66644-3.

Obec Miková [online], 2022. [cit. 2022-07-06]. Dostupné z: <https://www.mikova.sk/sk/>

Obšar, 2022. In: *Bandcamp* [online]. [cit. 2022-03-06]. Dostupné z: <https://obshar.bandcamp.com/music>

OZ Kolýsočka-Kolíška [online], 2022. Prešov [cit. 2022-06-29]. Dostupné z: <https://www.rusinskyjazyk.sk/>

PATEL, Aniruddh D., 2010. *Music, language, and the brain*. 1st printing. Oxford: Oxford University Press, 513 stran : ilustrace ; 24 cm. ISBN 978-0-19-975530-1.

PAŽOUT, Jaroslav a Kateřina PORTMANN, ed., 2018. *"Nechtění" spoluobčané: skupiny obyvatel perzekvovaných či marginalizovaných z politických, národnostních, náboženských i jiných důvodů v letech 1945-1989*. Vydání první. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 254 stran : ilustrace, portréty, faksimile ; 24 cm. ISBN 978-80-88292-06-7.

PLIŠKOVÁ, Anna, ed., 2018. Vzdelávanie Rusínov na Slovensku v kontexte Európskej charty regionálnych a menšinových jazykov. In: ŠMIGEL, Michal, Bohdan HALCZAK, Roman DROZD, Stefan DUDRA a Olena KOZAKEVYCH. *Lemkovia, Bojkovia, Rusíni: dejiny, súčasnosť, materiálna a duchovná kultúra*. 1. vyd. Banská Bystrica: Belianum, s. 329-341. ISBN 978-80-557-1510.

Poddukelský umelecký ľudový súbor [online], 2022. Prešov [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <http://puls-slovakia.sk/>

PODDUKLIANSKE NOVINKY, 2022. Osemdesiatnik Ivan Čižmár pripravil vzácny kompletný materiál: publikáciu ĽUDOVÉ PIESNE RUSÍNŮV, ktoré som pozbieral, hral a spieval. *Podduklianske novinky*. Svidník, **21**(2122), 6.

POKORNÝ, Jan a Milan HANULIAK, 2010. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. První vydání. Praha: Grada Publishing, 346 stran : tabulky, mapy ; 24 cm. ISBN 978-80-247-2843-8.

PROKIPČÁKOVÁ, Mária, 2018. Liturgická hudba byzantsko-slovanského obradu na Slovensku v diskurzoch hudobnej slavistiky. *Slavica Slovaca* [online]. Bratislava: Jan Stanislav Institute of Slavistics - Slovak Academy of Science, **53**(34), 216-229 [cit. 2022-06-28]. ISSN 0037-6787. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=681873>

RÁDIO PATRIA, 2022. *ŠTATÚT POSLUCHÁČSKEJ SÚŤAŽE „Memoriál Silvie Zelinkovej 3. ročník“* [online]. [cit. 2022-06-07]. Dostupné z: https://www.rtv.s.org/media/a542/file/item/sk/0002/web_memorial_silvie_zelinkovej_iii_rocnik_finall.FKB1.pdf

Rádio Patria [online], 2022. [cit. 2022-07-14]. Dostupné z: <https://patria.rtv.s.org/>

RICE, Timothy, 2007. Reflections on music and identity in Ethnomusicology. *Muzikologija: časopis Muzikološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti* [online]. Serbian Academy of Sciences and Arts - Institute of Musicology of Serbian Academy of Sciences and Arts, **2007**(7), 17-38 [cit. 2021-04-25]. ISSN 1450-9814. Dostupné z: doi:10.2298/MUZ0707017R

RICE, Timothy, Vít ZDRÁLEK, 2020. *Etnomuzikologie: velmi krátký úvod*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 150 stran ; 21 cm. ISBN 978-80-246-4596-4.

Rusíni Slovenska [online], 2020. [cit. 2022-06-29]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/>

RUSINIJA, 2022. In: *Humenné* [online]. Humenné [cit. 2022-06-06]. Dostupné z: <https://www.humenne.sk/Kultura-sport-volny-cas/Kultura/Folklor/Muzsky-spevacky-subor-RUSINIJA/>

Rusínsky festival [online], 2013. Svidník [cit. 2022-06-30]. Dostupné z: <https://www.rusinskyfestival.sk/sk>

Rusyn.fm [online], 2016. Bratislava [cit. 2022-07-30]. Dostupné z: <https://www.rusyn.fm/>

Rusyn: A language of Ukraine, 2022. In: *Ethnologue, Languages of the World* [online]. [cit. 2021-10-13]. Dostupné z: <https://www.ethnologue.com/language/rue>

SCHELLENBERG, Murray, 2012. Does Language Determine Music in Tone Languages?. *Ethnomusicology* [online]. BLOOMINGTON: University of Illinois Press, 56(2), 266-278 [cit. 2022-08-05]. ISSN 0014-1836. Dostupné z: doi:10.5406/ethnomusicology.56.2.0266

SCHNEIDEROVÁ, Zuzana, 2012. *Etnoemancipační proces Rusínů na Slovensku*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Doc. PhDr. Csaba Szaló, PhD.

SOUKUP, Václav, 2004. *Dějiny antropologie: Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0337-3.

STOKES, Martin, ed., 1997. *Ethnicity, identity and music: The musical construction of place*. 2nd edition. New York: Berg, x, 212 s. ; 22 cm. ISBN 1-85973-041-8.

STRONČEK, Miloš, 2010. Svydnyckyj Viflejmskyj večur. In: *Rusíni Slovenska* [online]. [cit. 2022-01-06]. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/svydnyckyj-viflejmskyj-vecur/>

SUPRAPHON, 2019. Historie psaná šelakem - Edice Esta 10 / 1939. In: *Supraphonline* [online]. Supraphon [cit. 2021-09-23]. Dostupné z: <https://www.supraphonline.cz/album/515085-historie-psana-selakem-edice-esta-10-1939>

SZEDLÁKOVÁ, Ludmila a Vladimír PAUKOVIČ, 1991. K problematike vývoja a postavenia rusínsko-ukrajinského etnika na Slovensku. In: PAUKOVIČ, Vladimír. *Etnické menšiny na Slovensku*. 1. vyd. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, s. 53-64.

SZEGHY, Gabriel, 2009. Kronika a staré tlače gréckokatolíckej farnosti v Košiciach. In: DOMENOVÁ, Marcela. *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska I*. 1. vyd. Prešov: Štátna vedecká knižnica, s. 32-45. ISBN 978-80-85734-77-5.

ŠATAVA, Leoš, 1994. *Národnostní menšiny v Evropě: encyklopedická příručka*. 1. vyd. Praha: Ivo Železný, 385 s. : tab., mapy + 1 příl. ISBN 80-7116-375-9.

ŠATAVA, Leoš, 2009. *Jazyk a identita etnických menšin: Možnosti zachování a revitalizace*. Vydání druhé, ve SLONu první. Praha: Sociologické nakladatelství, 215 stran ; 20 cm. ISBN 978-80-86429-83-0.

ŠATAVA, Leoš, 2013. *Etnicita a jazyk: teorie, praxe, trendy*. V Tribunu EU vyd. 1. Brno: Tribun EU, 108 s. ; 25 cm. ISBN 978-80-263-0517-0.

ŠIŠKOVÁ, Růžena, 2009a. *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska: diferenční slovník*. Vyd. 1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 197 s. ; 22 cm. ISBN 978-80-86420-36-3.

ŠIŠKOVÁ, Růžena, Alexander MUŠINKA a Mikuláš MUŠINKA, 2005. *Ukrajinská nářečí Slovenska: Výzkum a zvukové zápisy z let 1957-1967*. Vyd. 1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 178 s. + 1 CD. ISBN 80-86420-20-5.

ŠIŠKOVÁ, Růžena, Mikuláš MUŠINKA a Jozef HRUŠOVSKÝ, 2009b. *Vyprávění a písně Rusínů z východního Slovenska: Jihokarpatská ukrajinská nářečí v autentických záznamech*. Vyd. 1. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 311 s. : noty ; 22 x 23 cm + 2 CD. ISBN 978-80-86420-35-6.

ŠOLTÉS, Peter, ed., 2004. Historické a konfesijné súvislosti asimilácie rusínskeho/ukrajinského etnika na Slovensku. In: ŠUTAJ, Štefan. *Národ a národnosti na Slovensku: Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. 1. vyd. Prešov: UNIVERSUM, s. 181-189. ISBN 80-89046-20-7.

ŠOLTÉS, Peter, 2009. *Tri jazyky, štyri konfesie: Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a Šariši*. 1. vyd. Bratislava: Pro Historia. ISBN 978-80-970060-6-8.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2022. *Sčítanie obyvateľov a domov 2021* [online]. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky [cit. 2022-06-25]. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/>

Štefan Štec [online], 2019. [cit. 2022-06-07]. Dostupné z: <https://stefanstec.sk/>

- TASR, 2007. Valné zhromaždenie OSN prijalo Deklaráciu práv domorodého obyvateľstva. In: *Sme svet* [online]. [cit. 2021-06-14]. Dostupné z: <https://svet.sme.sk/c/3486244/valne-zhromazdenie-osn-prijalo-deklaraciju-prav-domorodeho-obyvateľstva.html>
- TASR, 2020. Na školách v Medzilaborciach začínajú vyučovať rusínsky jazyk. In: *Teraz* [online]. [cit. 2022-06-30]. Dostupné z: <https://www.teraz.sk/regiony/na-skolach-v-medzilaborciach-zacina/490491-clanok.html>
- TURINO, Thomas, 2008. *Music as social life: The politics of participation*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0-226-81697-5.
- UMĚLECKÉ CENTRUM UNIVERZITY PALACKÉHO, 2022. Vybrané projekty 2022. In: *AFO Academia Film Olomouc* [online]. Olomouc: Umělecké centrum Univerzity Palackého [cit. 2022-05-02]. Dostupné z: <https://afo.cz/vybrane-projekty-2022/>
- UN, 2007. *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* [online]. In: . UN General Assembly [cit. 2021-06-12]. Dostupné z: <https://www.refworld.org/docid/471355a82.html>
- UN, 2016. A spoken language “disappears every 2 weeks”. In: *United Nations News* [online]. [cit. 2021-05-20]. Dostupné z: <https://news.un.org/en/audio/2016/01/608532>
- UNESCO, 2011. *UNESCO Project: Atlas of the World's Languages in Danger* [online]. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [cit. 2021-05-05]. Dostupné z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000192416>
- ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SR PRE NÁRODNOSTNÉ MENŠINY, 2022. Rámcový dohovor a Európska Charta. In: *Úrad vlády Slovenskej republiky* [online]. Bratislava [cit. 2022-03-16]. Dostupné z: <https://www.narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/ramcovy-dohovor-a-europska-charta/?csrt=505203018262493312>
- VAŇKO, Juraj, 2007. The Rusyn language in Slovakia: between a rock and a hard place. *International journal of the sociology of language* [online]. **2007**(183), 75-96 [cit. 2022-08-06]. ISSN 1613-3668. Dostupné z: doi:DOI 10.1515/IJSL.2007.005
- VAŠÍČEK, Michal, 2020. *Dynamika jihokarpatských nářečí*. Vydání první. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v.v.i, 413 stran : barevné ilustrace, mapy ; 24 cm. ISBN 978-80-86420-74-5.
- VAUGHAN WILLIAMS, Ralph, 1987. *National music and other essays*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, xvi, 312 s. : noty. ISBN 0-19-284016-9.

- WIETOSZEWOVA, Alica, ed., 2022. O inštitúte. In: *Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, Prešovská univerzita* [online]. Prešov [cit. 2022-05-06]. Dostupné z: <https://www.unipo.sk/cjknm/hlavne-sekcie/urjk/o-institute/>
- ZÁKONY PRE ĽUDÍ, 2010a. Zákon o Rozhlase a televízii Slovenska a o zmene a doplnení niektorých zákonov: Zákon č. 532/2010 Z. z. In: *Zákony pre ľudí* [online]. Bratislava [cit. 2022-06-29]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2010-532>
- ZÁKONY PRE ĽUDÍ, 2010b. Zákon o používaní jazykov národnostných menšín: Zákon č. 184/1999 Z. z. In: *Zákony pre ľudí* [online]. Bratislava [cit. 2022-08-06]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1999-184>
- ZELIOVÁ, Alena, ed., 1991. Etnická identita rusínsko-ukrajinskej menšiny na Slovensku. In: PAUKOVIČ, Vladimír. *Etnické menšiny na Slovensku*. 1. vyd. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, s. 72-81.
- ZRUSR, 2021. Slávnosti kultúry Rusínov-Ukrajincov Slovenska. In: *Folklorfest* [online]. [cit. 2022-06-30]. Dostupné z: <https://www.folklorfest.sk/11543-nove-67-slavnosti-kultury-rusinov-ukrajincov-slovenska-2021-svidnik-/>
- ZRUSR: *Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky* [online], 2022. [cit. 2022-07-12]. Dostupné z: <http://www.rusini-ukrajinci.sk/>
- ZŠ s MŠ Klenová [online], 2022. [cit. 2022-06-10]. Dostupné z: <https://zsmasklenova.edupage.org/>
- ŽEŇUCH, Peter, 2013. *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии = Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Prvé vydanie. Roma - Bratislava - Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV - Pontificio Instituto Orientale - Slovenský komitét slavistov - Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 481 stran : ilustrace, faksimile ; 25 cm. ISBN 978-80-89489-10-7.
- ŽEŇUCH, Peter, 2014. Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesiónalnom prostredí na Slovensku. *Slavica Slovaca* [online]. Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, 49(2), 121-137 [cit. 2022-02-16]. ISSN 0037-6787. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=15268>
- ГЕРОВСКИЙ, Георгий, 1948. *Историческое прошлое, народная речь и народная культура Пряшевицины*. Praga: [s.n.], S. 57-163 : mp., fot.

ЛАТТА, Василь, 1991. Атлас українських говорів східної Словаччини. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, odd. ukrajinskej literatúry. ISBN 80-08-01210-2.

ЦІТРЯКОВА, Зденка, 2019. Рефлексії русинського языка в реалнім і віртуалнім світі. In: КОРОРОВА, Kvetoslava. *Studium Carpatho-Ruthenorum: Štúdie z karpatorusistiky 11*. Prvé vydanie. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 23-42. ISBN 978-80-555-2330-9.

Prílohy

Príloha č. 1 – Otázky k rozhovorom

Vážení respondent.

Volám sa Jana Tomková, som študentkou magisterského štúdia Etnológie a Kultúrnej antropológie na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Touto cestou by som Vás chcela požiadať o vyplnenie dotazníka k mojej diplomovej práci na tému „Rola hudby v revitalizácii a uchovávaní Rusínskeho jazyka a kultúry“. Cieľom práce je mapovanie a analýza vzťahu hudby a jazyka v prostredí etnojazykovej menšiny na Slovensku. Dôraz je kladený na vplyv a rolu hudobných prejavov v rámci revitalizačných tendencií a etno-emancipačných aktivít v rusínskom prostredí.

Získané údaje z dotazníka k diplomovej práci budú použité anonymne (pokiaľ si nebudete želať zverejnenie) a len na účely výskumu. Vyplnením tohto dotazníka súhlasíte so spracovaním osobných údajov. Vaša účasť na výskume je dobrovoľná.

Vopred Vám ďakujem za Váš čas, ochotu a spoluprácu.

1. Hlásite sa k rusínskej národnosti? Na základe akých aspektov takto usudzujete?
2. Ovládate rusínsky jazyk? Ako často ho používate? Za akých okolností a s kým?
3. Vnímate používanie rusínskeho jazyka vo vašom okolí? Ktorá generácia ním hovorí?
4. Aký je Váš vzťah k hudbe? Počúvate pravidelne hudbu? Aké žánre najčastejšie počúvate?
5. Čo ovplyvnilo Vašu hudobnú tvorbu? Čo je Vašou inšpiráciou? S akým cieľom tvoríte hudbu?
6. Počúvate rusínsky spievanú hudbu? Aké žánre? Prosím uveďte konkrétne hudobníkov, interpretov alebo skupiny?
7. Aké rusínske spievané piesne sa Vám viažu ku konkrétnemu typu udalosti? (Napríklad svadba, krstiny, dedinské zábavy)
8. Akú úlohu hrá vo vašej hudobnej tvorbe rusínsky jazyk?
9. Zapájate sa do osvetových a propagačných aktivít Rusínov? Ak áno, ako?
10. V prípade účasti na verejnom podujatí s cieľom osvety rusínskej kultúry sa zapájate viac ako organizátor/účastník alebo ako návštevník podujatia?
11. Sledujete propagačné stránky rusínskej kultúry na sociálnych sieťach (občianske združenia, festivaly...)? Aké konkrétne?

12. Sledujete aktivity Rusínov vo verejných médiách (rádio, televízia,...)? Aké konkrétne?
13. Počuli ste o Rusínskom festivale vo Svidníku? Zúčastnili ste sa ho niekedy?

Príloha č. 2 – Kontaktný online formulár k diplomovej práci

Vážený respondent.

Volám sa Jana Tomková, som študentkou magisterského štúdia Etnológie a Kultúrnej antropológie na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Touto cestou by som Vás chcela požiadať o vyplnenie dotazníka k mojej diplomovej práci na tému „Rola hudby v revitalizácii a uchovávaní Rusínskeho jazyka a kultúry“. Cieľom práce je mapovanie a analýza vzťahu hudby a jazyka v prostredí etnojazykovej menšiny na Slovensku. Dôraz je kladený na vplyv a rolu hudobných prejavov v rámci revitalizačných tendencií a etnoemancipačných aktivít v rusínskom prostredí.

Získané údaje z dotazníka k diplomovej práci budú použité anonymne (pokiaľ si nebudete želať zverejnenie) a len na účely výskumu. V nasledujúcom dotazníku sú zisťované len všeobecné informácie pre moju základnú predstavu pred podrobnejším rozhovorom.

Vyplnením tohto dotazníka súhlasíte so spracovaním osobných údajov. Vaša účasť na výskume je dobrovoľná.

Vopred Vám ďakujem za Váš čas, ochotu a spoluprácu.

* Povinné

1. Identifikujete sa ako príslušník/príslušníčka Rusínov/Ukrajincov na Slovensku? *

Označte iba jednu možnosť.

Áno

Nie

Iné: _____

2. Z akej časti Slovenska pochádzate? (región, obec/mesto) *

3. Odkiaľ pochádzajú Vaši predkovia z matkinej strany? (región, obec/mesto)

4. Odkiaľ pochádzajú Vaši predkovia z otcovej strany? (región, obec/mesto) *

5. Používate v domácom prostredí rusínsky jazyk? *

Označte iba jednu možnosť.

Áno

Nie

Iné: _____

6. Počúvate po rusínsky spievanú hudbu? *

Označte iba jednu možnosť.

Áno

Nie

Iné: _____

7. Ktorý deň v týždni je pre Vás na rozhovor najvhodnejší? *

Môžete vybrať viacero možností

Začiarknite všetky vyhovujúce možnosti.

Pondelok

Utorok

Streda

Štvrtok

Piatok

Sobota

Nedeľa

8. Aká je pre Vás najvhodnejšia forma rozhovoru? *

Môžete vybrať viacero možností

Začiarknite všetky vyhovujúce možnosti.

- Osobné stretnutie
- Videohovor (FB, Skype, Zoom, Teams,...)
- WhatsApp/Viber
- Telefonát
- Iné

9. Napíšte mi, prosím, kontaktné údaje na seba (Telefón, e-mail, FB ...) *

Ďakujem za vyplnenie dotazníka :-)
V najbližšej dobe sa s Vami skontaktujem